

XXII. évf.

3. szám

A.D. MMXXI

Tartalom

Balogh Margit köszöntése

Fazekas Csaba..... 7

Balogh Margit tanárnő köszöntése

Várszegi Asztrik em. pannonhalmi főapát..... 9

Közlemények

Az első világháború hatása a középfokú oktatásra.

A szombathelyi és kőszegi katolikus főgimnáziumok a nagy háború éveiben

Bakó Balázs..... 11

A lokalitás történetformáló szerepe. Pécs és a pálosok

Bánkuti Gábor..... 21

A plébános és az IKKA utalvány – avagy mi fán terem a gazdasági bűnöző?

Czene-Polgár Viktória..... 29

Újabb adatok Prohászka Ottokár közszerepléseihez

Fazekas Csaba..... 37

Modus vivendi Moszkvával?

Az 1945. évi Flynn-misszió helye XII. Piusz keleti politikájában

Fejérdy András..... 45

Rendszerváltás és egyházak – alulnézetben <i>Gárdonyi Máté</i>	55
A katolikus egyház Magyarországon 1945 és 1989 között a filmhíradók tükrében <i>Gianone András</i>	67
„Elfújta ez a nagy politikai, gazdasági meg háborús vihar a mi gyönyörű intézményünknek, Rendünknek mindenét” Horváth Konstantin ciszterci naplói <i>Cúthné Gyóni Eszter</i>	77
Küzdelem a lelkiismereti és vallásszabadságért – Az Egervári-mozgalom rendezési erőfeszítései 1977 első felében <i>Holló Péter</i>	87
Egy különös találkozó olvasatai. Adalékok a Pap László- ügyhöz <i>Kiss Réka</i>	95
Az édesanyától a kultúrharcig Mindszenty (Pehm) József és a Magyar Kultúra <i>Klestenitz Tibor</i>	105
Serédi Jusztinián és Klebelsberg Kunó konfliktusa az 1928- as üdvözlő beszédek tükrében <i>Sarnyai Csaba Máté</i>	113
Adalékok Mindszenty József és Badalik Bertalan OP kapcsolatához <i>Soós Viktor Attila</i>	121
„Máriás zászlónkat nem látja egyhamar Kassa.” Egy bátor kiállítás 1968-ban <i>Szabó Csaba</i>	133
Az 1913-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat formai szabályossága. Összehasonlító elemzés a 19. századi előzmények alapján* <i>Tamási Zsolt</i>	143
„Holtában is beszél” Mindszenty temetése az állambiztonsági iratok tükrében <i>Vörös Géza</i>	155

Adalékok a Szociális Testvérek Társasága és az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszus történetéhez <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	163
---	-----

Summaries in English

The impact of the First World War on secondary education. The Catholic grammar schools of Szombathely and Kőszeg in the years of the Great War <i>Bakó, Balázs</i>	173
The Role of Locality in the Formation of History. Pécs and the Paulines <i>Bánkuti, Gábor</i>	173
The parish priest and the IKKA voucher - or what tree does the economic criminal create? <i>Czene-Polgár, Viktória</i>	174
Supplements to Documents of Bishop Ottokár Prohászka's Public Activity <i>Fazekas, Csaba</i>	174
Modus vivendi with Moscow? The 1945 Flynn Mission and Pius XII's Eastern Politics <i>Fejérdy András</i>	175
End of socialism and Churches in Hungary – from a grass- root perspective <i>Gárdonyi, Máté</i>	175
The Catholic Church as depicted in the cinema newsreels of Communist Hungary <i>Gianone, András</i>	176
“Everything of our beautiful establishment, of our Order was blown away by the political, economic and wartime storm.” From the diaries of a Cistercian religious, Konstantin Horváth <i>Cúthné Gyóni, Eszter</i>	176
Efforts of the Egervári movement in the first half of 1977 to achieve a settlement <i>Holló, Péter</i>	177

The Interpretations of a Peculiar Meeting. More Data to the László Pap Case <i>Kiss, Réka</i>	178
From The Mother till the Ecclesiastical Struggle József Mindszenty (Pehm) and the Magyar Kultúra <i>Klestenitz, Tibor</i>	178
Conflict between Jusztinián Serédi and Kunó Klebelsberg, as reflected in their 1928 speeches of greeting <i>Sarnyai, Csaba Máté</i>	179
More Data to the Relation of József Mindszenty and Bertalan Badalik OP <i>Soós, Viktor Attila</i>	179
„Kosice will not see our Mary’s flag any time soon.” A brave stand in 1968 <i>Szabó, Csaba</i>	180
The formal regularity of the 1913 Transylvanian Roman Catholic Diocesan Synod. Comparative analysis based on 19th century antecedents. <i>Tamási, Zsolt</i>	180
„He’s talking dead.” Funeral of Mindszenty in light of state security records <i>Vörös, Géza</i>	180
New details about the role of the Sisters of Social Service concerning the Eucharistic Congress of 1938 in Budapest <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	181
E számunk szerzői.....	183

Balogh Margit köszöntése

Nehéz dolog születésnap-i köszöntést írni egy kolléganőnek, hiszen az udvariatlanság esetének kiküszöbölése érdekében folyamatosan kerülni kell az évek számának említését, pláne úgy, hogy nemcsak barátoktól, hanem régi kollégáktól, sőt tanítványoktól is érkeznek az ünnepeltet méltató gondolatok. Maradjunk hát a „boldog születésnapot!” általános és nagyon komolyan gondolt jókívánságánál, és – mégis csak történészekről lévén szó – annak a ténynek a megállapításánál, hogy akárki, akármilyen régóta ismeri

Balogh Margitot, mindig, mindenkor fiatalos és energikus egyéniséget ismert meg személyében. (Tudományos dolgozatban ide lábjegyzetet kellene illeszteni azok nevének felsorolásával, akik e tényt készek megerősíteni – ez alighanem meghaladná jelen, szerencsére nem tudományos dolgozat műfajú köszöntés terjedelmét.)

Balogh Margit az ELTE BTK-n szerzett magyar-történelem szakos diplomát, majd ugyanott volt tanársegéd, TMB-ösztöndíjas (bocsánat a nagyon-nagyon fiataloktól, ha már nem tudják, hogy az mi is volt), azóta az MTA tudományos kutatóintézetében (ma már annak jogutódjában) dolgozott és dolgozik. Egy évtizedig a Társadalomkutató Központban igazgatóként vezette is azt, előtte és utána pedig a „Törttud” tudományos főmunkatársaként.

Születésnapján visszatekintve pályafutására a száraz életrajzi adatok mellett talán fontosabb, hogy a modern kori magyarországi egyháztörténet-írás kiemelkedő és példamutató egyénisége. Sokan csak az általa is ismert és kedvelt „KALOT Margit” becenéven hallottunk róla először, mert kandidátusi disszertációjának témájából máig és még jó ideig nehezen meghaladható alaposágú monográfiát, illetve tanulmányokat készített. Mesteréhez, későbbi szerzőtársához, Gergely Jenőhöz hasonlóan a 20. századi magyarországi katolikus egyháztörténet-írás ismert egyénisége lett, a vonatkozó témájú publikációkban az a ritkább eset, ha nem bukkan fel a neve. Számos témakörrel foglalkozott, és minden tanulmányára igaz, hogy lenyűgöző mennyiségű levéltári forrásra támaszkodva készítette el a „szakmaiság” ismerveit mindenkor felmutató írásait. A „szakmában” mindenki tudja, hogy egy lábjegyzetben szereplő levéltári jelzet olykor hány

munkaórát, fáradtságot, töprengést takar – és Balogh Margit munkáiban jó sok tartalmas hivatkozással találkozhatunk. Ha egyháztörténet-író nemzedékeinkre majdani utódaink visszatekintenek, talán gondolhatják, hogy Balogh Margit „jó időben volt jó helyen”, vagyis pályája akkor kezdett felívelni, amikor a rendszerváltás gyümölcseként a hazai egyháztörténet-írás levethette az addig csak így-úgy lazuló ideológiai-politikai béklyókat. Nekik hadd üzenjük, hogy ez persze lehet igaz, csak hogy az ölbe pottyant lehetőséggel élni is tudni kellett, és ez bizony sokaknak nem sikerült – ellentétben Balogh Margittal, aki szorgalmával, tehetségével és ennek eredményeként született publikációkkal érdemelte ki helyét az egyház-historiográfiában.

A Horthy-korszak egyháztörténete mellett egyre többször foglalkozott az 1945 utáni államszocialista rendszer(ek) egyházpolitikájával, a vallási közösségek és hívő emberek üldöztetésének dokumentálásán túl felkeltette a figyelmét, hogy e letűnt, de jelenünkbe kapaszkodó világban hogyan születtek politikai döntések, milyen motivációk, mozgatórugók rajzolhatók meg a ránk maradt forrásokból. Az egyháztörténeten belül különböző műfajokban alkotott, szerkesztett forráskiadványt, írt rövidebb és hosszabb tanulmányokat, szócikkeket, tulajdonképp mindent. Munkáinak nemcsak a feltárt és „megszóllaltatott” források adják a fontosságát, hanem módszertani alapossága is példát mutat. Balogh Margit munkásságából kiemelkedik az 1949 és 1965 közötti püspökkari tanácskozások jegyzőkönyveinek sajtó alá rendezése, és különösen a történelemformáló egyént, valamint az egyént formáló történelmet egyszerre bemutató életrajzai. Kerkai Jenő és Grósz József életútjának, életút-szakaszainak feldolgozása mellett életművének eddig leginkább kiemelkedő alkotása a különös sorsú főpap, Mindszenty József – álláspontunk szerint aligha meghaladható alaposságú – biográfiájának megírása volt. Balogh Margit Mindszenty-monográfiája a hazai egyháztörténet- és politikai életrajz-írásnak egyaránt mérföldköve. Egyszerre felvehetetlen és letehetetlen. Pontosabban nehezen felvehető, mert a két kötet majd 1600 oldalát fizikai erőfelfejtés a polcra leemelni – ugyanakkor letehetetlen is, mert alaposságával és olvasmányosságával magával ragadja és lebilincseli olvasója figyelmét.

Balogh Margit továbbá nemcsak kutató történész, hanem remek tudományszervező is. Az általa koordinált vállalkozások közül kiemelkedik a zsinatok és nagygyűlések kutatását összefoglaló csoport irányítása (erről részletes interjút adott az *Egyháztörténeti Szemle* 2018. évi 3. száma részére), a hazai és nemzetközi konferenciákat pedig szintén nehéz volna felsorolni. Egyet mégis megemlítek, az egyháztörténészek 2016. évi találkozójának megszervezését egy Tolna megyei kisközségbe, Murgára. Az ötlet, a helyszín, a lebonyolítás és a konferencia egyaránt remek volt, nem is beszélve arról, hogy

két napig e diszciplína számos képviselője folytathatott eszmecsere-t egymással. Egy másik ilyen nagyszabású seregszemlét csak közvetett módon szervezett: 2020 januárjában akadémiai doktori védésén (témája a Mindszenty-életrajz volt) szintén nagyon sok egyháztörténész találkozhatott a szerzővel, valamint egymással is. Az *Egyház-történeti Szemle* felkérésére írt lektori véleményei pedig különleges élményeket adtak a szerkesztőnek is: néha alaposabban utánanézett az általa lektorált tanulmány témájának, mint maga a szerző.

Kérjük az ünnepeltet, fogadja szeretettel alábbiakban ezt a csokor közleményt, melyeket kollégái, barátai, tanítványai írtak születésnapjának köszöntésére! Ha kördiagramokon akarnám ábrázolni a „kollégák”, a „barátok”, a „tanítványok” köreit, több közös metszetet is fel kellene tüntetnem, és az egészret egy nagy „tisztelői” feliratú körbe kellene foglalnom. Szeretnénk, ha az ünnepelt tudná és érezné, hogy ezekbe a kördiagramokba az alábbi szerzőkön kívül még nagyon-nagyon sokan tartoznak, és mindannyiunkat örömmel tölt el, hogy oda tartozhatunk.

Isten éltesen, Margit!

Fazekas Csaba

Balogh Margit tanárnő köszöntése

Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950) témában az ELTE Legújabb kori Tanszékén szereztem doktori fokozatot 1985-ben. Egyik bírálóm a kiváló és jólelkű történész, Gergely Jenő tanár úr volt, akivel haláláig baráti és szakmai kapcsolatban is álltam. Gergely tanár úr hívta fel figyelmemet Balogh Margit fiatal történészre.

A többi, az elmúlt évtizedek szakmai és személyes barátsága már szinte magától értetődő. Nem csupán figyelemmel kísértem, hanem sokat tanultam és tanulok Balogh Margittól, a kutató történésztől: látásmódot, következetességet, megbízhatóságot. A bencés rendtörténet kutatásában segítséget kaptam tőle, ma is tanácsát kérem szakmai kérdésekben, hiszen a közelmúlt történetének egyik kiemelkedő ismerője. Részben ez a tapasztalata, ismerete adott erkölcsi támaszt és bátorítást ahhoz is, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által létrehozott Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány kuratóriumi elnökségét (2006–2010) Kahler Frigyes, Kálmán Peregrin OFM, Szabó Csaba történészekkel vállaljam.

Szinte nem tudok olyan kérdésre gondolni, legyen az fiatalok tudományos, illetve szociális támogatása, vagy a lepusztuló murgai templom megmentése, amiben Balogh Margit tanárnő ne nyújtott volna valós segítséget. Ekkor még nem is említettem azt a tekintélyes

kutató-történész munkásságot, amellyel a történettudományt megajándékozta és a katolikus egyházi történetírást inspirálta.

Örömmel vettem részt Balogh Margit Mindszenty József (1892–1975) című munkájának nyilvános vitáján a Magyar Tudományos Akadémia Székházában.

Tisztelt Tanárnő! Kedves Margit!

Hálás szívvel csatlakozom tanítványaid, tisztelőid sokaságához, akik 60. születésnapodon köszöntenek.

Életed, emberséged és munkásságod a bibliai „erős asszonyokra” emlékeztet, akik családjuk, a rábízottak életét biztonsággal tartják kézben, irányítják és mások érdekét önmaguk érdekei elé helyezik.

Isten éltesse! Ad multos annos!

Pannonhalma, 2021. június 12.

Várszegi Asztrik em. pannonthalmi főapát

Az első világháború hatása a középfokú oktatásra. A szombathelyi és kőszegi katolikus főgimnáziumok a nagy háború éveiben

Bakó Balázs

„*A nagy küzdelem, amelyet a múlt évi augusztus hónap óta drága hazánk és nemzeti létünk érdekében folytatunk, bár abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a fegyveres küzdelem színterétől távolabb esünk, mégis sokszoros befolyást gyakorolt az iskolaév lefolyására.*”¹ Ezekkel a szavakkal indul a Szombathelyi Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium évkönyve az első világháború első tanéve után. De vajon milyen módon hatott a háború az oktatásra, az intézmények működésére, mennyire volt jelen a hétköznapi életben? Megállapítható-e speciális hatás az egyházi oktatási intézmények esetében?² Hogyan birkóztak meg a felmerülő nehézségekkel, milyen szerepet vállaltak a hátszág háborús erőfeszítéseiben? Ezekre a kérdésekre kerestem a választ a kutatás során. Ehhez két nyugat-dunántúli katolikus gimnázium világháborús iskolai értesítőit hasonlítottam össze.

Az egyik vizsgált intézmény a Csornai Premontrei Prépostság által fenntartott, 1772-ben alapított Szombathelyi Római Katolikus Főgimnázium, amely a megyeszékhely és a Nyugat-Dunántúl talán legelismertebb, nagyhírű iskolája volt. A premontrei rend 1808-tól lett az iskola fenntartója, tagjaiból került ki a tanári kar túlnyomó többsége, akik a tanítás mellett jelentős tudományos tevékenységet is végeztek, többségük kiérdemelte a tudós tanár jelzőt. A premontrei gimnázium népszerűségét mutatja, hogy nagyon magas osztálylétszámokkal működött. Diákjai felekezetiileg vegyes megoszlásúak voltak: a katolikusok mellett kisebb arányban protestánsok, illetve jelentős számban izraelita vallásúak is látogatták (az 1914/15-ös tanévben végzett 433 diákból 309 katolikus, 14 református, 21 evangélikus, 1 görögkeleti és 88 izraelita).³ A diákok jelenléte a városlakóknak is fontos volt. Nemcsak a település presztízsét és iskolaváros jellegét erősítették, hanem sok családnak biztosított megélhetést a diákoknak

¹ A Szombathelyi Római Katolikus Főgimnázium Értesítője (a továbbiakban: Premontrei Évkönyv). 1914–15. szerk.: Steiner Miklós. Szombathely, Egyházmegyei Könyvnyomda 1915. 3.

² A kérdés teljes körű vizsgálatához szükséges, hogy az egyházi intézményektől nyert adatokat nem egyházi fenntartású középiskolák forrásaival is összevegyessük, erre azonban eme tanulmányban terjedelmi okok miatt nem kerül sor.

³ Premontrei Évkönyv 1914–15. 122.

nyújtott szállás is. A környék arisztokrata és nagypolgári családjai is itt neveltették gyermekeiket, előbbieik elsősorban magántanulói jogviszonyban. Ezen családok anyagi támogatása, az általuk biztosított ösztöndíjak sok szegény sorsú diák tanulmányait tették lehetővé. Ilyen volt például Pehm (Mindszenty) József is, aki 1903 és 1911 között volt a gimnázium tanulója.⁴

A másik vizsgált intézmény a pannonhalmi bencés rend által működtetett kőszegi Ferenc József Katolikus Főgimnázium. Az iskolát 1677-ben alapították, első fenntartói a jezsuiták, majd 1777-től a piaristák lettek.⁵ A bencés rend kezelésébe 1815-ben került iskola a század végére fejlődött főgimnáziummá, fenntartási feladatai az 1907-ben kötött tanulmányi szerződés szerint megoszlottak Kőszeg városa (épület fenntartása) és a bencés rend (tanárok alkalmazása és fizetése) között.⁶ Bár a városban meghatározó volt a német nyelvű lakosság jelenléte, a gimnázium tanulóinak többsége a vizsgált korszakban a magyar etnikumból került ki elsősorban a környező településekről érkezők miatt (az 1914/15-ös tanévet elvégzett 357 tanulóból 313 magyar, 29 német, 15 horvát).⁷ A diákok felekezeti megoszlása alapján a katolikusok döntő többségben voltak (a 357 főből 329 katolikus, 16 evangélikus, 3 református és 9 izraelita).⁸

A harci cselekményektől távol eső két iskola hasonló méretű és funkciójú intézmény volt, így működésük összevetése reális képet adhat a vizsgált kérdésről. Mindkét iskola rendszeresen kiadta az előző tanévről vonatkozó évkönyvét, amely részletesen tartalmazta az iskolai működés szinte teljes leírását. Egy-egy programokban gazdag tanév esetében az évkönyvek terjedelme akár a 150 oldalt is meghaladta békeidőben, ami egyben utal arra is, hogy az iskoláknak jelentősebb anyagi forrás is rendelkezésre állt a kiadvány elkészítésére. Jellemző módon a háborús években az évkönyvek terjedelme rohamosan csökkent, az utolsó évről már nem is készült mindenhol önálló kiadvány, csak összevonva a következő tanévvel. Ez feltehetően az anyagi források szűkülésével és főleg a papírhiánnyal magyarázható.⁹

⁴ BALOGH MARGIT: Mindszenty József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 28–33.

⁵ BARISKA ISTVÁN: A kőszegi gimnázium 333 évéről. *Honismeret* 38. évf. (2010) 3. szám. 79–84.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára KFL. Xeroxmásolatok Gyűjteménye. 13/1977. sz. A kőszegi I. Ferenc József Szent Benedek-rendi Fő-gimnázium iratai. 24/1933. az 1907. jan. 5-i szerződés másolata.

⁷ A Pannonhalmi Szentbenedekrend Kőszegi Ferencz József Kath. Főgimnáziumának Értesítője (a továbbiakban: Kőszegi Évkönyv) az 1914/15. iskolai évről. Kőszeg, 1915. 85.

⁸ Uo.

⁹ A premontrei gimnázium esetében az 1913/14-es tanévben 151 oldal,

A területi korlátok csökkenésével az évkönyvekből kimaradtak a korábban gyakran szerepeltetett ünnepi beszédek, egy-egy diák jól sikerült írása, a tanárok tudományos munkái, és csak az iskolai események, valamint a statisztikai adatok bemutatására szorítkoztak a szerkesztők. Nézzük meg, hogy milyen információkat osztottak meg az iskolák az 1914 és 1918 közötti évekről!

A háború alatt gyakran szükségessé vált az iskolaépületek katonai célra való hasznosítása. Ez alól a fronttól távol lévő iskolák sem képeztek kivételt. A szombathelyi gimnázium épületét már 1914. augusztus 1-jével lefoglalta a katonaság tartalékkórház céljára. Az első hónapokban csak az épület földszintjét vették igénybe, ezért úgy tűnt, hogy az oktatás az emeleti termekben meg tud indulni. Azonban már szeptember folyamán annyi sebesült érkezett a városba, hogy a kórház céljaira az egész épületet lefoglalták, csupán a szertárak maradhattak érintetlenül, amit az ott tárolt értékes gyűjteményekre tekintettel nem ürítettek ki. A tanításnak tehát új helyszínt kellett keresni, ami nem volt egyszerű, hiszen a többi városi intézmény is helyhiánnyal küszködött. Végül szükségmegoldásként az állami főreáliskolával¹⁰ közösen oldották meg a problémát: a gimnázium és a főreáliskola tanulói délelőtti-délutáni váltásban tanultak a főreáliskola ideiglenes épületében, míg a VII–VIII. osztályokat a felmérési hivatal megüresedett helyiségeiben helyezték el. Mivel a délutáni oktatás már az estebe nyúlt, az V-VI. osztályban heti egy-egy latin és görög órát elhagytak. Szabad helyiségek híján az ún. melléktárgyak számát is csökkentették. Tornaszoba nélkül az őszi és tavaszi hónapokban a testnevelés órákat a Szombathelyi Sportegylet területén tartották meg, télen pedig a város körül hosszú menetgyakorlatokat végeztek.¹¹ Az épületet a katonaság 1916. január végéig használta kórházként, ezt követően az iskola visszatérhetett megszokott helyére. A fokozott használat, a rongálások, a tatarozások elmaradása miatt az épületben számottevő károk keletkeztek. Az iskolai felszerelések (bútorok, padok, szertári anyagok) is sérültek a folytonos költözések miatt. Így csak alapos felújítás után, 1916 áprilisának végén kezdődhetett újra a tanítás az iskola épületében. A felújítások költsége mintegy 10.000

1914/15-ös tanévben 80 oldal, 1915/16-os tanévben 124 oldal, 1916/17-es tanévben 88 oldal, 1917/18-as tanévben 84 oldal, az 1918/19-es tanévben nem került kiadásra, az 1919/20-as tanévben 24 oldal. A bencés gimnázium évkönyvei esetében az 1913/14-es tanévben 115 oldal, 1914/15-ös tanévben 95 oldal, 1915/16-os tanévben 78 oldal, 1916/17-es tanévben 66 oldal, 1917/18-as tanévben 42 oldal, az 1918/19-es tanévben 14 oldal, az 1919/20-as tanévben 16 oldal.

¹⁰ Szombathelyi Magyar Királyi Állami Főreáliskola, a későbbi Faludi Ferenc Gimnázium jogelődje

¹¹ Premontrei Évkönyv 1914–15. 5–7.

koronára rúgott, amelyből a katonai kincstár csak 5120 koronát térített meg.¹² Az épület katonai célú igénybevételére a háború további részében már nem került sor. A kőszegi gimnázium szerencsésebb volt, katonai célú épülethasználat ott nem történt, csupán 1914 kora őszén aludtak két alkalommal bevonuló népfelkelők az iskolában.¹³

Persze nemcsak az iskolaépületek, hanem az iskolahasználó tanárok és diákok életébe is beleszólt a háború. Az iskolák tanulólétszáma eltérően alakult. A szombathelyi gimnázium létszáma inkább enyhén emelkedett elsősorban az ország más területeiről, például Erdélyből jött diákokkal, akik az 1916-os román betörés következtében érkeztek a vármegyébe.¹⁴ Még úgy is emelkedett a létszám, hogy néhány diák szülői engedéllyel katonai szolgálatra vonult be.¹⁵ A kőszegi gimnázium esetében a tanulólétszám fokozatosan csökkent mind a jelentkezők, mind a végzett diákok esetében, és ezt nem pótolta más területekről érkezettek migrációja.¹⁶ A csökkenésnek több oka volt: csak az első két háborús tanévben 62 diák vonult be katonának, ugyanakkor kevesebben is iratkoztak be mindkét tanévben az első osztályba. Ezt részben az magyarázza, hogy a város környéki szegényebb családokban a családfő vagy egy testvér hadba vonulása miatt az otthon maradt fiúra szükség volt a háztartásban, gazdaságban, másrészt a fokozódó drágaság miatt nem jutott az iskoláztatásra a családi kasszából.¹⁷ A szombathelyi gimnáziumban az utóbbi probléma nem jelentkezett ilyen hangsúlyosan, ami magyarázható a megyeszékhely családjainak stabilabb anyagi helyzetével és a gimnázium jelentős segélyezési gyakorlatával.¹⁸ A hadbavonult diákok száma mindkét iskolában emelkedést mutatott a háború előrehaladtával. Az első évben még csak a 8. évfolyamból, később viszont már alacsonyabb osztályokból is bevonultak az életkort elért és a sorozáson megfelelt diákok.¹⁹ Ez nem minden esetben történt kényszerből: „*A háború hatása alatt több tanuló óhajt katonapályát választani, mint eddig; egyesek a sorozáson*

¹² Premontrei Évkönyv 1915–16. 55.

¹³ Kőszegi Évkönyv 1914–15. 38.

¹⁴ Premontrei Évkönyv 1916–17. 46.

¹⁵ Az 1913/14-es tanévben végzett 405 főről a létszám az 1916/17-es tanévre felment 430 főre, ezzel elérve a korszakban a maximumot, majd lecsökkent 404-re 1919/20-ban.

¹⁶ Az 1913/14-es tanévben 377 diák végzett a gimnáziumban, majd a következő években ez a létszám egyenletesen csökkent az 1919/20-as tanévi 329 főre.

¹⁷ Kőszegi Évkönyv 1915–16. 16.

¹⁸ Premontrei Évkönyv 1914–15. 42–47., Premontrei Évkönyv 1915–16. 82–87., Premontrei Évkönyv 1916–17. 53–59., Premontrei Évkönyv 1917–18. 45–52.

¹⁹ A szombathelyi iskolában 1914-ben 18 fő, 1915-ben 28 fő, 1916-ban 24 fő, 1917-ben 29 fő; Kőszegen ezek a számok 23–24–31–13 fő.

hazafias lelkesedésből szinte erőltették bevételeiket. Igaz, hogy 1-2 tanuló nál indító okul szolgálta a hadi bizonyítvány könnyebb elnyerése is."²⁰ Az évkönyvek nem tudósítanak katonának bevonult diákok haláláról, csupán annyit jegyeznek meg, hogy a katonáskodó tanulók hogylétéről a háború után tudnak számot adni. Egy-egy diák betegség következtében hunyt el, illetve főleg az utolsó háborús tanévben nőtt meg a spanyolnáthában megbetegedettek száma. A háborús évek alatt egyre gyakoribbak lettek a hiányzások. Különösen a szombathelyi gimnázium tanárai panaszkodtak erre. Ennek több okát is megjelölték. A vonatközlekedés kiszámíthatatlansága, a vonatok rendszeres és jelentős késése miatt a bejáró diákok sok órát mulasztottak. Másrészt a sorozásra kijelölt tanulók ügyeik intézése miatt szintén sokat hiányoztak. Végül sok diák azért kért szabadságot, hogy a harctérre menő vagy onnan jövő családtagjukat meglátogathassák.²¹

Az évkönyvek alapján úgy tűnik, hogy az egyházi iskolák tanári karát kímélte a háború, legalábbis mindkét gimnáziumban csak egy-egy tanárt érintett a bevonulás. Mindkét iskolában a tanári kar döntő részben egyházi tagokból állt (Szombathelyen 14-15 fő, Kőszegen 13 fő), mellettük elenyésző számban voltak világiak (Szombathelyen 3 fő, Kőszegen 2 fő). Szombathelyen dr. Horváth Róbert 1914 decemberében vonult be és mint csapatkórház-, majd hadosztály-plébános működött az újvidéki kórházban,²² ezután 1917-től a keleti, később az olasz fronton harcoló csapatok mellett szolgálta a háború végéig.²³ Helyettesítésére a keszthelyi gimnáziumból érkezett szerzetes tanár.²⁴ Kőszegen Szentmiklósi Ottó világi tornatanár vonult be 1914-ben és harcolt a keleti fronton, ám 1915-ben Przemyslnél orosz fogságba esett és Taskentbe került.²⁵ 1918-ban sikerült megszöknie, így tudott az utolsó háborús hónapokra visszatérni.²⁶ Távolléte alatt nem sikerült helyettesítésére tanárt alkalmazni, így három tanéven keresztül elmaradtak a testnevelés órák és a korábban évente megrendezett tornaünnepélyek is.

A háború az oktatás megszervezésére is hatást gyakorolt. A szombathelyi gimnáziumban ez főleg az épület lefoglalása miatt volt szükség szerű és elsősorban óraelmaradásokat okozott a délutáni tanítási sávban, valamint a szemléltetést befolyásolta hátrányosan a nem használható szertári anyag. A hely- és tanárihiány miatt a testnevelés órák az első két évben elmaradtak. Ezen órák pótlását mind-

²⁰ Kőszegi Évkönyv 1915–16. 15.

²¹ Premontrei Évkönyv 1915–16. 69.

²² Premontrei Évkönyv 1915–16. 56.

²³ Premontrei Évkönyv 1917–18. 32.

²⁴ Premontrei Évkönyv 1915–16. 42.

²⁵ Kőszegi Évkönyv 1914–15. 37.

²⁶ Kőszegi Évkönyv 1917–18. 3.

két iskola városi sétákkal, városkörnyéki kirándulásokkal próbálta helyettesíteni. A tanulmányi eredmények és a tanulás iránti motiváció kapcsán mindkét iskola pozitív tapasztalatokról ad számot: a háborús hangulat fokozta a diákok érdeklődését. Csupán a kőszegi gimnázium számolt be az utolsó háborús tanévben kedvezőtlen változásról: „*A háború a szorgalomra, tanulmányi előmenetelre, kezd mindjobban káros hatással lenni. Erkölcsi viselet tekintetében is mutatkoznak a szabadosságnak, bizonyos önfegyelmeghiányok jelei.*”²⁷ A háború alatt a tanévek hossza is állandóan változott: rövidebb lett a szorgalmi időszak, hosszabbak lettek a nyári szünetek (pl. az 1916/17-es tanév csak október 1-jén kezdődött), az utolsó évben pedig a szénhiány miatt a premontrei gimnáziumban január 12. és február 4. között is szünetelt az oktatás.²⁸ A meghosszabbodott szünetek miatt lazult a diákok fegyelme, lankadt a szorgalma.

A háború a tanítás módszertanát kevésbé befolyásolta, tartalmában azonban határozottan megjelent, így befolyásolta a tanórai osztálytermi munkát. A háborúval kapcsolatos témák szinte minden tantárgyban megjelentek. Ez legjobban a dolgozatok címéből látszik. Leginkább a magyar, a történelem és az idegen nyelv tantárgyaiban árulkodóak a dolgozatok és olvasmányok címei. Néhány jellemző példa: „*A csonka hős. Jellemzés alkalmi megfigyelés alapján., Vigasztaló levél barátunkhoz, ki a háborúban édesapját veszítette el., Sírdomb a hegytetőn. Adott vázlat elbeszéléssé való kidolgozása — vonatkozással az elmúlt téli kárpáti harcokra.* (5.évf.), *A magyar diák kötelessége a háború alatt.* (6.évf.), *Mindnyájunknak el kell menni! Lelkesítő beszéd a harcba induló katonákhoz.* (7.évf.), *Minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. (Kölcsey: Parainesis). Egy magyar diák programja a mostani nagy időkben.* (8.évf.).”²⁹ Az egyes tárgyak tanítása közben a tanárok buzgón felhasználtak minden alkalmat arra, hogy a tárgyalt tananyagban a háborúhoz való kapcsolódását feltüntessék. „*A vonatkozások felhasználásának célja volt az érdeklődés felkeltése, az ismeretszerzés fontosságának felismerése, a háború okainak és viszonyainak kellő mérlegelése és megértése, a hazafias érzés és királyhűség ápolása, a vallásos érzés és embertársaink iránt való érzelmek mélyítése.*”³⁰

²⁷ Kőszegi Évkönyv 1917–18. 7.

²⁸ Premontrei Évkönyv 1917–18. 38.

²⁹ Premontrei Évkönyv 1915–16. 41–42.

³⁰ Premontrei Évkönyv 1915–16. 57. például: „*II. osztályban: Lévay Mikes c. versével kapcsolatban kitérés II. Rákóczy Ferenc szabadságharcára és a mostani világháborúra. IV. osztályban Toldi tárgyalásánál a tanár rámutatott, hogy a vitézi életre való vágyás és rátermettség a magyar embernek veleszületett tulajdonsága. A sztrencsnői piros virágok c. olvasmány alkalmul szolgált a jelen háborúban a Kárpátokban őrtálló és hazaszerető kötelességteljesítés-*

E tekintetben mindkét gimnázium tanári kara egyöntetűen járt el, a kapcsolódási pontokra való figyelemfelhívásban vagy a dolgozati-címek megfogalmazásában csak a tanári kreativitás jelentett különbséget. Ugyanezek az elvek játszottak szerepet a latin, görög vagy német nyelvi olvasmányok kiválasztásánál, illetve a történelmi témakörök feldolgozásánál. A természettudományos tárgyak esetében főleg praktikus, a háborúhoz kapcsolódó ismeretek kerültek előtérbe a földrajz, fizika vagy egészségtan területén. Még a matematika órákra is bekerültek háborúhoz kötődő feladat-megfogalmazások.³¹ A háború elhúzódásával aztán a témák egyre gyakrabban a békéhez és az áldozatokra való emlékezésekhez kötődtek, a kezdeti lelkesedés és felbuzdulás láthatóan alábbhagyott.³²

Az egyes tantárgyakban a rendes órarenden és tanmeneten belül ún. háborús előadásokra is sor került. Ezek felmenő rendszerben heti fél és kettő óra között, különféle témákban zajlottak: pl. a háború előzményei, a háború menete, hazánk belső története, a hadviselő országok földrajza, gazdasági és egészségügyi kérdések.³³ Ezen előadásokat a tanév egy meghatározott időszakában tartották egy-két hónapig az éves órakeretből legfeljebb 12 óra igénybevételével. Legfőbb céljuk az volt, hogy a háborús eseményeket, jelenségeket a diákok tanáraik interpretálásában hallják és értelmezzék.³⁴

Külön feladatot jelentett a hadba vonuló diákok vagy a hadsereg kötelékében már szolgálatot teljesítők oktatása, érettségi vizsgára való felkészítése és vizsgáztatása. Ez különösen azután rótt nagy terheket a tantestületekre, miután 1916 májusában bevezették az érettségi

sel küzdő magyar katona dicsőítésére. A kis lombardus őrszem c. olvasmány eseménye megmutatta a magyar ifjúnak, hogy gyenge ereje felhasználásával s ha kelt, élete feláldozásával, neki is szolgálnia kell a hazáját.”

³¹ „A tanár az értékpapirosokkal kapcsolatban ismertette a hadikölcsönt, kiemelte hasznosságát a vagyonosodás szempontjából és figyelmeztette a tanulókat, hogy a hadikölcsön jegyzése hazafias kötelesség.” Premontrei Évkönyv 1915–16. 61.

³² Dolgozati-címek az 1917–18-as tanévből magyar nyelvből: Levél a hadbavonult édesapához (vagy testvérhez stb.) az iskolai év megkezdésekor., A karácsony békében és háborúban., Vegyük oltalmunkba a hősök árváit. Alkalmi beszéd egy gyűlésen., Ha majd a béke visszatér ! Beszédkísérlet., Premontrei Évkönyv 1917–18. 13–14.

³³ Premontrei Évkönyv 1917–18. 33.

³⁴ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 2293/1917.sz. elnöki rendelete értelmében a Magyar Pedagógiai Társaság az előadások anyagát kidolgozta és iskolatípusonként módszertani útmutatót is készített megtartásukhoz. Magyar Pedagógia szerk.: Dr. Imre Sándor. 26. évfolyam (1917) 295. http://misc.bibl.u-szeged.hu/17913/1/mp_1917.pdf letöltve: 2021. május 30.

előkészítő tanfolyamokat.³⁵ Ezekkel az egy hónapos „gyorstalpalókkal” a besorozott vagy már katona diákok befejezheték tanulmányukat letéve a csak írásbeli részből álló 8. évfolyamos osztályozóvizsgát és a hadiérettségit. A második és harmadik háborús évben még csak egy-egy, az utolsó évben viszont már két időintervallumban zajlottak ezek a tanfolyamok, általában mindegyikben több csoportban.³⁶

Az iskolai életben a tanításon-tanuláson kívül az egyéb feladatok is megsokasodtak. Mindkét iskola tanárai aktívan részt vettek háborús előadások tartásában, beteg vagy sebesült katonák lelki gondozásában, katonai tartalékkórházak lelkeszi feladatainak ellátásában. Fontos feladatuk volt a különféle gyűjtések, jótékonyági rendezvények szervezése, felügyelete. Nagy figyelmet szenteltek a hadikölcsön-jegyzéseknek, amelyből testületileg és személyesen is kivették a részüket.³⁷

A karitatív tevékenységek a diákok számára is megsokasodtak. A premontrei gimnáziumban már 1914 nyarán létrejött egy 53 tagú kisegítő csoport a városi hivatalokban a tisztviselők bevonulása miatt kialakult munkaerőhiány enyhítésére. Elsőként a posta alkalmazta a kerékpárral is rendelkező tanulókat, akik naponta órabeosztás szerint kézbesítették a sürgősségi küldeményeket. Ugyanez a kisegítő csoport segített a helyi vasútállomáson, a Vöröskereszt által működtetett ún. üdítőállomáson az átvonuló katonák ellátásában.³⁸ A kőszegi diákok szintén a Vöröskereszt irányítása alatt vettek részt a sebesültek szállításában.³⁹ Mindkét iskola diákjai aktívan bekapcsolódtak a különféle gyűjtésekbe: pénzadományokat a rászoruló katonáknak és családjaiknak, karácsonyi és húsvéti ajándékokat a katonáknak, fehérneműket és más ruhaadományokat, könyveket és újságokat a kórházban kezelt sebesülteknek. Mindkét iskolában voltak jótékonyági rendezvények: hangversenyek, plakát- és rajzkiállítások, amelyeknek bevételét a rászorulóknak juttatták el. Bár mindenhol szorgalmazták a diákok csoportos mezőgazdasági munkavállalását is, inkább ez egyénileg, főleg otthoni körben valósult meg. Minden évben voltak nyersanyaggyűjtések. Az első két évben főleg fémgyűjtésben jeleskedtek a diákok. Az első évben a premontrei diákjai 450, a másodikban 476 kg fémeket gyűjtöttek. A kőszegieknél a mennyiség

³⁵ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 40962/1916. és 48230/1916. sz. elnöki rendeletei.

³⁶ Részletesen erről lásd SZABÓ RÓBERT: Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei. *Történelmi Szemle* 63. évfolyam (2021) 1. szám. 119–136.

³⁷ Premontrei Évkönyv 1915–16. 63.; Premontrei Évkönyv 1916–17. 44.; Kőszegi Évkönyv 1915–16. 12.; Kőszegi Évkönyv 1916–17. 9.

³⁸ Premontrei Évkönyv 1914–15. 5–6.

³⁹ Kőszegi Évkönyv 1915–16. 13.

nem ismert, ők elsősorban a réztárgyakat gyűjtötték és szolgáltatták be. Nagyon sok növényi nyersanyagot is gyűjtöttek. Az első évben ez főleg a katonák teájának szánt szederlevél volt (Szombathelyen 8 kg, Kőszegen 88 kg), majd fokozatosan kibővült egyéb gyógynövényekkel,⁴⁰ illetve makkot gyűjtöttek a hivatalos megfogalmazás szerint a városi szegények gazdasági céljaira.⁴¹

Összefoglalva tehát a fentiekből az látható, hogy a háború az iskolai működés minden területére és résztvevőjére hatást gyakorolt, de ennek a hatásnak az intenzitása hullámzó volt, emiatt az iskolai munkát egyre nehezebben lehetett tervezni. Elsősorban az iskolák anyagi jellegű terhei növekedtek (épületfenntartás, rongálások javítása), miközben forrásaik szűkültek a társadalmi környezet forrásszűkülésével párhuzamosan. Diákok és tanárok életében is egyre nagyobb szerepet játszott a háború anyagi terheihez való hozzájárulás gyűjtései, hadikölcsönök, jótékonyági tevékenységek révén. Fiúiskolákról lévén szó, a diákok egyre nagyobb számban kerültek az iskolapadból a hadseregbe, ugyanakkor a tanári karok ez alól inkább mentesültek. Az iskolai munka terhei növekedtek az új típusú tanári feladatokkal: háborús előadásokkal, karitatív tevékenységekkel, katonai tanfolyamok és érettségi szervezésével. Végül, de nem utolsósorban a háború hangsúlyosan megjelent a tantárgyi oktatásban: a hazafias nevelés tantárgyakon átívelő kötelező feladattá vált. Ugyanakkor a tantestületek mindent megtettek, hogy az intézmények működése biztosítható legyen a megváltozott körülmények között is. Pedig az igazi megpróbáltatások majd csak ezután kezdődtek, amikor a háború utáni 1918/19-es tanévben már az egyházi iskolák léte is veszélybe került.

⁴⁰ A felsorolásban szerepelnek: csalánszár, székfű, árnika, maszlag, ökörfarkkóró, beléndek, nadragulya, hársfa, kamilla, pipacs, cseresznyeszár, szilva- és barackmag

⁴¹ A makkörlemény a gabonalisztet helyettesítette.

A lokalitás történetformáló szerepe. Pécs és a pálosok¹

Bánkuti Gábor

A pálosok történetében Pécs különleges jelentőségű hely: a város tágabb környezetéhez kötődik a rendi emlékezetben elsőként számon tartott Jakab-hegyi kolostor, és napjainkban is Pécs a magyar pálosok központja. E közel nyolc évszázados történet a *valahol* megtörtént események láncolataként folytonos. A pálosoknak az oszmán hódítás, majd II. József intézkedései miatt kétszer másfélszáz évre el kellett hagyniuk Pécsét, és 1950-ben négy évtizedre újabb külső kényszer, a kommunista diktatúra tiltotta és akadályozta a működést. A hosszú kényszerszünetek után, személyi folytonosság híján az idekötődő emlékek határozták meg a pálosok városhoz való viszonyát. Maga a hely, illetve a térhasználat hagyományt és közösséget teremtő formái kötötték a rendet Pécshez, a „hazatérés” motiválta az újabb és újabb megkapaszkodást. Pécs a pálosok történetében így nem pusztán az események helyszíne, kerete vagy netán díszlete, hanem a cselekmény része.

A Magyar Pálos Rend története a mecseki, bakonyi, pilisi remetékkel kezdődött.² A fejlődés, melynek végére kialakult az önálló, ágostonos regula alatt élő pálos rend, püspöki pártfogással indult, a rendi krónika szerint éppen Pécs határában: „Bertalan úr, Pécs püspöke rakta Patacsra az első Klastromot, adva neki: Szent Jakab elnevezést”³ Az esemény minden valószínűség szerint 1225-ben történt.

A püspök nemcsak rendezte a helyi remeték egyházi jogi helyzetét, hanem saját felügyeletét és a remetelét fizikai és anyagi létfeltételeit is biztosította. A következő évtizedekben ehhez hasonló módon jöttek létre országszerte a remeték kolostorai. Jakab-hegy modellértéke érdekes módon mégsem jelentett számára elsőséget a kolostorok között.⁴ Az alapítás elsősege majd csak 700 év múltán ad a helynek, Pécsnek különös jelentőséget.

A kolostor Pécestől nyugatra, a Mecsek-hegység 592 m magas, korábban Patacsi-hegységnek nevezett fennsíkja közepén épült föl. (Azaz nem a hegy adott nevet a kolostornak, hanem a hegy lett középkori templomának titulusáról elkeresztelve.) A Jakab-hegyi pálosoknak a

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatói ösztöndíj keretében készült.

² F. ROMHÁNYI BEATRIX: Heremitae – monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. 9–23.

³ Gyöngyösi Gergely krónikája. In: ÁRVAI VINCE – CSANÁD BÉLA – CSONKA FERENC: Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Bp., 1983. 34.

⁴ SARBAK GÁBOR: Remeték a Jakab-hegyen. Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21 (2009), 131–138.

földrajzi környezet által meghatározott birtokegységei, malmai, szőlői, erdői és rétjei – a Remeterét ma is ennek emlékét őrzi –, valamint a falubeliek földjei között szántói voltak.⁵

A kezdeti remete létforma az igényekhez és a körülményekhez illeszkedve lassan átalakult. A rendi fejlődés általános vonásait tekintve a számban és anyagiakban is gyarapodó pálosok a világtól elvonuló remete életmód mellett a lelkipásztorkodás területén is egyre aktívabban kapcsolódtak be az egyház életébe. Az új tevékenységek lokális pozíciójukra is hatással voltak, a pasztoráció aktív formái a lakott területekhez közelítették őket. E tendenciának felel meg a 15. század végének az a jelensége, hogy a pálosok Pécssett kezdenek el házakat vásárolni, bár arról, hogy a városban lelkipásztori „vonalon” is tevékenykedtek volna, nincsenek ismereteink.⁶ E virágzó korszaknak az oszmán hódítók megjelenése vetett véget.

A török hódoltság, a visszahódító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc után az új élet kereteinek megteremtésében kiemelt szerepet töltött be a katolikus egyház. A visszafoglalt területeken az általános paphiány következtében a szerzetesrendek feladatai megsokszorozódtak. A 18. század közepéig, mire megerősödött az újjászervezett egyházmegyei szemináriumokban képzett papság új generációja, a püspökök jelentős mértékben támaszkodhattak rájuk.⁷ Az első pálos, akit Radanay Mátyás Ignác püspök (1686–1703) kérésére a rendi kormányzat Pécsre küldött, Somogyi Zsigmond – egy „vérbeli vándor hitterjesztő” – 1694-ben érkezett meg a városba.⁸ Ekkor kezdtek el használni a pálosok a budai kapuhoz közeli, a rácok 1693-as kiűzésekor megüresedett templomot, amely korábban El-Hadzsi Hüszejn dzsámija volt. A mecset valahol a mai Lyceum és Perczel utca sarkán állhatott. Pécsre érkezésük után, missziós jelleggel, az Ürög melletti Szentkút kegyhelyét is gondozásukba vették.

A középkorban nagybirtokosnak számító pálosok 17. századi újrakezdésében a monasztikus rendekhez hasonlóan kulcskérdés volt a korábbi monostoraikhoz tartozó uradalmak visszaszerzése.⁹ Pécssett

⁵ KNAPP ÉVA: Pálos gazdálkodás a középkori Baranya megyében. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. 66–69, 96.

⁶ FEDELES TAMÁS: Pécs terei, épületei és használatuk a késő középkorban. In: Utcák, terek, épületek Pécssett. Szerk.: Márfi Attila. Pécs, 2010. 37–92.

⁷ GÖZSY ZOLTÁN: Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében. In: Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk.: Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2019. 222–235.

⁸ A pécsi pálos konvent életéről fennmaradt rendi források gyűjteménye: Documenta Artis Paulinorum II. A magyar rendtartomány kolostorai. Az anyagot gyűjt. Gyéressy Béla, szerk. Tóth Melinda, az egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Bp., 1976. 268–303.

⁹ SIPTÁR DÁNIEL: Sokszínűség vagy egységesség. Szerzetesek a 17. századi

a hosszú távra való berendezkedés feltételeit az elenyészett középkori kolostor és az ürögi és patacsi birtokok visszaszerzése jelenthette, ez azonban nem járt sikerrel. A Jakab-hegyet I. Lipót király még 1703-ban a pécsi klérusnak adományozta.¹⁰ A rendelkezés ahhoz a *nova donatio*hoz kapcsolódott, melyben az uralkodó Pécs városát is a püspök és a káptalan birtokává tette, évtizedes küzdelmet indítva el az oppidummá minősített város polgársága és a püspökség között.¹¹ A szabad királyi város rangjáért küzdő városiakhoz hasonlóan a pálosok sem viselték belenyugodva a helyzetet. Az ősi fészkek ügyében több pert is indítottak és Rómában is panasszal éltek, mindhiába. A Jakab-hegyi romokon Fonyó Sándor kanonok épített új kolostort.¹² Az emeletes remeteház 1745-ben nyílt meg és a hozzá kapcsolódó konfraternitás is ekkor kezdte működését. Így a „hely szelleme” mégiscsak tovább élt...

A pálosok új kolostora a városban kapott helyet. A rácdúlás által megszakított kezdet után a szerzetesek 1712-ben tértek vissza Pécsre, és vették birtokba újra a szerb templomot, majd apránként megszerezték a környező telkeket, megteremtve az átépítés és a bővítés lehetőségét. A Király utca és a Lyceum utca sarkán ma is álló épületegyüttes – az új templom és a kolostor – 1741 és 1776 között épült meg, több ütemben.¹³

Miközben a Habsburg Birodalomban tevékenykedő szerzetesrendek életét egyre inkább beárnyékolta a felvilágosult abszolutizmus kérlelhetetlen bürokratizmusa, a pécsi pálosok négy évtizedes töretlen fejlődését Eszterházy Pál (a kolostorépítést tekintélyes adományokkal támogató prior generális) 1780-as püspöki kinevezése koronázta meg. Beiktatására rendtársa, Ányos Pál írt köszöntő verset.

A kompozícióban a poéta a várost – amelyet előbb „Klimó árvájának” nevez – mint élő személyt szólítja meg, majd a vers zárlatában a várostól nyugatra, Szent Jakab hegye felé fordítja tekintetét:

„Nézz arra, hol a’ Nap’ elfáradtt lovai,

Magyarországon. In: Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században. Szerk.: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2018. 167.

¹⁰ BORSY JUDIT: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: Koller József emlékkonferencia válogatott előadásai. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 191–200.

¹¹ BORSY KÁROLY: A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó György és Eszterházy Pál László. In: Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből I. Szerk.: Fricssy Ádám. Pécs, 1993. 278–281.

¹² HORVÁTH 2016, 81–92. HORVÁTH ISTVÁN: A Jakab-hegyi remeték élete a 18. században. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. 81–92.

¹³ LANTOSNÉ IMRE MÁRIA–LANTOS MIKLÓS: Lyceum. A pálosok temploma és egykori rendháza. Pécs, 2014; GOLOB GEORGINA: A pécsi pálos rendház és templom. In: *Pécsi Szemle* 6 (2003/1.) Tavasz, 2–15.

Árnyékba merülnek haldokló lángjai;
Nézz ottan Patatsnak roppant sziklájira,
Első atyáinknak pusztá szállásira [...]”

E két pilléren – Klimo György püspök emléken és Patacs szikláin – nyugodhat Ányos szerint a pálosból lett püspök főpásztori fundamentuma.¹⁴

Pécsett paradox helyzetet eredményezett II. József egyik első, az államegyházi tendenciák új hullámát jelző intézkedése, amely 1781-ben megtiltotta a szerzetesrendeknek, hogy Rómában tartózkodó generálisaikkal kapcsolatot tartsanak, ezzel párhuzamosan a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte őket.¹⁵ Azaz a pécsi pálosok esetében saját korábbi előjárójuk lett ismét a „felettesük”. Miközben egyházi szempontból minden tényező kedvezőtlen vagy éppen dermesztő perspektívát vetített előre, Eszterházy beiktatásának idején, egy rövid történelmi pillanatra a pécsi egyházmegyében mégis minden kivételesen összeállt a pálosok javára. „Remete Szent Pál szelleme ekkor már teljesen meghódította a város lakosságát” – érezhette meg utólag a hangulat ihletettségét Kisbán Emil, az 1930-as évek pálos rendtörténet-írója.¹⁶ Az esemény a *civitas* büszke lakói, az egykori rendfőnököket köszöntő pálosok és a három évnyi üresedés után rendezett állapotra vágyó egyházmegyés papság számára is közös ünnep lehetett.

A várható fejleményekkel számolva és a pálos rend túlélésének biztosítása érdekében a szerzetesekért a császárnál hiába közbenjáró VI. Pius pápa 1784. december 3-án kiadott brévéjében a Habsburg Birodalmon kívül eső lengyel pálos rendtartományt függetlenítette a magyartól, és megszüntette az általános perjel joghatóságát a lengyel pálosok fölött. A rendi központ Máriavölgyből Czeszochowába került át. A pálos rendet az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon eltörölő rendeletét 1786. február 16-án adta ki az uralkodó.

A II. József által feloszlatott szerzetesrendek többsége már a 19. század elejétől újramegújította tevékenységét Magyarországon. A lengyel kolostorokban megmaradt pálosok visszatérésre irányuló törekvései azonban nem jártak sikerrel.¹⁷ Ennek okát a kérdésnek alapos tanulmányt szentelő Kárpáti Zoltán Endre a finansziális problémákra és a tartós egyházi védnökség hiányára vezeti vissza.¹⁸ Előbbi elsősorban

¹⁴ NAGY IMRE: A pálosok Pécsen (Ötöröny XI.) In: *Pécsi Szemle* 12 (2009/3.) Ősz, 30–32.

¹⁵ KÁRPÁTI ZOLTÁN ENDRE: A pálos rend visszatelepítésére tett kísérletek. In: *Egyháztörténeti Szemle* XI.(2010/4.) (továbbiakban: KÁRPÁTI, 2010.) 58.

¹⁶ KISBÁN EMIL: A magyar Pálosrend története II. (1711–1786) Bp., 1940. 34.

¹⁷ HERMANN EGYED: Kísérletek a pálosok visszaállítására a 18. század fordulóján. In: *Theologia* 1935/1. 63–67.

¹⁸ KÁRPÁTI, 2010. 4.

azt jelentette, hogy a Vallásalap működését veszélyeztette volna, ha a rend visszakapja elkobzott vagyonát. Más rendektől eltérően komoly támogatás kívülről sem érkezhett: a częstochowai és a krakkói lengyel kolostorok változó államjogi keretek között, de mindvégig a cári Oroszország befolyása alatt álltak, saját fennmaradásukat is veszélyeztető korlátok között működtek. E helyzetben hozott változást Zichy Gyula, aki pécsi püspöksége (1905–1926) első éveitől kezdve érdeklődött a pálosok hazahozatala iránt. A püspök a visszatelepítést kifejezetten Pécsre kívánta, ahol annak idején a rend (egyik) bölcsője és később virágzó kolostora is volt. Meglehet, székhelye pálos múltja predestinálta erre a szerepre, de tény, hogy Zichy Pécsset a „pálos kérdés” centrumává tette. Az események ismeretében nem rögeszmés lokálpatriotizmus azt állítani, hogy 1921 és 1932 között a pálosok ügye mindenekelőtt Pécs ügye volt, ami csak időnként fölhorgadó kampányokban próbálta elérni az országos közvélemény ingerküszöbét.

Bár a pálosok „hazatelepülésére”, a budai Sziklatemplomba való ünnepélyes bevonulásukra csak 1934 májusában került sor (több valóban leküzdhetetlennek tűnő akadály elhárítása után), Pécssett Bodó Gellért és Bertalan testvér személyében már 1923-tól kezdve működtek a pálosok. Legalábbis a helyiek és Zichy által annak tekintett szerzetesek, merthogy sem a lengyelországi rendi központ, sem a Szentszék nem ismerte el őket pálosként, sőt kifejezetten eltiltotta őket attól, hogy a rend nevében tevékenykedjenek. E szövevényes ügy kibontására e tanulmány keretei között nincs lehetőségünk,¹⁹ legyen elég erről most csak annyi, hogy nevezettek egy spontán akció keretében, krakkói növendékeiket megszakítva 1923. február 26-án mint „eredeti” magyar pálosok, és a pálosok ősi jogainak védelmezői, jelentkeztek be a pécsi püspöknél, akik ezért a lengyel priortól üldözést szenvednek. Bár Zichyt Piotr Markiewicz prior levélben értesítette arról, hogy az önmagát pálosnak nevező pap „semmilyen módon nem tartozik a rendünkhöz”, a püspök lehetőséget látott a helyzetben, és lépett. Mindent megtett, hogy életképes és visszafordíthatatlan legyen a vállalkozás. Kivételes kapcsolatrendszerét felhasználva, a helyi és az országos közvélemény mozgósításával, a jezsuita Pius kolégium alapításával már jelentősen megcsappant személyes vagyonát sem kímélve próbált új status quo-t teremteni. Először is rájuk bízta a budai külváros plébániájához (Ágoston tér) tartozó, akkoriban használaton kívüli Mindenszentek templomát, ahol márciusban már miséztek is.²⁰ Elhelyezésükre megvásárolta, és a jövőben visszatelepülő pálos rend tulajdonára íratta Komposch Alfonz nyugalmazott

¹⁹ Az ügy részletes dokumentációját lásd: DAMÁSDI ZOLTÁN: Pálos emlékek a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. In: Pálosaink és Pécs. Szerk.: Sarbak Gábor. Pécs, 2016. 93–132.

²⁰ *Pécsi Lapok* 1923. március 29. 2.

tábornok egy kisebb villáját és a hozzá tartozó 4 hold szőlőt a Mátyás Flórián utcában (ma: Hunyadi út).²¹

Mindezek ellenére a pálosok Magyarországra való visszatelepítése 1926-ra megfeneklett. S úgy tűnik, Csernoch János hercegprímás a *Budapesti Hírlap*nak adott megsemmisítő nyilatkozatával megkísérelt végleg pontot is tenni az ügy végére, expressis verbis leszögezve, hogy „nincs szükség a pálosokra”.²²

A remények 1930-ban, a rendi konstitúció megújítása nyomán éledtek újra. Az új rendfőnök, Przewdziecki Pius érzékelhetően nyitottan viszonyult a magyarországi megtelepedéshez, ekkorra a rend személyi állománya is megfelelő háttérrel biztosított ehhez, igaz, nem a magyar jelentkezőknek köszönhetően: a lengyelországi Lesna noviciátusába továbbra sem érkeztek a magyarok. Éppen emiatt került újra előtérbe (a Sziklatemplom mellett) Pécs is, mint egy magyarországi noviciátus lehetséges helyszíne. Szükségessége mellett a generális azzal érvelt a pápánál, hogy a magyarok nem bírják a lengyel klímát, „már kezdődő reumatikus fájdalmaik vannak”, és nincsenek is újabb jelentkezők...²³

A köznyelvben csak „Compostella”-ként emlegetett Komposch-villa ekkor már több mint egy évtizede várakozott a pálosokra a Mátyás Flórián útján. A ház ugyan kicsi volt, de átalakítással újoncháznak alkalmassá tehető. Elhelyezkedése pedig a város szélén, de lényegében már az erdőben – mondhatni – ideálisan „pálos”. A mai Hunyadi út ebben a magasságban még szinte teljesen beépítetlen volt ekkoriban, a hegyoldalban szőlők és erdős részek váltották egymást.

A várva-várt beköltözésre végül 1934. október 27-én került sor. Az egyházmegye, illetve a pécsi hívek által való „befogadás” rítusának is tekinthető az az ünnepség, amit az Actio Catholica rendezett a pálosok tiszteletére. Az időközben kalocsai érsekké kinevezett Zichy utódja, Virág Ferenc püspök közvetlen hangú üdvözlő beszédére – „Itthon vagytok, legyetek méltók őseitek hírnevéhez” – a Lengyelországból érkező pécsi perjel mondott magyar nyelven köszönetet, amelyért vélhetően nem csak illendőségből járt a zúgó taps: „Tíz évvel ezelőtt – mondotta többek között – lélekben elzarándokoltam Lengyelországból Jakab-hegyre, ahol rendünk bölcsője ringott. Most a valóságban itt vagyok. Akkor is kevesen voltak a Jakab-hegyen, most is kevesen vagyunk. [...] Hiszem, hogy Isten segítségével és

²¹ Pécs-Budai Külváros, Historia domus I. Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL) III.103.016. 218–219.

²² *Budapesti Hírlap* 1926. szeptember 21. 2. (Csernoch hercegprímás a pálosok visszatéréséről)

²³ Przewdziecki Pius levele XI. Pius pápának. Częstochowa [d.n. 1934. március(?)] Archiwum na Jasnej Górze (AJG) Pécs – Akta klasztoru 1. 29. (Nr. 250.)

a jószándékú emberek támogatásával a mostani kis mag is terebélyes fává nő. A mi rendünk imádkozik és dolgozik, de nemcsak ezért a csonka országért, hanem a régi Nagymagyarországért. Adja Isten, hogy úgy legyen!” „Bensőséges, meleg kézfogás volt ez az ünnepség Pécs városa és a pálosrend között” – értékelte a *Dunántúl* tudósítója a Pécsi Katolikus Kör „szorongásig megtelt” dísztermében tartott eseményt.²⁴

A visszatérést előkészítő egyeztetéseken kezdettől feltűnik egy olyan tényező, amely a pálosok pécsi lehetőségeit a következő években kedvezően alakította. Ez pedig a városi előjáróság, és – ki lehet mondani – a pécsiek egy jelentős részének az illendő gesztusokon messze túlmutató támogatása. Országos viszonylatban eddig is Pécs vitte a vezető szerepet a pálosok ügyében, de ez elsősorban Zichynek és a *Dunántúlnak* volt köszönhető. Ettől kezdve viszont társadalmi léptékben érzékelhető a város vezetői, a különféle egyesületek és a hívek azonosulása is a pálosok szándékaival. A „város” és a pálosok közötti interakciót idővel két újabb tényező még intenzívebbé tette. Az egyik általánosságban a lengyel-magyar sorsközösség újralfedezése, a másik egy szerencsés helyi érdekegyezés: a városrendezési tervben előírányzott munkálatok és a pálos templom építése közötti kapcsolat. Ez utóbbi esetben Nendtvich Andor polgármester javasolta, hogy az új panoráma útvonal (a Magaslati út) és a város központjából a Mecsekre vezető út csuklópontjában épüljön föl a rend – az eredeti terveknel jóval grandiózusabb és drágább – temploma.²⁵ A polgármester azt is vállalta, hogy az eredetinek majdnem dupláját kitevő költségek különbözetének felét a város finanszírozza. A még nem teljesen kész Szent Imre templomot Zichy Gyula kalocsai érsek szentelte föl 1937 májusában.

A történelem játéka, hogy a Jakab-hegy pálos reorganizációjának lehetőségét az egyházi intézmények anyagi alapját megroppantó intézkedés, az 1945. évi „földreform” teremtette meg négy évszázad után. A rend ősi fészket a pálosoknak 1947-ben sikerült rövid időre újra birtokba venniük. A székeskáptalantól 1945-ben elkobzott és állami tulajdonba került területre benyújtott igénylés sikerét a vármege előjáróságának támogatásával Bihar Tádé atya járta ki a minisztériumnál. A romokhoz közeli kis erdészlakba három pálos költözött ki. A tartós megtelepedéshez szükséges kolostor és a hozzá tartozó Boldogasszony kápolna terveit Keresztfalvi Artúr készítette el. Az építkezést a környező falvak népe, a pécsi, sőt a budapesti ifjúság is

²⁴ *Dunántúl* 1934. november 27. 3. (A pécsi pálosok ünneplése)

²⁵ BALÁZS PÉTER – HAJÓS-BAKU ESZTER JUDIT: Pálos templom építéstörténeti tudományos dokumentáció, építéstörténeti kutatás. Kézirat, Pálos Gyűjtemény, Pécs, 2019.; MICHAL M. ZEMBRZUSKI: Visszaemlékezés, 1947. (Kézirat, osz. n.)

önkéntes munkával segítette. A toronyról 1949 júniusában már csak a cserepezés hiányzott, a kolostorban a kápolna fölött a cellák is elkészültek. A szentelést egy évvel később, június 11-re tervezték. Erre azonban a szerzetesek egy nappal korábban bekövetkezett elhurcolása miatt már nem kerülhetett sor...

A pálosok és Pécs évszázadok alatt formálódó kapcsolatait áttekintve a „tér”, a „hely” történeteket és kapcsolatokat rendező szerepére, illetve a térhasználat lehetőségeket alakító és motiváló, hagyományt teremtő formáira irányult figyelmünk. Ezt a jelenséget tudatosítják a pálosok esetében az 1950 utáni, intézményesültség nélküli időszak meghatározóan pécsi kötődései is, melyeket tekinthetünk akár véletlen egybeesésnek, összefüggéseik azonban – véleményem szerint – az oksági és az esetleges dimenziók komplementer együttállását tárják elénk. Akkor is, ha a történettudomány eszközeivel ez csak részlegesen ragadható meg.

A városban a pálos jelenlétet (a diszperziót követően plébánosként továbbszolgáló) Bolyós Ákos letartóztatását követően a szeminarista újoncok, Győrbe költöztetésük után pedig az összevont szemináriumokba át nem vett Arató László Botond, majd 1953 januárjától a börtönből szabadult Bolváry Pál Pécsre érkezése biztosította. Bár joggal merülhet föl, hogy ez esetben „jelenlétről” beszélni inkább csak hagiografikus átkötés, mégis, kettőjük titkos hitoktatásban és a katókombacserkészetben játszott szerepe nélkül aligha képzelhető el a klandesztin ág utánpótlásának biztosítása.²⁶ Szabadulása után az utolsó pécsi perjel, Bolyós Ákos is visszakerült Pécsre, az Ágoston téri plébánián sikerült kántorként elhelyezkednie, ahol ekkoriban rendtársa, Schmidt Béla volt a káplán.²⁷ A Bolváry és Arató által bevont újoncok fogadalmait néhány esetben az ő kezébe tették le, egy esetben bizonyosan a pálos templom hittantermében. A városnak az Ágoston tértől a Mindenszentek templomán át – amely az Ágoston téri plébániához tartozott – a pálos templomig húzódó északkeleti karéja így a két világháború közötti időszakhoz hasonlóan továbbra is meghatározó színtere maradt a pálosok – megszüntetve megőrzött – életének. A rendi élet újraindítására 1989-ben a szentelése óta a pécsi egyházmegyében, ez időben kertvárosi plébánosként szolgáló Máthé Péter kapott rendfőnöki megbízást. A novíciusok képzése Bolyós Ákos vezetésével indult el. Mindketten abba a kolostorba térhettek vissza, ahonnan 1950. június 9-én egyiket novíciusként, másikat házfőnökként elhurcolták.

²⁶ Lásd erről: LÉGRÁDI ATTILA: Tanúságtevők és Fehér kovászok. A Magyar Pálos Rend története az 1945 utáni évtizedekben. Bp., 2020.

²⁷ P. BOLYÓS REZSŐ ÁKOS OSPPE: A pálosok Magyarországon a XX. század első felében. Visszaemlékezések I–II. Budapest, 2004.

A plébános és az IKKA utalvány – avagy mi fán terem a gazdasági bűnöző?

Czene-Polgár Viktória

1966. október 25-én a Népszava egy újságírója a lap utolsó oldalán – közvetlenül a Chicago szépe című képregény és a Május 1. Ruhagyár 1967-es modellkollekciójának egyik darabja között – rövid cikkben tudósította az olvasókat arról, hogy „Győrszentiván plébánosa devizabűncselekményekkel vádolva áll a bíróság előtt. (...) A plébános a bíróság előtt igyekezett szépíteni a dolgokat. Azonban a tanúvallomások és a bizonyítékok igazolták, hogy súlyosan megsértette a devizagazdálkodás rendelkezéseit...”¹

Ilyen és ehhez hasonló tartalommal bíró mondatokkal gyakran találkozhatunk az 1946/47 és 1956 között megjelenő napilapok hasábjain, hiszen a második világháborút követően a kiépülő – és 1948-tól teljessé váló – pártállami diktatúra az egyházi személyek ellen folytatott politikai perekben előszeretettel használta fel a gazdasági/pénzügyi bűncselekmények egyes elemeit is. A rendszernek ugyanis jól kivethető szándéka volt, hogy a határokat összemossa a politikai elítéltekre is a köztörvényes bűn bélyegét nyomja, és fordítva; megnehezítve az ügýtípusok elhatárolását. Pénzügyi jellegű bűncselekmények vádjai többször visszaköszöttek a különböző koncepciók perek bírósági ítéleteiben. Így például a budapesti Uzsorabíróság Különtanácsa a „külföldi adóssal szemben fennálló követelés bejelentésének szándékos elmulasztása által elkövetett büntett” miatt ítélte 1948. szeptember 10-én kettő évi fegyházra Ordass Lajos evangélikus püspököt.² 1949. február 8-án a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és a hazaárulás mellett külföldi fizetőeszköz bejelentésének elmulasztása, külföldi valutával való üzérkedés, külföldi fizetőeszköz folytatólagos kivitele, bejelentési kötelezettség alá eső értékes tárggyal való, engedély nélküli rendelkezés miatt a Budapesti Népbíróság életfogytig tartó fegyházbüntetést szabott ki Mindszenty Józsefre.³ 1953. szeptember 28-án külföldi fizetőeszköz népgazdasági érdeket súlyosan sértő vételre fel nem ajánlásának és hivatalos árfolyamtól eltérő áron való értékesítésének büntette miatt a Fővárosi Bíróság két és fél év börtönbüntetéssel sújtotta Urbán Vilmos Gusztáv cisz-

¹ Népszava, 1966. október 25. 8.

² Ordass Lajos – Válogatott írások. Szerk.: Szépfalusi István. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1998. 665–666.

³ BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975) II. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 914–915.

terci szerzetest.⁴ Hivatalosan a devizakódexben⁵ foglaltak megsértése miatt került letartóztatásra 1954–55-ben, majd a vádlottak padjára 1956 júliusában Brasch Herman izraelita hitközségi alkalmazott és 17 társa, akik a vád szerint a tulajdonukban lévő valutát, aranyat és aranyérmét nem jelentették be, azokkal üzleteltek, megvételre kínálták, külföldre vitték. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1956. július 31-én meghozott döntésében Brasch Hermant 14 évi börtönre, teljes vagyonek kobzásra ítélte és hat évre kiutasította Budapestről. A másodrendű vádlott 15, a harmadrendű 17, a negyedrendű 10 évnyi börtönbüntetést kapott, s mellette teljes vagyonek kobzásra ítélték őket.⁶ Az ötvenes években a devizaügyek egy részében tehát jól tetten érhető azok koncepciój jellege.

Azonban a hatvanas évek közepe és második fele már a „puha diktatúra” éveit hozta. Az 1961-es Btk a „Pénzügyi bűntettek”-ről szóló III. címében, az adócsalás és a vámbűntett mellett a devizagazdálkodást sértő bűntettet is a pénzügyi bűntettek közé sorolta, még hozzá a korábbiaktól lényegesen eltérő koncepcióval kodifikálva azt.⁷ A törvényalkotó szakított azzal a módszerrel, amely egyes taxatív felsorolt fontosabb jogszabályok megszegését súlyosabb büntetés alá vonta, egyebekben pedig enyhébb büntetési tételt tartalmazó kereténnyállást állapított meg, hanem a bűncselekmény alapesete egy általános keretszabály lett, utalva az alapul szolgáló devizajogszabályokra.⁸ Ugyanakkor a korábbi magas büntetési tételeket leszállították.⁹ Mégis hogyan, milyen körülmények között, milyen okból követhetett el ebben az időszakban egy egyházi személy devizabűntettet?

Az 1956-os forradalmat követően, az addig ideológiai okokból, tudatosan alacsony szinten tartott fogyasztást fokozatos növekedés-

⁴ CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori disszertáció. Budapest, 2014. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/cuthnegyonieszter/diss.pdf> 207–208.

⁵ A devizakódex – A tervszerű devizagazdálkodással kapcsolatos szabályokról szóló 1950. évi 30. sz. tv. *Magyar Közlöny*, 1950/130–131. szám. A törvény – amelyet 1963-ban ugyan módosítottak –, az 1974. évi I. tv. elfogadásáig, több mint 20 évig hatályban maradt.

⁶ BI006015/1956–24 sz. ítélet, ÁBTL 3.1.9. V–140909. Brasch Mihály és tsai.

⁷ WIENER A. IMRE: Gazdasági büntetőjogunk történeti áttekintése. *Jogtudományi Közlöny*, 1982/10. 766.

⁸ 1961. évi 5. tc. a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről, 247. §. (1)–(5).

⁹ MEZNERICS ISTVÁN: A devizagazdálkodás érdekeit sértő cselekmények és azok szankcionálása (Devizabűntettek, devizasabálysértések, devizabírságok). In: *Pénzügyi bűntettek és szabálysértések*. Szerk.: Szatmári Lajos. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 279–281.

nek engedték, az ellátás színvonala – különösen a hatvanas évek második felétől – stabilizálódott, a vásárlói lehetőségek bővültek.¹⁰ Az átlagjövedelem 1960-ban 1575 forint volt, ez az összeg 1962-ben 1638, míg 1965-ben 1766 forintra nőtt.¹¹

Az 1960-as években a kedvező gazdasági változások mindinkább lehetővé tették a lakossági megtakarításokat, valamint ezek egyre nagyobb arányú bevonását az ún. „nem termelő infrastruktúra” fejlesztésébe,¹² így a hatvanas évek már érezhető életszínvonal-emelkedést hoztak. A Központi Statisztikai Hivatal reprezentatív háztartás-statisztikai adatai szerint az egy főre jutó jövedelem a lakosság minden rétegében – általánosságban – nőtt,¹³ így emelkedett a kötelező kiadásokon (élelmiszer, rezszi, ruházat) felüli összeg is,¹⁴ amelynek felhasználásáról a háztartások szabadabban dönthettek.¹⁵ A háztartások felszereltsége javulni kezdett, egyre keresettebbé váltak az olyan tartós fogyasztási cikkek, mint például a televízió, a hűtőszekrény, a mosógép vagy éppen a gáztűzhely. Természetesen a rendszer által ellenséggként kezelt társadalmi csoportok a pozitív gazdasági hatásokból mit sem érzekeltek, őket a hatalom igyekezett továbbra is a periférián tartani. Sokan voltak ebben a helyzetben a katolikus papok, plébánosok közül is.

A plébánosok fizetését jórészt az egyházközségi bevételekből fedezték, amelynek alapját a hívek önkéntes felajánlásai – vagyis az egyházi adó – adták.¹⁶ Jóllehet az összeg a havi fizetés alapján számított éves jövedelem fél százaléka volt (1500 forintos fizetés mellett 7,5 Ft havonta),¹⁷ de az önkéntességéből következően meg-

¹⁰ VALUCH TIBOR: Csepel bicikli, Caesar konyak, Symphonia, Trapper farmer. A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista korszakban. *Múltunk*, 2008/3. 40–42.

¹¹ Forrás: *Gazdaságilag aktívak, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960-)*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html

¹² BARTKE ISTVÁN: Az életszínvonal, a társadalmi-gazdasági struktúra három évtized alatti változása és az urbanizációs folyamat. *Területi Statisztika*, 28. évfolyam. 1978/6. szám. 46–47.

¹³ Például 1965-ben a szellemi foglalkozásúak átlagjövedelme 15.161 Ft, a munkásoké 11.512 Ft, a parasztoké 10.951 Ft volt.

¹⁴ 1965-ben ez az összeg a szellemi foglalkozásúak esetében átlagosan 3.129 Ft/hó, a munkások esetében 2.359 Ft/hó, a paraszti réteg esetében 2.556 Ft/hó volt, s ezen társadalmi csoportok a megjelölt összeg 54,3, 55,4, illetve 51,7%-át fordították 1965-ben háztartási beruházásokra.

¹⁵ A témáról lásd bővebben: KOLTAI IVÁN: A lakossági rétegek szabad rendelkezésű jövedelme és felhasználása. *Kereskedelmi Szemle*, 1976/7. szám. 23–27.

¹⁶ A fundáltságtól a modern költségvetési gazdálkodásig – Beszélgetés Csepregi Ignáccal az egyház anyagi kérdéseiről. *Új Ember*, 1961/14. szám. 5.

¹⁷ *Új Ember*, 1960/6. szám, február 7. 2.

lehetősen nagy volt a szórás az országrészek és az egyes települések tekintetében a papi fizetéseket illetően. Az állam és az egyház között 1950. augusztus 30-án létrejött megállapodás értelmében a kormány „*az anyagi gondoskodás keretén belül*”, hangsúlyozva a lelkészkezdő papság „*megfelelő létminimumának*” biztosítását, kongruaként havi, rendszeres fizetéskiegészítést nyújthatott a papok számára. Ennek összege kezdetben 300 forint körüli összeg volt, amelyet az Állami Egyházügyi Hivatal személy szerint határozott meg és utalt ki az arra érdemesnek tartottak számára – vagy vont meg az érdemtelenektől –, így alkalmazva azt a büntetés vagy zsarolás eszközeként,¹⁸ a politikai nyomásgyakorlason túl, biztosítva a teljes anyagi függést is. 1969-től ráadásul a kongruát adófizetési kötelezettséggel sújtották.¹⁹ Összességében elmondható, hogy a lelkészkezdő papság fizetése jóval az átlag alatt volt, annak akár a felét sem érte el. Ez a méltatlan, kiszolgáltatott anyagi helyzet olykor pedig kényszermegoldásokat szült.

Okkal feltételezhető, hogy ez történt az általunk vizsgált perben, Thurzó Árpád Kálmán²⁰ bencés szerzetes, győrszentiváni plébános ügyében – amelynek jelen írás keretei között csak néhány elemét tudjuk vizsgálni –, s amelynek szövevényes szálai 1965-höz vezetnek. Ekkor kereste meg ugyanis a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Legfőbb Ügyészsége a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészségét azzal, hogy előzetes letartóztatásba helyezték Végh Miklóst és több társát – csehszlovák állampolgárokat – deviza és vámbüntett elkövetésének alapos gyanúja miatt. Végh Miklósék pedig a „*bűnös tevékenységüket*” magyar állampolgárokkal – köztük Végh apai unokaöccsével, Thurzó Árpád Kálmánnal – együtt

¹⁸ SZUROMI SZABOLCS ANZELM: Az egyházi tized rendszerének jogtörténeti változásai In: *Közgazdaság* 2013/3. szám. 217–231; 226., valamint Magyar Katolikus Lexikon „K” Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/K/kongrua.html>

¹⁹ A pénzügyminiszter 4/1969. (I. 25.) P. M. számú rendelete az általános jövedelemadóról szóló 4/1969. (I. 25.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról (11) bek. kimondta, hogy ha az egyházak jövedelme vagy annak egy része egyházi személyek saját rendelkezése alá kerül, akkor az ilyen járandóságot (kongrua, stóladíj stb.) jövedelemadó kötelezettség terheli. *Magyar Közlöny*, 1969/ 7. szám.

²⁰ Thurzó Árpád Kálmán (Pozsony, 1920. július 6 – Pannonhalma, 1996. június 1.) a bencés gimnázium elvégzése után Pannonhalmán és a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte el a teológiát és szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. 1944-ben szentelték pappá a Szent Benedek Rendben. 1945 és 1947 között Komáromban, 1947–48-ig Kőszegen és Kőszegpatyon tanított. 1948-ban Veszprémvarsányban, majd 1962-től Győrszentivánban volt plébános.

követtek el. Ennek során a Végh házaspár által Magyarországra szállított, mintegy 250.000 forint értékű iparcikket többek között Thurzó közreműködésével értékesítették, s a kapott pénzt – mert, mint az az iratokból kiderül, hogy Thurzót nem a nyereségvágy vezette, hanem rokonai áttelepülését akarta segíteni, így minden forinttal elszámolt a nagybátyja felé – Ausztriába juttatták ki.²¹

A szerzetes tehát a hatóságok látókörébe került, mozgásba lendítve az állambiztonság gépezetét is. 1966. február 3-án a rendőrség nyomozást rendelt el, amelynek következtében a vádpontok száma egyre nőtt – ezek között voltak olyan ügyletek is, amelyekről kiderült, hogy teljesen legálisak, s emiatt az erre irányuló vizsgálatok lezárásra kerültek. Az ügyben 90 tanút hallgattak meg, igazságügyi devizaszakértőt vontak be, felhasználták a Pénzügy- és Vámórségtől beszerzett dokumentumokat is. A nyomozás eredményes lefolytatása érdekében pedig a Vámórség nyomozó alosztályától egy fő vezénylését kérték.²² A büntető eljárás megindítása érdekében a BM III/III. Csoportfőnökség 2/b. alosztálya is vizsgálatot indított, amelyben felhasználták a csehszlovák Legfőbb Ügyészség átiratát, a csehszlovák állambiztonsági szerveknél letartóztatásban lévő személyektől felvett jegyzőkönyvek másolatait, valamint a bencés rend területén végzett feldolgozó munka során Thurzó tevékenységére vonatkozó anyagokat.²³

Thurzót végül devizabűntett,²⁴ üzérkedés²⁵ és vámbűntett²⁶ miatt állították a bíróság elé. A vádak között szerepelt, hogy 1959 és 1965 között mintegy tíz alkalommal járt Csehszlovákiában, ahonnan saját használatra, illetve ajándékozás vagy eladás céljából mintegy 6000 forint értékű árut hozott be – ezek között zsebkendőt, borotvát, golyóstollat, melegítőt és mintegy 6 kg tömjént. A termékeket a magyarországi áron értékesítette, de mivel a beszerzés ennél alacsonyabb áron történt, így haszonra tett szert, vagyis üzérkedett. Ugyancsak a vád

²¹ Jaroslav David, a csehszlovák legfőbb ügyész első helyettesének megkeresése 1965. november 22-én. ÁBTL 3.1.9. V-152435/1. Thurzó Árpád Kálmán és társai ügye. 6–7.

²² BM. III/1. Oszt. b. alosztályának vizsgálati terve Thurzó Kálmán bencés szerzetes és társai ügyében, 1965. dec. 29. ÁBTL 3.1.9. V-152435/2. Thurzó Kálmán és társai. 333.

²³ A BM III/III. Csfség 2/b. alosztály összefoglaló jelentése Thurzó Kálmán bencés szerzetes ügyében, 1965. december 29. ÁBTL 3.1.9. V-152435/2. 325–327.

²⁴ Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről (Btk.) 247. § (1) bek. c. pontba ütköző, de a jelentős értékre tekintettel a Btk. 247. §. (2). bek. c. pontja szerint

²⁵ Btk. 263. §. (1). bek. b. pontja szerint

²⁶ Btk. 249. §. (1). bek. a. pontja szerint

tárgyát képezte, hogy Thurzó 1958-tól rendszeresen kapott miseintenciókat²⁷ a Nyugaton emigrációban élő papi ismerőseitől, valamint egyházi szervektől. Az intenciók stipendiumát – ellenszolgáltatását – valutában (dollárban, márkában, frankban, schillingben, zlotyban, koronában) bocsátották rendelkezésére. Eltitkolva a Magyar Nemzeti Bank (MNB) előtt a jelentős összeget kitevő²⁸ külföldi követelést, az összeget részben az utazásai során felélte, részben pedig az IKKA-n keresztül juttatta be saját, illetve más személyek számára az országba, amely által „*jelentős haszonra tett szert.*”²⁹ Az ügy során az IKKA többször előtérbe került, hiszen a vád szerint Thurzó – anyagi haszonra törekedve – mintegy 140 darab tűzhellyel üzérkedett. Ezért érdemes röviden körüljárni a kérdést.

Az 1949 márciusában indult útjára az Ibusz Külföldi Kereskedelmi Akciója és rövid idő alatt rendkívüli népszerűségegre tett szert, úgy az ajándékozók, mint a megajándékozottak körében.³⁰ Az eredeti szándék szerint az IKKA-n keresztül kisebb csomagok érkeztek az országba: „*Az Magyarországra küldött élelmiszercsomagok ára 3-20 dollár; a 3 dolláros csomagban 15 font cukor van, a 20 dollárosban egy egész éléskamrára való, tizenháromféle élelmiszer. Lehet küldeni cipőt, harisnyát, kerékpárt, rádiót és csak Budapestre virágot is, csokrot és koszorút egyaránt. (...) Az élelmiszert KÖZÉRT küldi, a dístárgyakat és könyveket az IKKA.*”³¹ Az ötvenes évek végétől a csomagok helyét az IKKA-utalványok vették át: az ajándékozó egy általa meghatározott személynek, meghatározott célra külföldön dollárban befizetett egy bizonyos összeget, amivel itthon a legkülönbébb iparcikkeket lehetett egy árjegyzékből kiválasztani és megvásárolni. Cipő, óra, pamutáru, klöpli-függöny, danulon-paplan, háztartási gép, rádió, televízió, öröklakás vagy éppen balatoni üdülés található meg jogos tulajdonosát (ez utóbbi akár napi 30 forint költséggel személyenként). „*Szabad választásra*” is történhetett a befizetés, ebben az esetben egy árjegyzékből, illetve a Tüköry utcában található bemutatóterem kínálatából választhatta ki a megajándéko-

²⁷ Szentmiseszándék.

²⁸ 3000 korona, 1000 zloty, 1500 schilling, 300 frank. 3108 dollár.

²⁹ Összefoglaló jelentés Thurzó Árpád Kálmán és társai ügyében. 1966. május 7. ÁBTL 3.1.9. V-152435/2. 311–319.

³⁰ Az IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció vállalata az ajándékküldemények akár postai úton, akár a szállítmányozói gyűjtőforgalomban történő lebonyolítására a pénzügyminiszter 103.377/1950 (IV. 23.) II. f. P. M. számú – a külföldi ajándékküldemények vámkezelésének szabályozásáról szóló 118/1950. (IV. 22.) M. T. számú rendelet végrehajtása tárgyában kiadott – rendeletében kapott engedélyt. *Magyar Közlöny, Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára*, 1950/69. szám.

³¹ *Haladás*, 1950. március 02. 8.

zott a maga meglepetését. IKKA megrendelő és információs szolgálat a világ számos pontján működött, Ausztriától a skandináv államokig, New Yorktól Montreálon át Venezueláig, de lehetett utaltatni közvetlenül az IKKA-Monimpex budapesti címére is.³² A befizetett összeg fejében pedig Budapesten átvehetővé vált az ajándék minden vám vagy egyéb költség nélkül.³³ Így a szerencsések olyan cikkekhez juthattak, amely az átlagpolgár számára elérhetetlen volt.³⁴

Visszatérve ügyünkhöz: az IKKÁ-n keresztül tehát egyrészt legálisan lehetett az ajándékozást lebonyolítani és valutáért iparcikkhez jutni, másrészt a termékeknek szabott árak volt. Azt gondolhatnánk, hogy mindenki jól járt: az állam devizakészlete nőtt, többen hozzájutottak a vágyott – és más forrásból, a hazai boltokból – nem beszerezhető termékhez, Thurzó pedig forintban kapta meg a vállalt miseintenciók stipendiumát. A nyomozó- és vádhatóságok ennél árnyaltabbnak látták a kérdést... S bár a hivatalos propaganda szerint „*Bennünket bírákat nem a foglalkozás érdekel, hanem az ember, aki hazánkban él, akire egyformán vonatkoznak a törvények. Aki bűnt követ el, bűnös. A bűn akkor is bűn, ha teszem azt mérnök, esztergályos, lakatos, vezérigazgató vagy éppen pap követi el*”.³⁵ Az eljárás során felhívták a figyelmet arra, hogy „*operatív úton szerzett adataink vannak arra vonatkozóan, hogy Thurzó Kálmán a felszabadulás óta aktív politikai tevékenységet folytat. Értékeli a magyar egyház szerepét, összehasonlítást tesz a népi demokratikus országokban lévő egyházak helyzetével. ...Széleskörű ismerettséggel rendelkezik világi személyekkel is. 1956-ban az ellenforradalom idején hangadó szerepet töltött be, mint veszprémvarsányi plébános. Ezért rendőri felügyelet alá helyezték. [...] Thurzó Kálmán alaposan gyanúsítható köztörvényes bűncselek-*

³² MAGYAR PÁL: Az IKKA-csomagtól az IKKA-utalványig. In: *Magyar hírek kincses kalendáriuma*. Szerk.: Boldizsár Iván. Budapest, Magyarok Világszövetsége, 1961. 228–229.

³³ A küldeményeket Magyarországon a mentesség csak abban az esetben illette meg, ha minden kétséget kizáróan ajándék jellegűek voltak, és az IKKA a vámkezelés során igazolta, hogy a vámátalányt külföldön lerótták és az az MNB-hez megérkezett, illetve annak forintellenértéke a központi vámigazgatóság számláján jóváírásra került. 103.377/1950. (IV. 23.) II. f. P. M. sz. rendelet (3) bek. *Magyar Közlöny, Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára*, 1950/69. szám.

³⁴ A „hőskorszakot” a Gazdasági Bizottság egy 1967-es határozata zárta, amelynek értelmében 1968. január 1-től az IKKA-utalványok dolláronként 30 forintos alapon a nagyobb áruházakban vásárlásra, illetve bármely OTP-fiókban vagy postahivatalban készpénzre lettek beválthatók.

³⁵ Központi ítélezés devizaügyekben – Interjú dr. Mátyás Miklóssal, a Budapesti Központi Kerületi Bíróság elnökével. *Kisalföld*, 1966. november 01. 2.

*mények elkövetésével, ilyen értelmű felelősségre vonása politikailag és operatív szempontból is előnyösen felhasználható.*³⁶

Thurzó Árpád Kálmán a tárgyaláson – bár a szándékosság és a motiváció tekintetében ellentmondott a vádnak – nagyrészt elismerte a tettek elkövetését. Ebben többek között közrejátszhatott, hogy ismertették vele az 1965. április 6-án lehallgatott, Bánk Józseffel folytatott telefonbeszélgetésének „eredményét”.³⁷ Ezért őt a Pesti Központi Kerületi Bíróság 1966. október 26-án kihirdetett ítéletében egy év hét hónapnyi szabadságvesztésre, a közügyek gyakorlásától való három év eltiltásra és az „elkobzást pótló egyenérték” címén 31.000 forint megfizetésére kötelezte.³⁸ Az ítéletet másodfokon enyhítették: a vádak közül egy rendbeli devizabűntetést ejtve, a többit fenntartva a Budapesti Fővárosi Bíróság összbüntetésül egyévi szabadságvesztést és az elkobzás pótlásaként ötezer forint pénzbüntetést szabott ki.³⁹ A bencés szerzetes 1967-ben kiszabadult.⁴⁰

³⁶ BM III/III. Csfség 2/b. alosztályának összefoglaló jelentése Thurzó Kálmán bencés szerzetes ügyében. 1965. december 29. ÁBTL 3.1.9. V-152435/2. 326.

³⁷ Uo. 334.

³⁸ A Pesti Központi Kerületi Bíróság 6. B. 2211/1966/23. számú ítélete, 1966. október 26. ÁBTL 3.1.9. V- 152435/2. 447.

³⁹ A Budapesti Fővárosi Bíróság Bf XXVII. 6906/1966/26. számú ítélete, 1967. február 6. ÁBTL 3.1.9. V- 152435/2. 461.

⁴⁰ A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeáll.: Berkó Pál és Legányi Norbert. Győr, 1987. 217.

Újabb adatok Prohászka Ottokár közszerepléséhez

Fazekas Csaba

2019-ben jelent meg a – Schütz Antal szerkesztette, monumentális *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái* sorozatból kimaradt – 150, Prohászka Ottokártól származó hosszabb szöveget tartalmazó kötet.¹ Ahogy az ilyenkor lenni szokott, ezt követően a szerkesztőnek újabb és újabb dokumentumok kerültek a kezébe, ezért jelen közleményünket az említett kötet kiegészítésének, egyben a nagy hatású püspöktől származó további nyilvános szövegek előkerülésére és közzétételére való figyelemfelkeltésnek is szánjuk.

Az első műfaját tekintve interjú, 1919 november végén készült.² A püspök ekkor is rendkívül elfoglalt volt, ennek illusztrálására elég megjegyezni, hogy november 30-án is megjelent egy – gabonaellátással kapcsolatos – szövege, ugyanekkor Budapestről Székesfehérvárra visszatérve előadást tartott diákoknak, egy héttel később pedig a fővárosi Urániában, az Új Nemzedék matinéjában volt nagy hatású szónoklata aktuális társadalmi, szociális kérdésekről,³ nem is beszélve további, decemberi cikkeiről és beszédeiről.

Nyilatkozatának első részében érezhetően megfelelni akart annak a – személye felé ekkor gyakran irányuló – elvárásnak, hogy diagnózist adjon az ország politikai helyzetéről. A püspök igyekezett elébe is menni ennek a várakozásnak, és a válságos pillanatokban a bátorítás üzenetét fogalmazta meg, amelynek lényege, hogy bár kisebb lesz az ország területe, fontosnak a magyarság egységes fellépését, ezáltal az erő felmutatását tartotta. Az erős, sikeres fellépésnek a zálogát – az ebben az interjúban részletesebben kifejtett – keresztény-nemzeti gondolatban látta. A magyarság történelmi megmaradását és nagyságát nyilvánvaló aktuális áthallásokkal kapcsolta össze a keresztény vallási és a magyar nemzeti gondolat egységként kezelt koncepciójával. A liberális eszméknek a keresztény-nemzeti gondolattal való szembeállítását ezúttal is a romlottság szimbólumaként tekintett város (különösen a főváros) és a magyar falu, a romlatlanságnak, az „igazi” nemzeti karakter hordozójának minősített parasztság kontrasztjaként fogta fel,⁴ és ismét határozottan adott hangot a földbirtok-reform követelése-

¹ Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléséből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek) Sajtó alá rend.: Fazekas Csaba. Miskolc, 2019. (továbbiakban: VPOK.)

² Ld. I. sz. dokumentum. Ennek erősen rövidített verziója napvilágot látott a *Testvér* című székesfehérvári lapban is, ennek közlésére: VPOK. 52–53.

³ Ld. VPOK. 53–57., 64–65.

⁴ FAZEKAS CSABA: Adalékok a falu szerepének megítéléséhez a Trianon utáni magyar politikai gondolkodásban. In: *Agrártörténeti Szemle*, 2020. 3–4. sz. 163–176., 168–172.

sének. Prohászka már korábban is úgy gondolta, hogy a magyar társadalom felemelkedésének kulcskérdése a parasztság életviszonyainak komplex javítása, ez már legnagyobb hatású örökbérlet-koncepciójából és későbbi megnyilatkozásaiból is egyértelműen kiderül.⁵ Az új tulajdonviszonyok kialakítása mellett a parasztság életviszonyainak, iskolázottságának javítását is felvetette, amelyet szorosan összekapcsolt az életképes paraszti parcellák kialakításának igényével. Szóba hozta még a katolikus autonómia kérdését, amely ekkoriban szintén foglalkoztatta, legalábbis a nyilvánosság előtt kifejtett nézetei mellett naplójában is írt erről: „Meggyőződésem, hogy míg kath.[olikus] egyházi javak vannak, nincs béke, hanem irigység. Nos, az autonómia lehetetlenség; tehát nálunk is a szekularizáció csinálja majd meg az egyházi reformot. Ha lesz katolikus parlamenti párt, az talán be fogja látni, hogy máshonnan reformot nem várhat, s nem is fog ellene tenni.”⁶ (Azt már csak a későbbiek ismeretében tehetjük hozzá, hogy Prohászka nem sokkal később maga is a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának nemzetgyűlési képviselője lett, de a párt politikája is kiváltotta a püspök folyamatos elégedetlenségét.)

A másik alább közölt szöveg egyike Prohászka számos, egyházi ünnephez kapcsolódó elmélkedésének.⁷ Egy – különösen remek szónoki képességekkel és írói vénával rendelkező – katolikus főpaptól nem szokatlan, hogy a kereszténység nagy ünnepein (karácsony, húsvét, pünkösd) megfogalmazza gondolatait, és Prohászka különösen gyakran élt e műfaj kínálta lehetőségekkel. Főleg karácsony időszakra volt jellemző, hogy vallási elmélkedésekbe és a Jézus születéséhez kapcsolódó spirituális üzenetek megfogalmazásába bocsátkozott, ezt 1919 után is folytatta.⁸ Viszont nagyon sok december 25-én megjelent írásában a karácsony gondolatát politikai publicisz-

⁵ BALOGH MARGIT: Örökbérlet vagy verkli? – Prohászka Ottokár örökbérlet-javaslat. In: Prohászka ébresztése, II. Szerk.: Szabó Ferenc S.J. Bp., 1996. 69–79. (továbbiakban: BALOGH, 1996.)

⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR: Napló. III. 1919–1927. Szerk.: Felsővályi Ákos. Székesfehérvár, 2013. (Jubileumi sorozat, 8.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: ppek.hu, 800. sz. – 2021. május. (1919. november 22.) Prohászka autonómia-koncepciójáról ld. pl.: SARNYAI CSABA MÁTÉ: „Az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek megnyilatkozása”. (Prohászka Ottokár katolikus autonómia megközelítése a századfordulón.) In: Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Szerk.: Szabó Ferenc S.J. – Mózesy Gergely. Szeged, 2002. 85–96.

⁷ Ld. 2. sz. dokumentum.

⁸ Prohászka Ottokár: *Új elmélkedések*. Szerk. Schütz Antal. Bp., 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái – továbbiakban: POÖM. –, XIX.) 45–79.

tikákhoz, közéleti diagnózishoz, a következő esztendőre vonatkozó sajátos programhirdetéshez társította,⁹ ilyen indíttatású interjúkat is többször adott a sajtónak.¹⁰ Nem feltétlenül a legnagyobb példányszámú politikai lapokban helyezte el mondanivalóját, az alább közölt publicisztikája is egy kifejezetten réteglapnak tekinthető orgánumban, az Országos Központi Hitelszövetkezet értesítőjében jelent meg. Ugyanakkor nagyon is általános érvénnyel, programszerűen erősítette meg a például egy évvel korábbi interjújában foglalt tézisét, miszerint a parasztságot tartotta Magyarország és a magyar nemzeti közösség sajátos helyreállítása legfontosabb társadalmi bázisának. Ebből a gondolatból a kisparaszti gazdaságok szövetkezeti háttérű összefogásának – általa korábban is gyakran hangoztatott – igényét következett, amelyet szembeállított a szabad verseny elvére épülő kapitalizmus egészségtelen, és a magyar viszonyokra szerinte nem alkalmazható elméletével. Külön kitért a falu művelődési viszonyainak elemzésére, a vidéki lakosság gyakorlatias, korszerű ismereteket átadó oktatási rendszerének szorgalmazására. A karácsonyi jókívánságok keretei így a vidéki Magyarország felemelkedésének átfogó vízióját megfogalmazó politikai koncepció tartalmát foglalták össze írásában.

Ne feledjük, utóbbi cikke már a Nagyatádi Szabó-féle földtörvény elfogadása után született, amellyel kapcsolatban elégedetlenség is kiolvasható sorai között. Prohászka ugyan az egységes kormányzó-párt elnöke volt a törvény elfogadásakor, de annak paragrafusai nem a szellemiségét tükrözték, az ahhoz való hozzájárulása csak aktuális politikai kompromisszum eredményeként értelmezhető.¹¹

DOKUMENTUMOK

1.

Prohászka püspök a magyarság reneszánszáról¹²

Az értelmiség hivatása. – Történelmi egyéniségünk szerint kell élnünk. – A föld és a nép

Székesfehérvár püspöke, Prohászka Ottokár egy napig a fővárosban időzött. Megragadtuk az alkalmat és felkerestük, hogy megkérdezzük, hogyan látja az eseményeket s az irányzatok harcát az új életre ébredt Magyarországon.

⁹ PROHÁSZKA OTTOKÁR: Iránytű. Szerk. Schütz Antal. Bp., 1929. (POÖM. XXII.) 216–219., 264–266.; PROHÁSZKA OTTOKÁR: Sion hegyén. Szerk. Schütz Antal. Bp., 1929. (POÖM. XXV.) 180–196.; VPOK. 67–69., 137–139., 170–171., 255–257., 304–307.

¹⁰ VPOK. 301–304., 353–356.

¹¹ BALOGH, 1996. 78.

¹² 8 Órai Újság, 1919. november 29. 1.

Prohászka püspök a következőket mondotta a 8 Órai Újság munkatársának:

Egy nagy reneszánsz arany kapujában állunk, és mint vihar után a tiszta égre, úgy tekintünk a magyarság jövődjére, és az újjászületés, amely a tetszhalál fájdalmas öléből fakadt, már régen megfogantatott az idők méhében, de mint érett gyümölcs, csak most hullott elénk. A politikai és társadalmi, a gazdasági és szellemi valótlanágok régi Magyarországon nem volt lehetséges ez az önmagunkraeszmélés. Nagy rázkódtatásoknak kellett jönniük, hogy széthasogassák a hazug színpalákat, hogy lássuk végre magunkat, nemzetünket és országunkat, helyzetünket. Nem olyan fényesnek, nem olyan nagynak talán, mint régen képzeltek, de igaznak, a valóság fájdalmas, de becsületes formájában. Lehet, hogy kicsinyek leszünk, de erősek! Lehet, hogy megkevesbedünk, de egységesek maradhatunk! Lehet, hogy szegényebbek leszünk, de amink van, az a mienk lesz. Minden ország olyan erős, amennyire hisz önmagában és amennyit dolgozni képes önmagáért!

– A magyarság[nak] ez a reneszánsza most a keresztény nemzeti irányban nyilvánul meg. Ami azonban nem valami újonnan kitalált elv, hanem a gondolkodásnak és az érzésnek az az ősi forrása, amely évszázadokon át táplálta a magyarság erejét. Ha azt mondom, nemzeti, ha azt mondom, keresztény, ezzel nem politikai pártot, nem egy felekezetet jelölök meg, hanem kitérül vele és benne az egész történelem. A történelem pedig nemcsak a múlt, történelem a jelen is, és történelem a jövő; mert hisz ez: a nemzet, az állam életének foglalatja, amely nem zárul le a tegnappal, hanem parabolikus végtelenséggel hajlik át az elkövetkezendő időre. A nemzeti és keresztény nem is jelent mást, mint a magyarság történelmi egyéniségét. Azok az intézmények, amelyek nálunk életre keltek és fejlődtek, az a mentalitás, amely a magyar úrnak, mint a magyar parasztnak agyában egyként belegyökeresedett, azok az érzelmi és akarati indító okok, amelyek a magyar fajiság jellemzői, ezer éven keresztül a nemzeti gondolat és a keresztény erkölcs eszmekörében voltak megtestesülve. A magyar nép egyéniségét kellene megváltoztatni, ha ezektől el akarnánk térni. De ki akarhat eltérni tőle? Hiszen éppen nekünk népünk egyéniségének őseréjét kell továbbfejlesztenünk az új történelem számára.

– A bükknek megvan a maga egyénisége, megvan a tölgynek, a rózsafának és a szőlővenyigének. De mind ez az egyéniség a földből szívódik föl, a mélyen járó gyökerekből futja át a törzset, az ágakat, a leveleket. Így kell a magyar földből, a magyar nép gyökerein és törzsén át, történelmi egyéniségünk életerejét fölszívunk a magyar

értelmiségi osztályokba, hogy végül a kultúrában és [a] művészetben mint virág kipattanjon, gazdagságunkban mint gyümölcs megérjen!

– A föld! A föld és megint a föld, amely drága magyar népünk minden erejét adja, és ezért kell ezt a földet a magyar nép kezébe adni, hogy ő szántsa, ő vesse és ő arassa. Nem a népbolondítók és nem a szobatudósok birtokreformjaira gondolok, hanem egy olyan becsületes birtokrendezésre, amely a földet a paraszt tulajdonába adja, de egyszerre meg is teremti ezeknek a kis birtokoknak együttműködését is. Parcellázással és szövetkezettel, s egy komolyan átgondolt, a magyar természettel számoló földreformmal a nép becsületes gazdasági nevelése mellett egy emberöltő alatt gazdag és boldog Magyarországot teremthetünk.

– Egyszerre kell emelnünk a nép gazdasági és szellemi színvonalát. És ezért épp olyan fontos az iskola átalakítása, mint maga az új birtokrendezés. A falusi iskolában, a falu életére kell nevelni! Szörnyűség, hogy a szegény parasztgyerekeket nyelvtani szabályokkal kínozzák! Minek? Beszélni akarják megtanítani a magyar népet? Hiszen ezt mi tanulhatjuk tőlük! Ki a sok felesleges, nagyképű tananyaggal! Engedjék be a falusi iskola kis szobáiba az élet levegőjét, a mezők, a kertek, a gabonaföldek, az erdők levegőjét, mert bizony mondom, fontosabb, hogy a nép fia megismerje a gabonanemesítést, vagy a burgonyatermés fokozásának módjait, mint a deklinációt!

– A felekezeti béke érdekében sürgősnek látom a katolikus autonómia megteremtését. Amíg ez a kérdés nincs rendezve, amíg az ezzel kapcsolatos nagy vagyoni kérdések levezetésére a módokat meg nem találjuk, addig a megértésnek mindég nehéz akadályai lesznek. A szegény egyházak mindég tüskének fogják érezni a katolikus egyház nagy vagyonát, meg kell tehát teremteni az egyházi vagyon hovaforrásának és rendezésének új módjait, úgy, hogy az közmegnyugvást keltsen, s egyben elvégezhesse a jövőben is – mint a múltban – a rá váró kulturális és gazdasági feladatot.

– Mindenekelőtt azonban, azt hiszem, arra van nekünk, szegény magyaroknak szükségünk, hogy nép és értelmiség, középosztálybeliek és előkelők, összefogjunk jószágban arra a munkára, amelynek el kell takarítania a nemzet útjából a szemetet és az összedőlt romokat, meg kell gyógyítani a háború sebeit és a forradalom betegségeit és újra kell építenie a magunk házát új szűkös viszonyainkhoz képest, kicsit, de kényelmeset és tisztát. És megint csak azt mondhatom, ha élni akarunk, akkor történelmi egyéniségünk szerint kell élni. Aki ebben segít, az a barátunk, az dolgozzék velünk! Aki ezt meg akarja akadályozni, az az ellenségünk, azt nem tűrhetjük magunk között! ...

A püspök azután kérdésünkre elmondta, hogy a bolsevik uralom alatt sok nélkülözésben és kellemetlenségben volt része. De látszik, hogy erről szerénységből nem akar beszélni és inkább a székesfehérvári és Fejér megyei népet dicséri, amely becsületesen védelmére kelt a nehéz idők alatt, s amelytől a bolsevikiek alaposan féltek.

– Egy milliót vetettek ki sarcba a fehérváriakra az elvtársak – mondta, ahogy távozóban kezét fogott velünk –, de bizony nem kaptak egy fillért sem! Mert a föld megvédte a népet és a földhöz nem mertek nyúlni!¹³

A püspök mosolyog és ebből az enyhe, szelíd mosolyból kisugárzik az a nagy szerelem, ahogy ő a magyar népet, meg a magyar földet szereti.

Tóth László

2.

Prohászka Ottokár: Jó karácsonyt a hitelszövetkezeteknek!¹⁴

Karácsonyi jókívánságot szeretnék az Országos Központi Hitelszövetkezetnek mondani!

Magyarországot elsősorban a falu van hivatva megmenteni. Mert falu és föld, föld és haza, haza és nemzet úgy sodródnak egymásba, mint az elszakíthatlan kötél három sodra.

De a falu csak akkor fogja győzni a honmentő munkát, ha a korszakalkotó társadalmi és gazdasági feladatok küszöbén szövetkezeti keretekbe tömöríti népét, enélkül bomlott kéve, s csak sopánkodni tudó tömeg lesz.

Új korszak küszöbén állunk a földbirtok rendezése terén, s ennek az új korszaknak meg kell értenie, hogy ne elvont elveket kergessen, s ne nagyhangú szólalmok előtt görbüljön meg, hanem hogy a szövetkezetek előnyeit a tőke áldásaival egyesítse, s hogy gyakorlati, gazdasági irányba törjön magának utat.

Ami először ezt a gyakorlati, gazdasági irányt illeti, arra nézve azt kell mondanunk, hogy a közélet, hála az országos hitelszövetkezeti s „Hangya” szövetkezeti mozgalomnak, most már érti, hogy nemcsak a kenyér, de a politika is a szövetkezeti irányzat előmozdítását követeli. Azelőtt azt nem értette, vagy legalábbis nem értette meg eléggé.

¹³ Ld. erről: GERGELY JENŐ: Prohászka és a Tanácsköztársaság. In: Prohászka ébresztése, II. Szerk.: Szabó Ferenc S.J. Bp., 1998. 80–97.

¹⁴ *Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő*, 1920. december 25. 2–3.

Többet bízott, vagy látszott bízni az „Emkék”-ben, s a „Fmkék”-ben,¹⁵ mint a szövetkezetekben. Az „Emkék” szebben is szavaltak, míg a pudlik tájékán petróleum- és kocsikenőcsszag kísértett parfüm helyett.¹⁶ A hitelszövetkezetek egyszerű, igénytelen működése nem vert föl nagy port, s így a közmegebecsülésben sem emelkedett, vagy legalábbis nem jutott a közönség öntudatára a szövetkezetek fontossága. Mások meg óvodákkal, s daloskörökkel s kultúrúnnepélyekkel gondolták nyeregbe segíteni a magyarságot. Hál Istennek, hogy máshol más és szerencsésebb politikát folytattak, így például a porosz telepítési politika óriási mezőgazdasági hitelt nyitott, s a hitelszövetkezeteket óriási hitelekkel segítette. Ettől ugyan mi még nem lakunk jól, de legalább figyelmeztetésül s eligazítással szolgálhatott nekünk is a porosz példa. Ezt a példát követnünk kell, s ha a telepítésre most nem is vethetünk ki számíthatlan milliókat, de a hitelszövetkezeti ügyet s annak szervezetét mindenütt s mindenképpen föl kell karolnunk, s elő kell mozdítanunk.

Térjünk át ezután ellenfelünkre, s a liberális szópuffancsokra! Itt is tudunk már eligazodni.

A hitelszövetkezeti érdeket oly erélyesen s elszántan kell szolgálnunk, hogy azt semmiféle szólamért, semmiféle kereskedelmi, túltengő követelőzésért cserben hagynunk nem szabad. Nem szabad a szövetkezeti eszmének a rövidebbet húzni a szabad verseny elvéért, nem szabad a szabad verseny, meg más hangzatos szólammal a szövetkezeti törekvéseket agyonütni. Nekünk a bevált szövetkezeti intézményeket a szabad verseny fölé kell helyeznünk, nekünk a kisemberek gazdasági érdekeit a szabad kereskedelemmel, vagy más nemzetközi tőkeuralommal agyonütni nem szabad. A nyereségvágy se rendítse meg a szövetkezeti intézményeket, s ne homályosítsa el az eszmét, mert a szövetkezetek a közéletet s a közérdeket szolgálják, s nem a nagyobb osztalék végett vannak. Ha a kisemberek tőkét összpontosítjuk, s ezáltal a többtermelést fokozzuk, akkor azt értük el, hogy a „tőke áldásai” a szövetkezetekre is háruljanak, s ne csak ellene forduljanak.

Íme, egy-két biztató gondolat, s eligazító jókívánság! Meglesz a föld, s meglesz a beruházás hozzá, meglesz a munkás ember, s meglesz a személyi hitele. A beruházás is, a hitel is az a csupasz földnek, s szorgalmas embernek, mint szárny a madárnak. Adjatok tisztességes, munkás s megbízható embereket a hazának, s a hazai földnek, s a hitelszövetkezetek ezeket is földhöz is, beruházáshoz is juttatják.

¹⁵ Prohászka kritikája itt talán az 1880-as években létrejött kulturális egyesületekre, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületre (EMKE) és a Felvidéki Magyar Kulturális Egyesületre (FMKE) vonatkozik.

¹⁶ A pudli itt „pult, bolti asztal” értelemben. Vö. A magyar nyelv értelmező szótára. Bp., 1959–1962. Online: arcanum.com / Kézikönyvtár – 2021. május.

Legyen béke a földön, legyen társadalmi megnyugvás és konszolidáció, terjedjen el köztünk az erkölcsös munka, s a munkás erkölcs, s akkor egy-két lépést tettünk ismét boldogulásunk felé.

Modus vivendi Moszkvával?

Az 1945. évi Flynn-misszió helye XII. Piusz keleti politikájában*

Fejérdy András

A Szovjetunió második világháború utáni kelet-közép-európai térnyerése komoly kihívás elé állította a Szentszékét. Miután a térség „katolikus sávja”¹ is az ateista kommunizmus ideológiáját követő nagyhatalom érdekszférájába került, egyáltalán nem volt lényegtelen, lehetséges-e a katolikus hívek érdekében Moszkvával valamilyen *modus vivendit* kialakítani. A Vatikán és a Kreml közötti kapcsolatokat illetően a szakirodalomban mindmáig nyitott kérdés: vajon a párbeszéd kibontakozását és egy megegyezés megkötését XII. Piusz pápa óvatossága és elvi kommunista-ellenessége vagy inkább a Szovjetunió elzárkózása akadályozta-e meg?

A kétoldalú tapogatózások sorában az amerikai demokrata politikus, Edward J. Flynn 1945. február–márciusi, két fél közötti közvetítési kísérletének értékelése sem egyértelmű. Az első, kortárs újságírók által készített összefoglalások az epizód kapcsán a szovjet nyitottságot állítják szembe a merev szentszéki állásponttal. Az 1990 utáni történeti irodalom ezzel szemben arra mutat rá, hogy nem csak a Szentszék, de a Szovjetunió részéről is kevés készség jelentkezett a közeledésre, és a Flynn-féle közvetítési kísérlet mindenekelőtt amerikai (belpolitikai) érdekeket szolgált. A szakirodalom által a közelmúltban (újra)felfedezett – közvetett – jezsuita források végül egyenesen azt sugallják, hogy a tárgyalási kezdeményezés a Szentszék oldaláról indult ki, és a szovjet elutasítás miatt vallott kudarcot.²

* A 135762 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK pályázati program finanszírozásában valósult meg.

¹ Ezt a megfogalmazást használja PIETRO PASTORELLI: *La Santa Sede e l'Europa centro-orientale nella seconda metà del Novecento*. Soveria Mannelli, 2013. (Saggi 309.) 7.

² *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*. Szerk. Johan Ickx – Keresztes András – Somorjai Ádám. Budapest, 2020. 45.; JOHAN ICKX: *L'Ostpolitik di Pio XII. Il «modus vivendi» proposto a Mosca 1946–1947. Il caso di padre Alessandro Töhötöm Nagy S.J.* In: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945–1965. Umlčana cirkev a papežska diplomacia 1945–1965*. Szerk. Emilia Hrabovec – Giuliano Brugnotto – Peter Jurčaga. Città del Vaticano, 2018. 163–164. Az eredeti magyar forráshely: NAGY TÖHÖTÖM:

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy az Edward J. Flynn küldetésére vonatkozó, újonnan kutathatóvá vált szentszéki kútfők fényében válaszoljunk erre a kérdésre: A közvetett forrásokban és a szakirodalomban fellelhető értékelések melyike felel meg a valóságnak? Célunk egyúttal, hogy a közvetítési kísérletet elemző szentszéki háttérdokumentumok fényében feltárjuk: Milyen szempontok alakították a második világháború utáni szentszéki keleti politikát? A Flynn-misszióra vonatkozó eddigi értékelések rövid áttekintését követően ezért előbb az események menetét vázoljuk, majd a szentszéki források ismeretében értékeljük a közvetítési kísérletben résztvevő szereplők céljait és szempontjait, végül pedig a Flynn-misszió általánosabb tanulságait vonjuk le.

1. Status quaestionis

A Flynn-féle közvetítési kísérlet kezdettől fogva jelen van a Szentszék keleti politikájával foglalkozó szakmunkákban. A XII. Piusszal szemben kritikus, történész végzettségű német újságíró, Hansjakob Stehle a rendelkezésre álló információ-morzsa alapján úgy vélte, hogy a Moszkvából a Vatikánba utazó amerikai politikus a szovjetek tárgyalási készségéről tájékoztatta a pápát, amelyet az intranzigens egyházfő azonban visszautasított.³ Antoine Wenger, a *La Croix* című francia katolikus folyóirat főszerkesztője, később Franciaország szentszéki nagykövetségének egyházi tanácsosa, ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy moszkvai útjának tapasztalatai alapján Flynn elképzelhetőnek tartott egy szentszéki–szovjet konkordátumot.⁴ Hasonló, ám árnyaltabb álláspontot képviselt Sergio Trasatti, a *L'Osservatore Romano* 1978 és 1993 közötti főszerkesztője is, aki szerint 1945 márciusában Flynn arról biztosította a pápát: a szovjetek készek hozzájárulni ahhoz, hogy a Szentszék küldöttek útján kapcsolatba lépjen a Vörös Hadsereg által elfoglalt államok katolikus közösségeivel.⁵

Andrea Riccardi, a témával foglalkozó 1990 utáni első komoly szakmunka történész szerzője, ezzel szemben amellet érvel, hogy a kétoldalú kapcsolatok kiépítésében sem Moszkva, sem a Vatikán nem volt érdekelt. A Kreml érdekeit ugyanis a külföldi központból irányított katolicizmussal való kiegyezés helyett inkább a Rómától független nemzeti egyházak létrehozása szolgálta volna. A Szentszék pedig a két világháború közötti megegyezési kísérletek kudarcra, a Szovjetunió tényleges szándékaira vonatkozó pontos információk hiánya,

Jezsuiták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 202.

³ HANSJAKOB STEHLE: *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975*. München–Zürich, 1975. 277–278.

⁴ ANTOINE WENGER: *Rome et Moscou 1900–1950*. Paris, 1987. 599.

⁵ SERGIO TRASATTI: *Vatican Kremlin. Les secrets d'un face-à-face*. Paris, 1993. 137.

valamint a szovjet rendszer morális legitimálásának kockázata miatt nem kereste a kapcsolatot Moszkvával. Flynn visszaemlékezései⁶ és 1945. március 23-án kelt memoranduma⁷ alapján Riccardi így egyértelműen azon az állásponton van, hogy az amerikai politikus 1945 kora tavaszi moszkvai missziója és közvetítési kísérlete Roosevelttel kezdeményezésére vezethető vissza, aki a szovjet–amerikai együttműködés fenntartásában volt érdekelt.⁸ Ezt az értékelést azóta Peter C. Kent, Serhii Plokhly és Adriano Roccucci még annyival egészítették ki, hogy Flynn moszkvai majd vatikáni küldetésének egyúttal jelentős amerikai belpolitikai céljai is voltak. Roosevelttel tudniillik a jaltai konferencián tett engedmények miatt csalódott amerikai katolikus közvéleményt kívánta a szovjetektől várt közeledési gesztus kieszközlésével csillapítani, jóllehet tudatában volt annak, hogy a két fél közötti megegyezésre nincsen valós esély.⁹

A közelmúltban Johan Ickx, a vatikáni Államtitkárság Második Szekciója történeti levéltárának igazgatója, illetve a megállapodást szorgalmazó magyar jezsuiták tevékenységének dokumentumait vele együtt közzé tevő Keresztes András és Somorjai Ádám OSB közölték ismét Nagy Töhötöm naplójának Flynn küldetését is érintő részletét. Eszerint XII. Piusz személyi titkára, a jezsuita Robert Leiber azt állította a modus vivendi keresésében érdekelt, ugyancsak jezsuita Nagy Töhötömnek, hogy az 1945-ös Flynn-misszió hátterében a Szentszék állt: „Nem igaz, hogy Moszkva közeledett volna. Ellenben mi hoztuk már többször Moszkva tudomására, hogy hajlandók vagyunk a kapcsolatokat felvenni. [...] még Roosevelttel életében, az elnök egyik kiváló katolikus diplomatája megemlítette a Vatikán közeledő szándékát magának Molotovnak, aki részint kitért a válasz elől, részint pedig valami kis biztatást adott.”¹⁰

⁶ EDWARD J. FLYNN: *You're the Boss. The practice of American Politics*. New York, 1947. 200–220.

⁷ A memorandumot közli: ENNIO DI NOLFO: *Dear Pope, Vaticano e Stati Uniti. La corrispondenza segreta di Roosevelt e Truman con Papa Pacelli dalle carte di Myron Taylor*. Roma, 2003. (továbbiakban: DI NOLFO, 2003.) 228. sz. dokumentum.

⁸ ANDREA RICCARDI: *Il Vaticano e Mosca 1940–1990*. Roma–Bari, 1992. 29–38.

⁹ PETER C. KENT: *The Lonely cold War of Pope Pius XII. The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943 – 1950*. Montreal – London – Ithaca, 2002. 82–83.; SERHII PLOKHLY: *Yalta, the Price of Peace*. New York, 2010. (továbbiakban: PLOKHLY, 2010.) 443–445.; ADRIANO ROCCUCCI: *Stalin e il Patriarca. La Chiesa ortodossa e il potere sovietico*. Torino, 2011. (továbbiakban: ROCCUCCI, 2011.) 271–273.

¹⁰ Ld. 2. jegyzet.

2. A Flynn-misszió eseménytörténete

Az ötlet, hogy Franklin Delano Rooseveltnél írt felmenőkkel rendelkező, katolikus politikai tanácsadója, Edward J. Flynn demokrata politikus Európába utazzon, nem sokkal a jaltai konferencia előtt született meg. A javaslatot egy szovjet–szentszéki viszonyt elemző, Fehér Házban tartott beszélgetés során maga Roosevelt vetette fel. Úgy vélte, jó volna, ha Flynn vele tartana Jaltába, és onnan tovább utazna Moszkvába, hogy helyben tájékozódjon a Vatikán és a Kreml közötti kapcsolatteremtés lehetőségeiről, illetve a katolikus egyház helyzetéről a szovjetek által megszállt területeken.¹¹

A felvetés és a nyomában meghozott döntés a jaltai út előtti utolsó pillanatban születhetett meg. Erre utal mindenestre, hogy Flynn útlevelel nélkül szállt fel az elnököt Európába szállító hajóra. Sőt, miután Máltán nem tudtak neki útlevelet szerezni, a szovjet határt is egy egyszerű dokumentummal lépte át, amely igazolta, hogy az amerikai delegáció tagja. Formális útlevelet csak a jaltai konferencia után Moszkvában kapott.¹²

Flynn mindazonáltal nem hivatalos minőségben vett részt a jaltai konferencián. Jelenléte azért volt fontos, mert Rooseveltnak így volt lehetősége arra, hogy bemutassa Molotovnak, és egyúttal megkérje a szovjet külügyminisztert: engedjék Flynn Moszkvába, hogy egyházpolitikai kérdésekben tárgyalhasson az illetékesekkel. Miután Molotov ebbe beleegyezett, a konferenciáról Flynn egyenesen Moszkvába utazott és Averell Harriman amerikai követ különleges vendégeként közel három hetet töltött a szovjet fővárosban. 1945. február 12. és március 10. közötti moszkvai tartózkodása alatt találkozott többek között I. Alexij orosz ortodox pátriárkával, Léopold L. S. Braun 1934 óta katolikus lelkipásztorként Moszkvában működő amerikai származású asszumpcionista szerzetessel, és tárgyalásokat folytatott az Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács elnökével, Georgij Karpovval, Molotov szovjet külügyminiszterrel, valamint a nem ortodox felekezeteket felügyelő Egyházügyi Tanács elnökével, Ivan Poljanszkival.¹³ Míg a Karpovval folytatott megbeszélés szívélyes légkörben folyt, és aránylag sok információval szolgált, a másik két találkozó annál nehezebben sike-

¹¹ A Flynn által Tardininek 1945. március 23-án átadott emlékeztető. Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.) Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 67. A dokumentum egy részletét közli: DI NOLFO, 2003. 228. sz. dokumentum.

¹² PLOKHY, 2010. 31–32.

¹³ PLOKHY, 2010. 444–446.; A Flynn által Tardininek 1945. március 23-án átadott emlékeztető. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 67–74.

rült, minél közvetlenebb kompetenciával bírt a tárgyalópartner a katolikusok ügyében. Molotov ugyan szintén udvarias tárgyalópartnernek bizonyult, de megnyilatkozásai támadóak és ellenségesek voltak, Poljanszki viszont kifejezetten ridegen kezelte Flynnt, kérdéseire pedig kitérő, félrevezető és ellenséges válaszokat adott.¹⁴

Moszkvai útját követően, mielőtt visszatért volna az Egyesült Államokba, Flynn Rómába utazott, hogy találkozzon XII. Piuszal és munkatársaival. 1945. március 21-én érkezett az Örök Városba, és a pápa már másnap egy viszonylag hosszú, kb. egy órás audiencián fogadta őt és Myron Taylort, Rooseveltnél elnök vatikáni külömbizottját. Március 23-án délelőtt 11 és 13 óra között Domenico Tardinié, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkáránál számolt be moszkvai útjának eredményeiről, és egyúttal egy írásos emlékeztetőt is átadott.¹⁵ Tardini és Flynn a tárgyalást március 28-án este 18.30-kor folytatták. Erre a találkozóra az amerikai diplomata egy Harriman moszkvai nagykövetnek szóló szentszéki üzenet tervezetével érkezett.¹⁶ A Flynn-féle szövegtervezet helyett a Szentszék azonban egy saját üzenetet fogalmazott meg a következő napokban. Előkészítésébe március 25-én XII. Piusz instrukciói szerint bevonták az 1940 óta az Államtitkárságon dolgozó amerikai Mons. Walter Carrollt¹⁷ is, aki – amellet, hogy a hadifoglyok és menekültek ügyeit intézte, illetve a Szentszékot képviselte a Vörösskeresztnél – a pápai audienciák alkalmával Myron Taylor tolmácsa is volt. Az üzenet végső megszövegezésében így fontos szerepet játszottak Carroll és Flynn március 25-i megbeszélésének tapasztalatai.¹⁸ A következő két nap alatt elkészült szentszéki feljegyzést Tardini végül Flynn március 28-án XII. Piusznál tett búcsúlátogatása alkalmával adta át az amerikai politikusnak, aki másnap már vissza is utazott az Egyesült Államokba.¹⁹

¹⁴ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 38–39.

¹⁵ Kronológiai összefoglaló Edward J. Flynn 1945. évi vatikáni küldetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 30–32.; Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 35–44.

¹⁶ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról és Flynn tervezete a Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 82–86.

¹⁷ JOHN C. BATES: The Visit of a Future Pope to Pittsburgh. In: *Gathered Fragments*, 2018. Vol. 28. 43–45. <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1084&context=gf>

¹⁸ Feljegyzés Mons. Walter Carroll és Flynn 1945. március 25-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 87–90.

¹⁹ A Flynnnek 1945. március 28-án átadott feljegyzés. ASRS, AA.EE.SS., Pio

3. A közvetítési kísérletben résztvevő felek álláspontja

A vatikáni források az események pontosabb rekonstrukciója mellett a közeledési kísérletben résztvevő három főszereplő – az Egyesült Államok, a Szovjetunió és a Szentszék – céljainak és szempontjainak teljesebb megértését is lehetővé teszik. A kezdeményező szerepet kétségtelenül az amerikaiak játszották. Rooseveltnél számára ugyanis mind bel-, mind külpolitikai szempontból fontos volt, hogy fel tudjon mutatni valamiféle közeledést Róma és Moszkva között. Ahogyan a Flynnel folytatott első tárgyalás után Tardini feljegyezte: az amerikai politikus moszkvai missziója „mindenelőtt politikai jellegű” volt. Rooseveltnel ezzel tett kísérletet egy szentszéki–szovjet megállapodás előmozdítására, mert egy ilyen „megegyezés vagy modus vivendi nyilvánvalóan nagy politikai sikert jelentene az Egyesült Államok számára.”²⁰

A cél érdekében az amerikai diplomácia meglehetősen rugalmasságot mutatott. A Molotovval folytatott megbeszélés során Flynn kész volt elfogadni a szovjet külügyminiszter állítását, miszerint a Vatikán tanúsít ellenséges magatartást a Szovjetunióval szemben, Harri-man pedig jelezte, hogy Flynn útjának éppen az a célja, hogy ebben valamilyen változást érjen el Rómában.²¹ Az engedékenységgel mögött mindenestre nem csak politikai számítás állt. Moszkvai benyomásai alapján Flynn őszintén meg volt arról győződve, hogy – amennyiben a Szentszék megfelelő választ küld – „az ajtó még nyitva áll”, hogy legalább az újonnan megszállt területek katolikusai ügyében megegyezésre jussanak a szovjetekkel.²² Egyetlen vágya ezért annak elérése volt, hogy a Szentszék is tartsa nyitva a megegyezés lehetőségét, aminek megvalósításához felajánlotta szolgálatait.²³

A dokumentumok mindazonáltal kevésbé támasztják alá Flynn optimizmusát. Miközben a szovjet sajtó újra és újra hevesen támadta a Szentszéket,²⁴ Amleto Giovanni Cicognani washingtoni apostoli

XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 101–106.; Kronológiai összefoglaló Edward J. Flynn 1945. évi vatikáni küldetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 30–32.

²⁰ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 36. Az amerikai belpolitikai jelentőségről ld. Cicognani 681/1945 sz. jelentése, 1945. március 14. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 37.

²¹ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff.

²² Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 39–40.

²³ Feljegyzés Mons. Walter Carroll és Flynn 1945. március 25-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 88.

²⁴ Vö. pl. Cicognani 681/1945 sz. jelentése, 1945. március 14. ASRS, AA.EE.

delegátus értesülései is azt támasztották alá, hogy Sztálin nem kíván engedményeket tenni a katolikus egyháznak. A Harriman moszkvai követőtől származó információk szerint a Generalisszimusz elismerte ugyan, hogy a nép igényli a vallást, a maga részéről azonban csak a világi hatalom ellenőrzése alatt álló, nemzeti jellegű egyházak működését volt hajlandó engedélyezni. A katolikus egyház működéséhez viszont nem kívánt hozzájárulni, mert az, mint nemzetek feletti vallási intézmény biztonságpolitikai veszélyt jelent az államra. Harriman mindazonáltal úgy ítélte meg, hogy a világháború után Sztálin részéről a nép számára biztosított nagyobb beleszólás a politikai döntésekbe két évtizeden belül jelentős tényezővé teheti a katolicizmust Oroszországban.²⁵

Moszkvai tapasztalatai alapján Flynn is elismerte, hogy a Szovjetunióban nincsen remény a „valós és teljes” vallásszabadság elérésére. Sőt úgy vélte, hogy a balti államokban, Ukrajnában, Romániában, Magyarországon és Lengyelországban is előbb-utóbb kommunista rendszerek épülnek ki. Amíg azonban ezek nem válnak szovjet tagköztársasággá, látott reményt arra, hogy megvédjék az itt élő katolikus intézményeket és híveket. Amellett érvelt tehát, hogy a modus vivendi keresésének csupán az újonnan megszállt országokra kellene kiterjednie, a tárgyalásokat pedig „legalábbis egyelőre” nem közvetlenül Moszkvával, hanem a helyi kormányokkal kellene folytatni.²⁶

A szovjetek által megszállt területen élő katolikusok második világháború utáni sorsa a Szentszékét is foglalkoztatta. A felkínált amerikai közvetítési készséget tehát a Vatikánban annak ellenére sem kívánták teljesen elutasítani, hogy tisztában voltak Flynn missziójának alapvetően politikai jellegével. Tardini ugyanakkor abban bízott, hogy az amerikaiak képesek lehetnek vallási téren is fékezőleg hatni Sztálinra, sőt talán még a vallási türelem irányába megtett óvatos szovjet lépések folytatását is előmozdítani. Ezzel együtt pozitívumnak tartotta, hogy az Egyesült Államok támogatása mindenképpen növeli a Szentszék tekintélyét a Szovjetunió előtt, a Flynn útját kísérő sajtóérdeklődés pedig az egész világ figyelmét ráirányíthatja egy alapvetően vallási jellegű problémára.²⁷

Tardini ugyanakkor világosan rámutatott az amerikai és szentszéki álláspont közötti különbségekre is. Nehezményezte, hogy Flynn és Harriman megalapozottnak nevezte Molotov vádját, miszerint a

SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 37.

²⁵ Cicognani 1796. sz. 1944. március 16 13.30-kor érkezett rejtjeltávirata. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 718, f. 581.

²⁶ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 40–41.

²⁷ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 38.

Szentszék ellenséges a Szovjetunió iránt. Ezzel szemben rámutatott arra, hogy a katolikusoknak – és a Szentszéknek – a kommunizmus-sal mint ideológiával szembeni ellenállása egyáltalán nem politikai, hanem vallási alapú. Ezért ezen a téren a katolikus egyháztól semmiféle változás nem várható. Inkább Sztálinnak kellene változtatnia politikáján, mégpedig úgy, hogy tiszteletben tartja a tényleges vallásszabadságot.²⁸ A Flynn által szorgalmazott – Harriman moszkvai követ útján Molotov felé közvetítendő – válaszban Róma egyúttal cáfolta a Molotov által felhozott vádakat. A dokumentum 1918-tól kezdve tételesen felsorolta mindazokat a kezdeményezéseket, amelyeket a Szentszék tett a kapcsolatok javításáért; számba vette azokat a tényeket, amelyek igazolták, hogy a Szovjetunió alaptalanul vádolja a Szentszékét nácibarátsággal; végül rámutatott: Róma a második világháború alatt szigorúan pártatlan magatartást tanúsított és világossá tette, hogy nem támogatja a Szovjetunióval szemben az ún. „keresztes hadjáratot”.²⁹

Az amerikaiak által szorgalmazott szovjet–szentszéki megállapodásnak mindazonáltal nem Moszkva vádaskodása volt a legfőbb akadálya. Tardini teljességgel lehetetlennek nevezte a megegyezést olyasvalakivel, „aki nem kínál biztos garanciákat a vallásszabadság kötelező megtartására, amely oly lényeges az egyének és a társadalom” életében.³⁰ Egy esetleges *modus vivendi* helyett ezért célszerűbbnek tartotta, ha egy amerikai püspök Oroszországba küldését veszik fontolóra, aki nem csupán Poljanszkival vitatná meg a katolikus egyház helyzetét – miként azt Flynn javasolta –, hanem apostoli vizitátorként szabadon felkereshetné azokat a területeket, ahol katolikusok élnek.³¹ Ennek a püspöknek és az őt kísérő papoknak elsődleges feladata így az volna, hogy felmérjék a helyzetet és arról jelentést tegyenek.³²

Ezt a megoldást Tardini több szempontból is célszerűbbnek látta, mint azonnali tárgyalások megkezdését. Azon túl, hogy az adott pillanatban Flynn maga sem tudott semmiféle biztos alapot javasolni

²⁸ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 36–37.

²⁹ A Flynnnek 1945. március 28-án átadott feljegyzés. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 101–106. Mellékletként közli: DI NOLFO, 2003. 228. sz. dokumentum.

³⁰ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 43–44.

³¹ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról és Flynn tervezete Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 83.

³² Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 41., 44.

egy megegyezéshez, az apostoli vizitátor küldése azzal az előnnyel járt, hogy ez egy szokványos – és ezért magyarázatra nem szoruló – eszköze volt a Szentszéknek. Útjának köszönhetően továbbá Róma nemcsak részletesebb információkhoz juthatott, hanem időt is nyert volna. Egy apostoli vizitátor küldésével végül a szovjetek nyitottságát is tesztelni lehetett: amennyiben megtagadják beutazási lehetőségét, az egyértelműen bizonyítaná, hogy Moszkva részéről nincsen valódi közeledési szándék. Ez még akkor is igaz, ha Tardini kifejezetten azért kívánta a feladatot egy amerikai főpásztorra bízni, mert így nagyobb esélyt látott arra, hogy a szovjetek beengedik az országba.³³ Az amerikai politikus küldetésnek a szovjetek álláspontját tisztázni hivatott jellege is szerepet játszott ugyanakkor abban, hogy Tardini visszautasította Flynn azon javaslatát: csak az illetékesekkel való tárgyalás lehetőségét kérjék előzetesen a megbízott számára, és csupán akkor folyamodjanak vizitációs engedélyért, amikor már beengedték őt Moszkvába.³⁴

A tervezetések ellenére mindazonáltal az apostoli vizitátor elküldésére – sőt talán kiválasztására – sem került sor. Ebben minden bizonnyal az játszott döntő szerepet, hogy miközben Flynn Moszkvában és Rómában a megegyezés lehetőségéről igyekezett meggyőzni tárgyalópartnereit, a Kreml már az ukrán görögkatolikus egyház felszámolását tervezte. A tervet azután 1945. április 11-én (nem egészen két héttel Flynn távozása után Rómából) végre is hajtották.³⁵ Az események tehát nem a Flynn – és Roosevelttel – által remélt optimista forgatókönyvet követték, hanem azok az információk bizonyultak megalapozottnak, amelyek szerint Sztálin (legalábbis a Szovjetunió határain belül) semmiféle engedményt nem kívánt tenni a katolicizmus irányában.

4. Összegzés

A szentszéki források egyértelműen megerősítik, hogy az Edward J. Flynn nevéhez kötődő közvetítési kísérletet az Egyesült Államok kezdeményezte. Míg ezen források tükrében a szovjet tárgyalási készség állítása tévesnek látszik, P. Leiber Nagy Töhötöm által tolmácsolt kijelentése némi pontosítással igaznak tekinthető: jóllehet a kapcsolátépités terve nem a Szentszéktől indult ki, Flynn küldetése nyomán a Vatikán valóban kész volt – az amerikai politikus útján – óvatos párbeszédet kezdeményezni Moszkvával.

³³ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 23-i beszélgetéséről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, ff. 41–42.

³⁴ Feljegyzés Tardini és Flynn 1945. március 24-i tárgyalásáról, és Flynn tervezete Harriman moszkvai követnek küldendő üzenetre. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, parte I, Russia, Pos. 723, f. 83.

³⁵ PLOKHY, 2010. 446–447.; ROCCUCCI, 2011. 270–275.

A kudarcral végződő közeledési kísérlet egyúttal a második világháború utáni szentszéki–szovjet kapcsolatok néhány alapvonására is rámutat. Egyfelől arra, hogy a Szovjetunió kezdettől fogva potenciális fenyegetésként tekintett a nemzetek feletti katolikus egyházra, ezért a Szentszékekkel való megegyezés helyett a helyi egyházak és Róma közötti kapcsolatok lazítására, sőt felszámolására törekedett. Másfelől pedig arra, hogy XII. Piusz – miközben határozottan visszautasította a kommunista ideológiát – kész volt a tárgyalásokra és a megegyezésre. Ennek feltételéül azonban a vallásszabadság biztosítását szabta. És bár erre a Kreml részéről nem látszott készség, időnyerés céljából Róma mégis kereste a kapcsolattartás lehetőségét. Később, amikor a szovjet érdekszférába került államok vezetőivel való megegyezés lehetősége szintén hasonló nehézségekbe ütközött, ugyancsak az apostoli vizitátor küldésének eszközéhez kívánt nyúlni.

A Flynn-misszió végül még egy – később visszájára forduló – szentszéki stratégia okaira is rámutat. Arra tudniillik, miért törekedett Róma a közép-kelet-európai zónába amerikai származású diplomátákat küldeni. Közvetlenül a második világháború után a Vatikánban ugyanis úgy vélték, hogy a Washington és Moszkva között fennmaradó együttműködési készség miatt a szovjetek (és csatlósai) részéről kisebb elutasítottság éri a szövetséges nagyhatalom állampolgárait.

Rendszerváltás és egyházak – alulnézetben

Gárdonyi Máté

A pártállami struktúrák lebontásának és a demokratikus jogállam megteremtésének folyamatában a vallási közösségek szempontjából alapvető változást hozott az 1990. évi IV. törvény, amelyet még a „rég” országgyűlés fogadott el 1990. január 24-én. A törvényhozó egyrészt kellő garanciákat adott az állam által addig negligált alkotmányos alapelvek – a vallás- és lelkiismereti szabadság, az állam és az egyház szétválasztása – érvényre jutásához, másrészt kifejezésre juttatta, hogy az egyházakat és más vallási közösségeket „a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezőinek” tekinti, harmadrészt pedig hatályon kívül helyezte azokat a jogszabályokat, melyek az egyházak feletti állami ellenőrzést és gyámokodást szolgálták. A magyar rendszerváltás folyamat-jellegét mutatja, hogy mire a vallásügyi törvényt kihírdették, Németh Miklós kormánya már jogutód nélkül megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt (az egyházak állami ellenőrzésének és irányításának kormányzati szervét), nem gördített többé akadályt a szerzetesrendek újjáéledése és az egyházi egyesületek működése elé, továbbá lehetővé tette a felekezeti iskolák újraindítását. Az új egyházpolitikát a demokratikusan választott országgyűlés további törvényekkel támasztotta alá, amelyek megfelelő keretet biztosítottak az egyházak és vallási közösségek hitéleti, karitatív, nevelési és kulturális tevékenysége számára, valamint gondoskodtak a korábban államosított ingatlanok e célokra hasznosítható részének visszaszolgáltatásáról (1991. évi XXXII. törvény).¹

Nemcsak katolikus nézőpontból állja meg a helyét az a megállapítás, hogy „a békés átmenet a kommunista rendszerből a kapitalista rendszerbe nagyobb szabadságot teremtett az Egyház számára, ugyanakkor új intézményes feladatokat is hozott magával”.² De hogyan tapasztalták meg az új lehetőségek és feladatok dinamikáját a helyi közösségek? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához szeretnék hozzájárulni egy kisváros, Siófok példájának elemzésével, elsősorban korabeli feljegyzésekre támaszkodva, tisztában lévén azzal, hogy a közkedvelt üdülőhely – a turisztikai szlogen szerint „Magyarország nyári fővárosa” – 20. századi fejlődése a legtöbb vonatkozásban nem

¹ A rendszerváltás nyomán átalakult állami egyházjoghoz lásd ERDŐ PÉTER - SCHANDA BALÁZS: *Egyház és vallás a mai magyar jogban. A főbb jogszabályok szövegével, nemzetközi bibliográfiával.* Budapest, 1993. – A változások kronológiáját lásd BALOGH MARGIT - GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon (1790–1992).* Kronológia. Budapest, 1993.

² ERDŐ PÉTER: *A békés rendszerváltás Magyarországon és a Katolikus Egyház (1989–2019). Teológiai és jogi szempontok.* In: UŐ: *Az egyházjog lelke. Kánonjog a társadalomban és a hívő közösségben.* Budapest, 2021. 136–147.

tipikus magyar településtörténet. Bár a fürdővendégek, köszönhetően a Balaton déli partján futó vasút megépítésének, már 1866-tól kezdve sajátos szintet adtak a(z akkor még Veszprém vármegyei) község életének, a nyaralótelepek kialakulása igazán csak a két világháború között vett – az állami társadalompolitika által is támogatott – lendületet, részben két szomszédos község, Balatonkiliti és Balatonszabadi közigazgatási területén. A nemzetközileg is ismert üdülőváros e területek fokozatos beolvasztása után 1968. december 31-én jött létre, s a következő két évtizedben nyerte el nagyszabású fejlesztések révén „szocialista arculatát”.³

Ezzel a fejlődéssel az egyházi infrastruktúra a második világháborúig tudott lépést tartani. A 20. század elején Siófoknak mintegy két és félezer lakosa volt, többségében katolikusok (1955 fő, 78,7%), továbbá az országos átlagon felüli arányban zsidók (363 fő, 14,6%). A településen e két vallási közösségnek volt temploma és iskolája; az intézményi háttérrel ekkor még nem rendelkező reformátusok száma 148, az evangélikusoké 28 volt. A valamivel kisebb lélekszámú – 1968 óta a város részét képező – (Balaton)Kilitit katolikusok (1278 fő, 60,1%) és reformátusok (781 fő, 36,7%) lakták, ugyancsak rendelkezve templommal és iskolával.⁴ A „felekezeti térkép” a két világháború között annyiban változott, hogy Siófokon is nagyobb számban telepedtek le a protestáns egyházak hívei: 1941-ben a népszámlálás Siófokon és Balatonújhelyen (az időközben Balatonkilititől különvált parti sávban) már 577 református és 142 evangélikus lakost talált.⁵ A református hívek 1909-ben szerveződtek fiókegyházzá Balatonkiliti függésében. Rövidesen telket vásároltak, az I. világháború miatt azonban építkezésre csak később nyílt lehetőség. 1923-ban épült fel az imaház, amely mellett 1932-től iskola is működött, 1948-ban pedig megalakult a Siófoki Református Egyházközség önálló lelkésszel. Az evangélikus közösség 1943-ban vált – Enyinggel közösen – missziói gyülekezetté, a hívek 1948-ban tudtak vásárolni maguknak gyülekezeti házat, amely egyúttal lelkészlakásként is szolgált. A két világháború között a katolikus egyházközség fejlesztési törekvése részben a megduplázódott hívőszámhoz igazodva (1941-ben Balatonújhellyel együtt 4545 fő, 81,7%) új iskola építésében mutatkozott meg, részben pedig az ekkor forszírozott „nyaralópasztoráció” jegyében három,

³ A település fejlődéséről részletesebben lásd Siófok. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Kanyar József. Siófok, 1989. – Siófok fürdő 100 éve a várossá avatásig. Szerk. Fazekasné Mulesza Olga et al. Siófok, 1998.

⁴ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest, 1902. 118–119. 154–155. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 1. kötet)

⁵ Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976. 258–259. (Történeti statisztikai kötetek)

ügynevezett nyári kápolna létesítésében (Balatonszéplak, Tisztviselőtelep, Balatonszabadi-Fürdőtelep). A szezonális istentiszteleti helyeken kívül a katolikusoknak volt még egy iskolakápolnájuk is a vidék nagybirtokosának, a Veszprémi Káptalannak a pusztáján (Tőreki).⁶ 1948, az iskolaállamosítás éve után a felekezetek tulajdona az istentiszteleti célokat szolgáló épületekre és a lelkészlakásokra korlátozódtott. Az izraelita hitközség, amelynek lélekszáma 1941-ben még 325 volt, a holokauszt következtében néhány családra zsugorodott.⁷

A szocialista üdülőváros fejlesztése nagyszámú új lakost vonzott Siófokra az ország minden részéből, de főleg Észak-Somogy és Tolna megye falvaiból, ami a helyi vallási közösségek létszámát is növelte. Míg 1900-ban Siófok mai területén 4612 lakost talált a népszámlálás, 1941-ben pedig 8480-at, addig 1990-ben már 22.639 lakója volt a városnak. Ebből a katolikus egyház saját becslése szerint 13.700 fő volt a katolikusok száma a két plébánián (Siófok és Balatonkiliti).⁸ Ezt visszaigazolja a 2001-es népszámlálás – nem kötelező bevalláson nyugvó – adatsora, amely szerint a városban 14.748 fő vallotta magát római katolikusnak (65 %), további 114 görögkatolikusnak (0,5 %). Ekkor a reformátusok száma 2.701 volt (11,9 %, a siófoki és a balatonkiliti gyülekezetben), az evangélikusoké pedig 634 (2,79 %). Egyéb felekezethez tartozónak vallotta magát 163 fő (0,7 %), nem tartozott egyik felekezethez sem vagy nem válaszolt 4319 fő (19,1 %).⁹ Mivel a szocialista városfejlesztés nem adott teret az „egyházi infrastruktúra” bővítésének, a lélekszám növekedése érthetővé teszi, hogy Siófok rendszerváltás-korabeli egyháztörténetének a templomépítések állnak a homlokterében. Ugyanakkor némi magyarázatra szorul, hogy ez az építkezés-sorozat miért éppen egy új zsinagógával kezdődött, s hogyan folytatódhatott már 1986-tól kezdve a „Makovecz-templomként” ismert evangélikus egyházi épülettel.

Amint a rendszerváltás egészéről, úgy az egyházpolitikáról is elmondható, hogy megvoltak a maga sajátos előzményei, mindenekelőtt az, hogy a magyar állam az 1980-as évek második felében pozitív hatást kezdett tulajdonítani az egyházak társadalmi szerepvállalásának, s az addigi merev és ellenséges szabályozás helyett hajlandó volt engedményeket tenni. Bár az új siófoki zsinagóga építését városrendezési okokkal indokolták (a régi, 1870-ből származó épület helyére új postahivatalt terveztek), nyilvánvalóan magasabb szempontok is közrejátszottak abban, hogy nem csupán lebontották a romossá vált és használaton kívüli épületet, hanem

⁶ Schematismus almae dioecesis Wesprimiensis a S. Stephano protorege fundatae pro anno Domini 1946. Budapestini, 1946. 23. 44.

⁷ Matyikó Sebestyén József: Zsidók Siófokon. Budapest, 2002.

⁸ A veszprémi egyházmegye névtára 1992. Veszprém, 1992. 96–97.

⁹ Népszámlálás 2001. 5. Vallás, felekezet. Budapest, 2002. 91.

a vézskorszak után negyven évvel először épülhetett új zsinagóga az országban. Ezeket a szempontokat visszatükrözte Schöner Alfréd főrabbi 1986. június 12-én elhangzott avatóbeszéde: „A magyar zsidóság kereste és megtalálta helyét a szocialista társadalomban, hazát lelt itt e honban... Az aktív hitélet, a megújuló valláskultúra, vallástudomány és kapcsolatteremtés, tevékenyen működő intézményeink sora mind-mind a jövő egy-egy bizonyítéka. Törekszünk, hogy a mózesi szellem forrásra találjon, hogy tanítással olthassuk a tudásra vágyók szomját... Hiszem, hogy Isten most felavatott új háza ott-hona lesz mindazoknak, akik imádsággal, lélekben Őt megkeresik. E közösség megmaradt tagjai, s a hazalátogató külföldiek egyaránt”.¹⁰ Ez utóbbi kitétel összefüggött azzal a sajátos körülménnyel, hogy az üdülőváros nyári látogatói között megjelentek olyanok is, akik péntek esténként igényelték a közös imádságot, így a siófoki városvezetés számára presztízskérdéssé vált az új zsinagóga felépülése.

Hasonló presztízsszempontok vezettek ahhoz, hogy Siófok 1970 és 1989 közötti tanácselnöke, Gáti István (†1996) az új evangélikus templom felépítésének támogatójává, sőt bizonyos értelemben kezdeményezőjévé vált. Az evangélikus gyülekezet ugyan már 1946-ban telket kapott a várostól templom céljára, s a terveket is elkészítette számos protestáns egyházi épület tervezője, Sándy Gyula, ám a megvalósításra már nem kerülhetett sor. A Városi Tanács 1985-ben értesítette a gyülekezetet arról, hogy az új rendezési terv szerint egy kialakítandó parkban helyet biztosít az evangélikus templomnak és paplaknak. A meglepő fordulat háttérében az állt, hogy a tanácselnök nem sokkal korábban hivatalos látogatást tett Siófok első testvérvárosában, a finnországi Ouluban, s ott a vendéglátó polgármester rákérdezett a siófoki evangélikusok helyzetére. Gáti a folytatást így idézte fel: „Nem tudtam mit felelni, mert fogalmam sem volt, van-e egyáltalán [gyülekezet]. De a polgármester nem tudott más témára átváltani, mert most meg ezt kérdezte: »Hát a templomuk, legalább az jó állapotban van?« Na erre aztán válaszoltam, mert biztosan tudtam, hogy nincs templomuk”.¹¹ Ez a „provokáció” késztette Gátit arra, hogy kezdeményezze a templomépítést, és támogassa a munka irányítását vállaló Józsa Márton helyettes lelkészt (†2000) esetenként az Állami Egyházügyi Hivatal és az egyházi vezetés akadékoskodásaival szemben is. Sőt ő volt az, aki felhívta a gyülekezet figyelmét – miután úgy döntöttek, hogy nem a régi tervet valósítják meg – Makovecz Imre építészre, akinek sárospataki művelődési háza jó benyomást tett rá. Az építkezés 1987 és 1990 között zajlott (sőt a parókia csak 1992-ben

¹⁰ „Hiszem, hogy új templomunkkal a jelenben a jövőt is építjük”. A siófoki zsinagóga felavatása. Új Élet 41 (1986) 12: 1.

¹¹ FABINY TAMÁS: „Hogy néki szent házat építs”. Józsa Márton és a siófoki templom. Budapest, 1990. 18.

készült el), előbb a finn egyház támogatásával, majd a rendszerváltás időszakában állami segítséggel.¹² Makovecz Imrének a siófoki lett az első templomterve, s mint később személyes beszélgetésben kijelentette, itt gondolta végig, mit is jelent „Isten háza”.¹³

A siófoki evangélikus templom felépülésének története jól illusztrálja a késői Kádár-kor egyházpolitikai viszonyait. Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei titkára a „terven felüli” helyi kezdeményezés szükségtelensége mellett érvelt, s amíg tehetett, akadályozta az építési engedély kiadását. Az egyházi vezetés a költségeket sokallta, s a külföldi segélyeket máshová irányította volna. Ami pedig a mára Siófok egyik szimbólumává vált épület sajtófogadtatását illeti, a Somogyi Néplap még 1990 áprilisában is arról cikkezett, hogy a sok faanyag miatt a templom tűzveszélyes...¹⁴ Ezzel szemben a tanácselnök, aki korábban megbízható káderként végrehajtotta a szocialista városfejlesztés direktíváit, ekkor már úgy nyilvánult meg, mint a helyi érdekeket érvényesítő városvezető. Az építető lelkész megragadta a kínálkozó lehetőséget, s utólag a hit fényében értelmezte a nehézségeket is: „Mindazonáltal nem hibáztatom a[z egyházügyi] titkárt, hogy így viselkedett; megijedt ezektől a dolgoktól. Valóban aránytalanul nagy munka volt. Az lett volna már akkor is, ha csupán egyszerű templomot és paplakot akarunk építeni, de az akkori időben Makovecz tervével az AEH elé állni: emberileg merőben ostoba lépésnek tűnt. De meg van írva, hogy ami embereknek lehetetlen, az Istennek lehetséges. Aldom Istent, hogy végül is így alakultak a dolgok”.¹⁵

Minden bizonnyal nem függetlenül az evangélikus templom építési munkálataitól 1988-tól a siófoki reformátusok is arra törekedtek, hogy megvalósítsák templomuk felépítését. Az első tervek ugyan már közvetlenül a II. világháború után megfogalmazódtak, s az 1956-os forradalom után a hívek megpróbálkoztak az engedélyeztetéssel, ám a kádári visszarendeződés egyházpolitikája 1959-ben erre már nem adott lehetőséget. Az építkezés motorja ebben az esetben a gyülekezet világi gondnoka, Pataki Géza volt,¹⁶ akit az készített a szervezőmunkára, hogy a '80-as években vasárnaponként már 100–120 hívő vett részt az istentiszteleteken a szűkös imaházban. A reformátusok sem a régi terveket vették elő, hanem új épületet terveztek helyi

¹² Fabiny Tamás idézett könyve nyomon követi a templomépítés minden fázisát, a munkát irányító Józsa Márton naplójegyzetei és utólagos reflexiói alapján.

¹³ Balázs Árpád volt polgármester közlése.

¹⁴ FABINY, 1990. 222–223.

¹⁵ FABINY, 1990. 51.

¹⁶ Az építkezéstről maga a gondnok állított össze egy személyes reflexiókkal átszőtt dokumentációt: PATAKI GÉZA: Siófoki Református Egyházközség templomépítésének története. Kézirat. [1994.]

építésszel (Ripszám János, Pápay György, Madarász András). Gondot jelentett azonban a régi imaház telkének szűkössége, ezért igényt jelentettek be egy részére annak a szomszédos – tanácsi tulajdonban lévő – teleknek, ahol egyébként egy lángossütő működött. Az ügynek sikerült megnyerni a várost 1989/90-ben vezető Somogyi Gyula megbízott tanácselnököt (az egyik presbiter fiát, †2021), így a Városi Tanács 1990 áprilisában a református gyülekezet mellett döntött a lángossütő ellenében. Közben az egyházi vezetés nehézségeket támasztott az anyagi alapok hiánya miatt, a siófokiak azonban azon az állásponton voltak, hogy „a püspök úrnak természetesen lehet véleménye olyan dolgokról, mint az önálló gyülekezetek templomépítése, de sem engedélyezési, sem pedig tiltási joga nincs, hisz önállóak vagyunk, presbitériummal rendelkezünk”.¹⁷ Végül az 1992 és 1994 között zajló templomépítést a hívek adományai mellett a szabadon választott első városi önkormányzat és egy svájci gyülekezet (Regensdorf) támogatása tette lehetővé.

A katolikus egyháznak az átmenet éveiben egy új kápolna építésére nyílt lehetősége a Siófokhoz tartozó Törekiben. A korábbi pusztán az iskolában lehetett misét tartani, ám miután az oktatás megszűnt, a hívek saját istentiszteleti hely kialakítására törekedtek. A terv megvalósítását 1989-ben a Városi Tanács egy telek adományozásával támogatta, amelyen márciusban indult meg az építkezés egyházi forrásból, november 1-én pedig már az első szentmisét mutatta be a templomépítés terén később is érdemeket szerző Wirth János plébános (†2021).¹⁸

A rendszerváltás politikai következményei közé tartozott a korábban államosított ingatlanok visszaszolgáltatása a történelmi egyházak részére. Siófok város területén az egyházi épületek tulajdoni helyzetének rendezése a korábbi felekezeti iskolákra terjedt ki. Balatonkilitin 1948-ig a katolikus és a református egyház is rendelkezett felekezeti iskolával. Mivel a korábbi református épület helyett időközben új általános iskola épült, a gyülekezet 1992-ben úgy egyezett meg a várossal, hogy az államosított ingatlanért kárpótlást kap örökjárdék formájában. Ebből a rendszeres bevételből sikerült fokozatosan felújítani a városrész református templomát, illetve felépíteni egy korszerű gyülekezeti házat. Mivel az ingatlanrendezés idején a volt katolikus iskola épülete oktatási célokat és egyéb közcélokat szolgált, a Szent Kilit Egyházközség megállapodott az Önkormányzattal, hogy csereingatlanként elfogad egy használaton kívül került épületet. Ezt az ingatlant az egyházközség szociális célok szolgálatába állította,

¹⁷ PATAKI, 14.

¹⁸ Siófoki Sarlós Boldogasszony Római Katolikus Plébánia Historia domusa. Kézirat. 59–61. (továbbiakban: Historia domus)

benne nyílt meg később a Fogyatékkal Élők Nappali Intézménye és Iskolája a Magyar Máltai Szeretetszolgálat fenntartásában.¹⁹

A régi Siófok község katolikus iskolájának ügyéről, a visszajelentés vagy kárpótlás kérdéséről az Egyházközségi Képviselőtestület 1991 szeptemberében tárgyalta, s állásfoglalását eljuttatta a Polgármesteri Hivatalnak. Felmerült egy katolikus iskola indításának lehetősége, amiről hirdetés formájában értesítették a híveket, azonban – a plébániai krónika szerint – „minimálisnak sem nevezhető számban történt jelentkezés”. Így az egyházközség lemondott az ingatlanról, s az állami jogszabályok által biztosított kárpótlás lehetőségével élt.²⁰ A város Önkormányzata támogatta ezt a megoldást, s csak azt az igényt támasztotta, hogy a kárpótlási összeget a helyi egyházi infrastruktúra fejlesztésére fordítsák. E megállapodás eredményeként épült fel a város új lakónegyedében a Szent Lőrinc-templom. A plébánia *Historia domusa* minderről így emlékezik meg: „Az egyházi iskola szakszerű és zavartalan működéséhez a szükséges feltételek (anyagibázis, tanerők, tanulók száma) nem álltak rendelkezésre. Ezért Siófok város vezetősége, Képviselőtestülete – többszöri tárgyalás után – Siófokon, a Szépvölgyi utcában 32x100 méteres területet bocsátott kárpótlásként az egyház részére templomépítés céljaira. Ez a terület a város legkorszerűbb iskolájával szemben van, ahol városközpont kialakulása várható. A templom melletti terület – későbbiek során – alkalmas plébániaépület felépítésére is. A templom a kommunizmus áldozatainak emlékére, Szent Lőrincnek, az ősegyház vértanújának tiszteletére épül”.²¹ Az impozáns méretű templom egy helyi építész, Ripszám János tervei alapján készült el 1993 és 1995 között. Az építetető plébános, Wirth János büszkén állapíthatta meg, hogy a II. világháború óta Siófokon létesült Somogy megye legnagyobb új temploma.²² A katolikus plébánia azon döntése, hogy nem kívánt egyházi iskolát indítani, helyette a hitéleti infrastruktúrát bővítette, később vitára adott alkalmat, különösen annak fényében, hogy a közeli, jóval kisebb lélekszámú Tabon belevágtak az iskolaalapításba. De a katolikus oktatás ügye Siófokon sem került le teljesen a napirendről, mivel az Önkormányzat a 2000-es évek elején, Balázs Árpád polgármester kezdeményezésére – a szülők iskolaválasztási lehetőségeinek bővítése érdekében – felvetette, hogy átadja az egyháznak egyik oktatási intézményét; ám a kaposvári püspökség nem kívánt élni az ajánlattal.

A politikai átmenet sajátosságai közé tartozott, hogy a rendszerváltás éveiben az addigiaknál nagyobb mértékben számítottak az egyházak közreműködésére közéleti téren. Ezt tükrözik a katolikus

¹⁹ GARDONYI MÁTÉ: Balatonkiliti évszázadai. Siófok, 2010. 129.

²⁰ *Historia domus*. 85.

²¹ *Historia domus*. 117–119.

²² *Historia domus*. 143–145.

plébánia *Historia domus*ának bejegyzései. Mivel 1989-ben március 15-e ismét „piros betűs ünnep” lett munkaszünettel (ezt még 1951-ben törölték el), ebből az alkalomból Wirth János plébános ünnepi misét mutatott be, a szentbeszéd pedig a hazaszeretetről és a nemzeti hagyományok ápolásáról szólt. A rendszerváltás szimbolikus eseményének, Nagy Imre és társai június 16-i újratemetésének estéjén a siófoki templomban misét szolgáltattak az 1956-ban „a forradalmi eseményekkel kapcsolatban” elhunytak lelki üdvéért. Az új idők jele volt, hogy augusztus 18-án Szent István királyra emlékezve a város vezetői és az „alternatív szervezetek” képviselői összegyűltek a Hazafias Népfront tanácstermében, ahol a megemlékezést a katolikus plébános tartotta. De az egyházi krónikás – hűen az egyház elsődleges lelkipásztori küldetéséhez – az igazán jelentős változásnak azt tartotta, hogy 1989 nyarától kezdve minden vasárnap „szentmisét mondunk a siófoki kórházban!” A nyitás az egyházak felé másként is megmutatkozott: karácsony előtt templomi koncertet adott a siófoki általános iskolák énekkara, az öregek otthonában pedig a rózsafüzértársulat tagjai rendezhettek karácsonyi műsort; ez alkalommal lehetőség nyílt arra is, hogy a papok gyóntassanak, és lelki vigaszt nyújtsanak a lakóknak.²³

A rendszerváltás időszaka, a vallásszabadság visszanyerése magával hozta a hitélet – a mából visszatekintve átmenetinek bizonyult – fellendülését. Erről a jelenségről a katolikus plébánia *Historia domusa* szolgált információkat, adatokat. 1989-ben a krónikás megörökítette, hogy „úgy az éjféli misén, mint a karácsonyi ünnepek alatt templomunkban »telt ház« volt. Joggal bizakodhatunk a megújuló egyház eredményes működésében. Van mit pótolni”.²⁴ 1990 szeptemberében, a tanévkezdéskor örömmel állapították meg a lelkipásztorok, hogy tovább növekedett a hitoktatásban résztvevő diákok száma, a halottak napjával kapcsolatban pedig azt jegyezték fel, hogy a siófoki és az újhelyi temetőkből több száz hívő részvételével tartották az ilyenkor szokásos virrasztást. 1989 összegzéseként ez olvasható: „Az év folyamán lezajlott társadalmi változás hatása kétségkívül jelentkezett már, de elsősorban a fiatal nemzedéknél. A felnőttek vonatkozásában – különösen a középkorúaknál – érzékelhető az elmúlt 45 év romboló hatása”.²⁵ A következő évben viszont már a stagnálás jelei mutatkoztak: karácsonykor „az ünnepi szentmisék alkalmával – az 1990. évihez hasonlóan – a hívek sokasága (de nem több, mint az előző évben) vett részt az istentiszteleteken”.²⁶ Ezeknek az éveknek a rendkívüliségét jól mutatja – katolikus szempontból – a szentsé-

²³ *Historia domus*. 59–63.

²⁴ *Historia domus*. 63.

²⁵ *Historia domus*. 68, 73.

²⁶ *Historia domus*. 85.

gekben részesülők számának alakulása. 1989-ben 77 gyermek lett elsőáldozó (szokás szerint 8–10 éves korban), a következő évben 110 kisdíák, ám 1991-ben kiugróan magas számban, 220-an járultak először áldozáshoz, 135-en a kisebbek közül, 85-en pedig a 10–16 éves korosztályból. Ebben az évben a felnőtt megtérők száma is említésre méltó volt (18). Még 1992-ben is 120 kisdíák lett elsőáldozó, a következő években viszont az elsőáldozók száma 80 körül stabilizálódott. A bérnalkozók (jellemzően 12–14 évesek) létszáma is emelkedést mutatott: 1991-ben 155, 1993-ban 170 siófoki fiatalot részesített ebben a szentségben a megyéspüspök.²⁷ Korábban és később is – egy ideig – ez a szám 100 körül mozgott. De a vallásszabadság biztosítása jótékonyan hatott az addig üldözött vallási közösségek életére is. Ezek közül Siófokon a Hit Gyülekezete és a Magyarországi Jehova Tanúi Egyház vert gyökeret és épített később istentiszteleti helyet.

A hitélet infrastrukturális hátterének fejlesztésén túlmenően az egyesületi élet és a társadalmi aktivitás rendszerváltás kínálta lehetőségeit Siófokon a katolikus egyházhoz kötődő szervezetek tudták kihasználni. A cserkészetre, mint az ifjúság vallásos szellemben történő neveléséhez sajátos segítséget nyújtó szervezetre, 1948 után felszámolás várt. Élve az egyesülési szabadság adta lehetőséggel, 1990-ben Siófokon újjászerveződött a 466. számú Magyar Tenger Cserkészcsapat, a katolikus plébánia hathatós közreműködésével. Előbb az Egyházközségi Képviselőtestület hozott határozatot a cserkészcsapat patronálásáról, majd követte ezt a hivatalos megalakulás, s az új cserkészek – 28 fiú és 14 leány – fogadalomtétele, illetve 17 öregcserkész fogadalom-újítása. Bár a siófoki cserkészek a későbbiekben is szorosan kötődtek a katolikus plébániához, a felvételnél nem tettek különbséget vallási hovatartozás szerint (a csapatnak muszlim tagja is volt).²⁸

A rendszerváltás adta vissza a szabad működés lehetőségét az 1950-ben betiltott szerzetesrendeknek. Siófokra 1991-ben érkeztek a Ferences Szegénygondozó Nővérek kongregációjának tagjai; megtelepedésük több szempontból atipikusnak mondható. A „régii” Siófokon nem volt jelen szerzetesrend, így ebben az esetben nem visszatérésről, államosított ingatlan visszaigényléséről volt szó. A városba az – akkori politikai viszonyok szerint ellenzéki vezetőségnek minősülő – önkormányzati testület²⁹ meghívására érkeztek az első nővérek, egy olyan magyar alapítású közösség tagjai, amely 1950 előtt is a

²⁷ Historia domus. 67, 77, 81, 87, 109.

²⁸ BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: „Szép vagy, Magyar Tenger”. 75 éve alakult a cserkészcsapat Siófokon (1929–2004). Vác, 2004. 48–55.

²⁹ Az önkormányzatiság kezdeteihez lásd a helyi kulturális folyóirat, a SiópArt 6 (2020) 3. számát, amely *Rendszerváltó siófokiak* címmel gyűjtötte össze az első képviselőtestület tagjainak visszaemlékezéseit.

helyhatóságok megbízásából végzett szociális munkát (tehát amúgy sem saját tulajdonú rendházakban éltek).³⁰ A „szerencsés üdülőváros” rendszerváltás utáni helyzetéről tudósító szociológus-újságíró némi értetlenkedéssel konstataulta, hogy a kezdeményezés a polgármestertől – a cikkben nem nevesített Molnár Árpádtól – származott, aki „hivatalba lépése után azonnal hozzálátott, hogy apácákat telepítsen” a városba. „Az újjászerveződő női szegénygondozó rend 80 éves főnöknője személyesen tartott terepszemlét a városban, s csak azután kötött együttműködési szerződést a képviselő-testülettel, mikor meggyőződött az ajánlat megalapozottságáról, s írásba foglalták a megfelelő rendházra vonatkozó ígéretet. S ezután még szükség volt a területileg illetékes egyházmegyei eljárások jóváhagyására is. De végül is a két nővér, Ilona és Manfréda megérkezett az ország két különböző sarkából, s hozzálátott a városi szeretetkonyha megszervezéséhez, a magányos öregek gondozásához. A két javakorabeli kedvesnővér biciklivel kezdte teljesíteni a szolgálatot, mígnem az őszi hidegek beálltával a képviselő-testület elszégyellte magát, s diszkrétan megszervezte Ilona és Manfréda nővér autós szállítását a távolabbi harcálláspontokra. Legalábbis így mesélik”.³¹ Azt a katolikus plébánia *Historia domusa* is megerősíti, hogy az első nővérek a várostól kaptak rendházat, amelynek fenntartására és fejlesztésére az Önkormányzat kötelezte magát, mivel a nővérek önkormányzati feladatokat vállaltak át a szociális gondoskodás területén.³² Később a ferences nővérek szolgálata tovább gyarapodott a kórházi lelkigondozással, az Anonim Alkoholisták helyi csoportjának befogadásával, az egyházközség családok közösségeinek felkarolásával és a Katolikus Karitászt tevékenységének koordinálásával.³³

Az egyházak társadalmi szerepvállalása terén a rendszerváltás után fontos szerep jutott a szeretetszolgálatoknak, amelyek intézményes keretek között foglalkoznak a szociális problémák kezelésével. Siófokon 1991-ben kezdett szerveződni a Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportja, először a katolikus plébániához kapcsolódva. A csoport első nagyobb akciója a boszniai háborús menekültek támogatására irányult azon év őszén. Az intézményesülés folyamatában jelentős előrelépés volt, hogy a máltaiak 1993-ban ingyen, de

³⁰ KISGERGELY JÓZSEF: Szerzetesrendek. Női rendek. In: *Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985.* Szerk. Turányi László. Budapest, 1988. 221–223.

³¹ SOLT OTTILIA: Hőstörténet. *Beszélő.* Új folyam 3 (1992) 9: 8–10. 8.

³² *Historia domus.* 87, 137.

³³ MILEI BARBARA: „Ma a lelki szegénység az inség. Jövőre lesz harminc éve, hogy Siófokra hívta az akkori városvezetés a ferences szegénygondozó nővéreket. 2020. 12. 24. <http://siofoki-hirek.hu/hu/magazin/4656-„ma-a-lelki-szegenyseg-az-inseg”>.html (letöltés: 2021. június 14.)

felújítási kötelezettséggel megkapták a várostól a korábbi balatonkiliti községházát, ahol idősothont alakítottak ki Gondviselés Háza néven.³⁴ A későbbiekben tovább bővült a szeretetszolgálat siófoki munkaterülete, részt vállalva a város rászorulóinak, illetve a tágabb környék fogyatékkal élő személyeinek gondozásában.

Siófok vallási közösségeinek reagálása a rendszerváltásra több szempontból tipikus jegeket mutat. Ilyen a vallási élet fellendülésébe vetett bizalom, az elmaradt fejlesztések pótlása, az állami és önkormányzati támogatások igénybevétele, a külföldi segélyek felhasználása, a törekvés a hitélet és a társadalmi aktivitás kereteinek tágítására. Számos ponton azonban eltér ez a „siófoki modell” a hasonló méretű kisvárosok útjától, ami elsősorban a rendszerváltás előtti és utáni városvezetők kezdeményezőkétségének, illetve a helyi hívek áldozatvállalásának köszönhető. Végző soron mindegyik felekezet számára kihívást jelentett, hogy az állami korlátozások megszűntével ismét vissza lehetett illeszkedni a lokális társadalom szövetébe.

³⁴ Historia domus. 75, 107, 137.

A katolikus egyház Magyarországon 1945 és 1989 között a filmhíradók tükrében

Gianone András

A televíziót megelőző korszakban a nagyközönség mozgóképes híradót a filmszínházakban láthatott, amely a hivatalos propaganda leglátványosabb szócsöve lett. Ebben a játékfilmek előtt vetített, körülbelül tízperces műsorban általában négy-nyolc, egymással nem, vagy csak lazán összefüggő, rövid (egy-két perces) hír szerepelt, és – a jelenlegi hírműsorokhoz hasonlóan – politikai, társadalmi, kulturális és sporteseményekről, valamint színes érdekességekről kapott tájékoztatást a néző. Időnként egyházi eseményekről is. Ez utóbbi azonban a második világháború után berendezkedő kommunista diktatúrában meglehetősen ritkán fordult elő. 1945 és 1989 között mindössze huszonhét kifejezetten a katolikus egyházzal szembe fordított hír került a mozinézők elé.¹ Jelen írás e „katolikus hírek”, valamint a híradók más témájú híreiben megtalálható „egyházi töredékek” alapján azt kívánja felvillantani, milyen képet adott a filmhíradó a magyar katolikus egyházzal szembe fordított hírekről a második világháború végétől a rendszerváltásig. Erre lehetőséget biztosít és egyben a téma aktualitását adja, hogy nemrég fejeződött be az a több mint egy évtizedes projekt, amelynek köszönhetően az összes eddig fellelt magyar filmhíradót digitalizálták és a világhálón közkinccsé tették.

Áttekintés a magyar filmhíradókról

A Filmhíradók Online időrendben első híre – e cikk írásakor – éppen egy egyházi esemény, az 1913-as Szent Jobb körmenet.² Ettől az alkalmi híradótól kezdve 1991 szeptemberéig több mint háromezer híradó tekinthető meg a weboldalon. Ezek közül *Az Est Film* sorozata az öszirózsás forradalom, a *Vörös Riport Film* hírei a Tanácsköztársaság időszakába, a Magyar Film Iroda által készített, 1924-ben induló *Magyar Híradó*, majd 1931-től *Magyar Világhíradó* nevet viselő, folyamatosan számozott széria 1084 hírösszefoglalója a Horthy-korszakba enged bepillantást.³ A második világháború utáni koalíciós időszak-

¹ Felsorolásukat lásd a mellékletben.

² Egyházi körmenet a Szent Jobbal. A Szent István nap eseményei 1. 1913. március <https://filmhíradokononline.hu/watch.php?id=14728> (letöltés: 2021. május 29.) A cikk további részében az online elérhetőséget nem adom meg azon 1945 és 1989 közötti filmhíradók esetében, amelyeket a mellékletben emeltem ki. A letöltés dátumát sem jelölöm a további híradók esetében, az egységesen 2021. május 29.

³ PETRIK ANDRÁS: A filmhíradók története Magyarországon 1948-ig. In: Hargitai Henrik – Hirsch Tibor (szerk.): Médiatörténet. [online oktatási segédanyag, h. n., é. n.] <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/>

ban több párhuzamos híradószorozat készült, de ezek közül csak kettő maradt fenn: a közszolgálatinak tekinthető Magyar Központi Híradó Rt. által 1945 nyarán és őszén megjelentett *Heti Hírek* tíz száma, illetve a kommunista irányítás alatt álló Magyar Filmipari Rt. 112 hírósszefoglalója *Mafirt Krónika*, majd *Mafirt Híradó* néven. A négy-párti koalíció felmorzsolódásával párhuzamosan 1948 márciusában hozták létre a Mafirt jogutódjaként az Új Magyar Filmirodát, amely a teljes filmipar 1948. augusztusi államosításával beolvadt a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalatba, majd 1950 őszén ismét önállósult Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár néven. E hírósszefoglalók a *Magyar Híradó* nevet viselték, és 1949 márciusáig folyamatos számozással jelentek meg, majd az 55. adás után, 1949 áprilisától áttértek az évenkénti újraszámzásra. Ettől kezdve – az 1991-es utolsó adásig – a híradó száma egyben kiadásának idejét is jelezte (t.i. az év hányadik hetében született), kivéve 1956 decemberében, amelynek egyetlen híradója a 44-es számot viseli, mivel az előző híradó október végén került adásba.⁴

A Filmhíradók Online adatbázis nagyszerűen kutatható, ugyanis a híradóknak nemcsak a – gyakran utólag adott – címét tartalmazza, hanem az elhangzó szöveget és – általában – a megjelenő vizuális információ kivonatos leírását is.⁵ Ez nagyban megkönnyíti a filmhíradókban való keresést. Jelen íráshoz a 'katolikus', 'egyház', 'bíboros', 'érsek', 'püspök', illetve 'Mindszenty', 'Grósz', 'Czapik' és 'Lékai' szavakra való rákeresés eredményeképpen megjelenő híradók kerültek rostálásra és áttekintésre.

A filmhíradó mint történelmi forrás a sajtóforrások közé sorolható, leginkább egy hetilapra emlékeztet. Ugyanakkor hatása jóval nagyobbak tekinthető bármelyik újságnál egyrészt a mozgókép

szabadbolcseszet/index1bff.html?option=com_tanelem&id_tanelem=576&tip=0 (letöltés: 2021. május 30.). Híradók. <https://filmarchiv.hu/hu/gyujtemenyek/filmgyujtemeny/hiradok> (letöltés: 2021. május 31.) A Horthy-korszak filmhíradóiról lásd BARKÓCZI JANKA: Ezerszemű filmhíradó. Vizuális propaganda Magyarországon. 1930-1944. Budapest 2017., illetve FEKETE BÁLINT: A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban. Médiakutató 15. évf. (2014) 4. szám 13-23.

⁴ Híradók i. m. Az 1945 és 1948 közötti időszakról részletesen lásd PETRIK: i. m., illetve BENE MÁRTON–SÜKÖSD MIKLÓS: „A többiek is próbáltak híradót csinálni, de nem tudtak.” Filmhíradók a koalíciós korszak médiamezőjében Magyarországon, 1945-1948. *Politikatudományi Szemle*. 29. évf. 2020/3. 75–104.

⁵ Ezeknek a javított verziója az 1945 és 1949 közötti (illetve az 1945 előtti) időszak esetében külön pdf dokumentumként is letölthető a <https://filmarchiv.hu/hu/gyujtemenyek/szolgáltatások/filmterjesztes/kutatas> (letöltés: 2021. június 11.) oldalról.

miatt, másrészt pedig azért, mert jóval szélesebb közönséghez jutott el. 1965-ben, a televíziózás magyarországi elterjedésének időszakában, tehát már a nézőszám csökkenésének idején, hetente átlagosan mintegy kétmillión jártak moziba.⁶ A filmhíradó ezért elsődendő propagandaeszközként szolgált a kommunista pártállam kezében, leszűrhető belőle, mit akart láttatni a magyar társadalommal. A nézőnek ugyan az lehetett az érzése, hogy a valóságot látja, de a hírek szelektálásával, a felvétel megkonstruálásával és az utómunkálatokkal, különösen a narrációval a manipulációra jelentős tér nyílt.⁷ Mindezzel együtt a filmhíradó jelentős kordokumentum, amely bepillantást enged a korszak hétköznapjaiba is.

A filmhíradók hírei a katolikus egyhárról az egypártrendszer kiépítéséig

Közvetlenül a második világháború után a híradókban még kevésbé érzékelhető jelentős változás a katolikus egyháznak a társadalomban betöltött helyével és az állam-egyházi viszonytal kapcsolatosban. Egyedül csak a hírek mennyiségében látható hangsúlyeltolódás: az 1943-as tizenhárom „katolikus” hírrel szemben 1945-ben és 1946-ban mindössze négy ilyen tudósítás szerepelt: az 1945-ös Szent Jobb-körmenet és Mindszenty első budapesti miséje, illetve Mindszenty érseki beiktatása és az 1946-os Szent Jobb-körmenet.⁸ Az 1947-es híradókból pedig – visszatekintve – a vihar előtti csend érzékelhető: egyetlen katolikus eseményről sem tudósítottak.

1948 a fordulat éve a filmhíradókban is: a katolikus egyház, különösen annak prímása, ellenség lett. Három május-júniusi hír a felekezeti iskolák államosításához kapcsolható. Ortutay Gyula kultuszminiszter a katolikus egyháznak az iskolák megtartásáért indított küzdelmét ítélte el, amelyet „lelki terror”-ként és „félrevezető izgatás”-ként jellemezte. Ekkor jelent meg a híradóban az egyházi reakció szókapcsolat, amely novemberre a jól ismert klerikális reakcióvá alakult át.⁹ Már konkrétan az iskolák államosításának szükségességét

⁶ BORSOS ÁRPÁD: A mozi mint innováció magyarországi elterjedése, a hálózat alakulásának földrajzi jellemzői napjainkig. PhD-értekezés. Pécs 2009. 70.

⁷ HOMORÓDY JÓZSEF: A filmhíradó történetéből. In: Homoródy József (szerk.): A magyar film húsz éve 1945–1965. Budapest 1965. 229–234. LÉNÁRT ANDRÁS: A film mint történeti forrás. *Aetas* 2010 (25. évf.) 3.szám, 162–163. PETRIK: i. m. VERECZKI ZSÓFIA: Munka hadának a lépte dobog. *Muszer örökmozgó-képiúság*, 5. évf. 4. szám, 2007. április 18–19.

⁸ A Szent Jobb ünnepélyes visszaadása Szent István ünnepén. *Heti Hírek* 5. Mindszenty József első főpásztori miséje a Bazilikában. *Heti Hírek* 9., Beiktatták Mindszenty József esztergomi érseket. *Mafirt Krónika* 10. Szent Jobb-körmenet Mindszenty hercegprímás vezetésével. *Mafirt Krónika* 34.

⁹ Az iskolák államosítása. *Magyar Filmhíradó* 37. (1948. május)

fejtegette Révai József egy június 13-i beszédében, másnap pedig a pápai ifjúság követelte ugyanazt.¹⁰ 1948 nyarára a kommunista propagandában a fő ellenség a magyar katolicizmus vezetője, Mindszenty bíboros lett. Egy májusi híradó ugyan tudósított még az úrnapi körmenetről, de – visszatekintve – érzékelhető elégedettséggel számolt be Mindszenty távolmaradásáról.¹¹ Júniusban, a munkáspártok egyesítő kongresszusáról hírt adva, a bíboros szemére vetették, hogy püspöktársaival együtt vissza szeretné csinálni a földosztást.¹² A már említett novemberi hír ezt kiegészítette azzal, hogy Mindszenty népellenes pásztorlevelei miatt nem szántják fel az egyházi tulajdonban levő földeket.¹³ Decemberben katolikus diákok és tanárok Mindszenty-ellenes tüntetéséről számoltak be, amellyel az esztergomi érsek letartóztatására igyekeztek a publikumot előkészíteni.¹⁴ 1949 januárjában Mindszenty már hazaárulóként szerepelt a filmhíradóban, a vele együtt perbe fogott, „összeesküvő” Esterházy Pál herceggel.¹⁵ Egy hónappal később a mozinézők egy nagygyűlésről láthattak tudósítást, amelyen visszautasítják a nyugati országok tiltakozását Mindszenty elítélése miatt.¹⁶

A filmhíradók hírei a magyar katolikus egyházzal az 1950–70-es években

A katolikus egyház mint ellenség még az ötvenes évek elején is felbukkant a híradókban,¹⁷ de ettől kezdve mégis jelentős változás figyelhető meg a kommunista diktatúra által sugárzott egyházképben: az egyház mint államhű és a béke ügyét szolgáló, a szocializmust

¹⁰ A Magyar Dolgozók Pártja első értelmiségi nagygyűlése. Magyar Filmhíradó 13. (1948. június) <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6764>. Diákhonvédek emlékünnepe Pápán. Magyar Filmhíradó 14. (1948. június) <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6772>

¹¹ Úrnapi körmenet a Várban. Magyar Filmhíradó 13. (1948. június)

¹² A Magyar Dolgozók Pártja egyesítő kongresszusa. Magyar Filmhíradó 15. (1948. június) <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6780>

¹³ A klerikális reakció szabotálása [Isaszegen] Magyar Filmhíradó 37. (1948. november)

¹⁴ Tüntetés Mindszenty [bíboros] ellen. Magyar Filmhíradó 40. (1948. december)

¹⁵ Filmoperatőr Esterházy [a kastély és a birtok használatbavétele]. Magyar Filmhíradó 45. (1949. január) <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7014>

¹⁶ Tiltakozás a nyugati rágalomhadjárat ellen Mindszenty perbefogása miatt. Magyar Filmhíradó 50. (1949. február)

¹⁷ Mint például egy elejtett megjegyzés a titóista Grószról. Begyűjtési versenyfelhívás Madarason. Magyar Filmhíradó 1951/27. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10864>

elfogadó intézmény jelenik meg. A pártállami vezetés kiemelt kérdésként kezelte, hogy az egyházi vezetők esküt tegyenek a magyar alkotmányra, ezzel demonstrálva, hogy elfogadják a kommunista berendezkedést. 1951 és 1976 között a tizenkét „katolikus hír” csaknem fele a hűségesküt letévő főpapokról számolt be. Ezek között természetesen kiemelt helyet foglal el az első, hiszen hosszú küzdelem után, 1951 júliusában sikerült rákényszeríteni a püspöki kart az eskü letételére. Az esemény a szokásos egy-két percnél jóval több időt kapott a híradóban, név szerint felsorolták az egyházmegyék ordináriusait, sőt a szerzetesrendi vezetőket is.¹⁸

A pártállami vezetést azonban nem elégítette ki a hűség kinyilvánítása, aktív támogatást is várt az egyháztól. Ehhez biztosított keretet a békemozgalom, amely – különösen kezdetben – azt a célt is szolgálta, hogy az alsópapság egy részét szembefordítsa az egyházi vezetéssel. A filmhíradó 1950 és 1975 között négyszer szentelt külön hírt békepapi gyűléseknek,¹⁹ és számos egyéb békegyűlés esetében is említést tett a katolikus papság felszólaló képviselőiről, köztük Beresztóczy Miklósról, Horváth Richárdról és Máthé Jánosról, sőt a katolikus békemozgalom 1957-es átszervezése után Grósz József, majd Ijjas József kalocsai érsekekről is.²⁰

A kommunista diktatúrában a – teljesen formális – választásokon való minél magasabb részvétel a rendszer népszerűségét és demokratikusságát kívánta bizonyítani. Ezért a választási agitációba már az 1949-es országgyűlési és az 1950-es tanácsválasztásokon is bevonták a papságot, hogy ők is hangoztassák, minden magyarnak kötelessége a választásokon a Népfront jelöltjeire szavazni.²¹ 1971-ben pedig azt is beletették a választási tudósításba, hogy Kalocsán (ahol akkor a püspöki kar elnöke székelt) a „római katolikus papi vezetők még a misézés előtt leadták szavazatukat”.²² Az egyház és az állam jó viszonyát demonstrálták a parlament pap képviselőiről szóló hírek is, köz-

¹⁸ A Római Katolikus Püspöki Kar eskütétele 1951. július 21-én. Magyar Filmhíradó 1951/30.

¹⁹ Katolikus papok országos értekezlete. Magyar Filmhíradó 1950/32. (augusztus), Katolikus papok országos konferenciája. Magyar Filmhíradó 1951/41. Katolikus papok békegyűlése a Parlamentben. Magyar Filmhíradó 1960/39. Egyházügyi konferenciák Budapesten és Siófokon Magyar Filmhíradó 1975/40. (október).

²⁰ Magyar békekongresszus. Magyar Filmhíradó 1958/24. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=13959>, Béke Világkongresszus Moszkvában. Magyar Filmhíradó 1973/45. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=21374>

²¹ Tanácsválasztási nagygyűlések vidéken és Budapesten. Magyar Filmhíradó 1950/42. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=10427>

²² 1971-es országgyűlési választások. Magyar Filmhíradó 1971/17. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=20666>

tük a legismertebb, a már említett Beresztóczy Miklós, aki egy ideig az országgyűlés alelnöke tisztét töltötte be.²³

A filmhíradó a rendszer melletti propaganda más színterein is megjelentetett időnként egyházi személyeket. 1949-ben például egy szövetkezeti gyűlésen, amellyel nyilván azt kívánták demonstrálni, hogy a katolikus egyház is támogatja a kollektivizálást.²⁴ Talán hasonló oka lehetett annak, hogy Grósz érseket 1958-ban mint a mezőgazdasági kiállítást látogatóját mutatták be.²⁵ Természetesen beszámoltak Hamvas Endre csanádi püspök szovjetunióbeli látogatásáról,²⁶ sőt még az a hír is, amely Czapik Gyula temetéséről tudósított, az egeri érseknek az 1954-ben újjáalakuló Népfront ülésén való felszólalásával indított.²⁷

E korszakból az egyetlen, kifejezetten egyházi eseményről szóló hír a második vatikáni zsinat megnyitása volt, amelyen magyar főpásztorok is részt vehettek Hamvas Endre csanádi püspökkel az élen. Erre a nemzetközi imázsát javítani szándékozó és a Vatikánnal való kapcsolatfelvételt tervező Kádár-rendszer adott lehetőséget, mégis meglepő, hogy a zsinat megkezdéséről – és később a második ülésszakáról is – a filmhíradó egyáltalán tájékoztathatott.²⁸

A filmhíradók hírei a katolikus egyházzal a rendszerváltás előtti évtizedben

Lékai László érseki kinevezése után az állam és az egyház együttműködését az is tükrözte, hogy egyes esetekben, különösen az osztrák delegációk látogatásakor, illetve egy alkalommal a portugál államfő esetében is, a program részévé vált az esztergomi érsekkel való találkozó.²⁹ Azt, hogy Lékai bíborost az állam elfogadta, talán az az

²³ Új kinevezések az Országgyűlésben. Magyar Filmhíradó 1961/41. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16208>

²⁴ Lepsény [az ezredik szövetkezeti gyűlés] Magyar Filmhíradó 49. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7041>

²⁵ Főpápa a mezőgazdasági kiállításon. Magyar Filmhíradó 1958/40.

²⁶ Két hét után. Egyházi személyek a Szovjetunióban. Magyar Filmhíradó 1958/21.

²⁷ Czapik érsek temetése [Eger]. Magyar Filmhíradó 1956/19.

²⁸ II. vatikáni zsinat Rómában. Magyar Filmhíradó 1962/43. Ökumenikus vatikáni zsinat. Magyar Filmhíradó 1963/41. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=17360>

²⁹ Osztrák-magyar kapcsolatok. Magyar Filmhíradó 1981/47. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=22681> Ramalho Eanes portugál elnök látogatása Budapesten és Esztergomban. Magyar Filmhíradó 1979/13. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=22229>

1977-es filmhíradó is illusztrálja, amely őt az esztergomi Keresztény Múzeum életébe aktivitást hozó főpásztorként mutatja be.³⁰

Talán a kádári diktatúra puhulását is jelzi, de lehet, hogy csak a televízió elterjedése miatt válságba jutó filmhíradó kiütkeresését tükrözi, hogy az 1980-as évek elején két, a korábbiaktól teljesen eltérő, az egyháznak az embereket szolgáló arcát bemutató hír is adásba kerülhetett. 1981 májusában egy vidéki plébánossal készített interjú töltötte ki a teljes híradót, Uhl Antal atya beszélt a második világháború idején Franciaországban végzett embermentő tevékenységéről.³¹ Egy évvel később pedig a felekezeti egyházi iskolák bemutatása töltötte ki a híradó műsoridejét, amelyből másfél-másfél perc jutott a budapesti Piarista Gimnáziumnak és az egri szemináriumnak.³²

Az 1980-as évek végének egyházi hírei már a rendszerváltást vetítik előre. Egy 1988. szeptemberi híradóban Paskai László esztergomi érsek az egyház és állam négy évtizeddel korábban kialakult viszonya újragondolásának szükségességéről beszélt.³³ Egy hónappal később pedig, az 1948-as úrnapi körmenet után elsőként egy tisztán hitéleti eseményről, a csatukai búcsúról is beszámoltak.³⁴ 1989 májusában az alternatív katonai szolgálat bevezetése kapcsán már az is bekerülhetett a híradóba, hogy korábban a fegyveres szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadóknak, akik között katolikusok is voltak, börtönbüntetést kellett elszenvedniük.³⁵

Összegzés

A magyar filmhíradókban megjelenő tudósítások jól tükrözik a katolikus egyház és az állam kapcsolatának alakulását a második világháború után. Az egyház megtörését követően az állammal együttműködő egyház állt a reflektorfényben egészen a rendszerváltás előtti időszakig. A kép természetesen torz, hiszen – ahogy a filmhíradók egyik történetírója megfogalmazta – „általában lényegesebb mozzanatot a tanulmányozáskor: az elhallgatás, amiről nem szólnak.”³⁶ A filmhíradókban 1947 és 1987 között nincs szó nagy egyházi megmozdulásokról, mint például az 1947/48-as Boldogasszony évéről. Nincs szó a szenvedő egyházzal: sem a szerzetesek internálásáról, sem az 1961-es nagy perhullámról. Nem hallhatunk a kisközösségekről sem,

³⁰ Kiállítás az esztergomi Keresztény Múzeumban. Magyar Filmhíradó 1977/31.

³¹ Beszélgetés Uhl Antal plébánossal. Magyar Filmhíradó 1981/19.

³² Egyházi iskolák. Magyar Filmhíradó 1982/20.

³³ Paskai László állam és egyház viszonyának újraértékeléséről. Magyar Filmhíradó. 1988/33.

³⁴ Csatukai búcsú. Magyar Filmhíradó. 1988/39.

³⁵ Alternatív katonai szolgálat. Magyar Filmhíradó 1989/21. <https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=23444>

³⁶ PETRIK: i. m.

és a sort lehetne folytatni. A kommunista diktatúra a neki engedelmeskedő egyházat szerette, de legalábbis azt láttatta a filmvászonon bemutatott hírekben.

Melléklet: A magyar katolikus egyházzól szóló hírek listája 1945-1989

A hír címe	A híradó elnevezése, ³⁷ száma és dátuma, a hír időtartama	A hír internetes linkje
A Szent Jobb ünnepélyes visszaadása Szent István ünnepén	Heti Hírek 5. 1945. augusztus 1'22	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=5923
Mindszenty József első főpásztori miséje a Bazilikában	Heti Hírek 9. 1945. október 0'37	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=5942
Beiktatták Mindszenty József esztergomi érseket	Mafirt Krónika 10. 1945. október 0'44	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6028
Szent Jobb-körmenet Mindszenty hercegprímás vezetésével	Mafirt Krónika 34. 1946. augusztus 1'15	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6211
Az iskolák államosítása	Magyar Filmhíradó 11. 1948. május 1'47	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6744
Úrnap körmenet a Várban	Magyar Filmhíradó 13. 1948. június 0'54	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6765
A klerikális reakció szabotálása [Isaszegen]	Magyar Filmhíradó 37. 1948. november 0'47	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6958
Tüntetés Mindszenty [bíboros] ellen	Magyar Filmhíradó 40. 1948. december 0'56	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=6980

³⁷ A híradók nevét csak 1949-ig jelöltem, ettől kezdve valamennyi híradó a Magyar Filmhíradó nevet viselte.

Tiltakozás a nyugati rágalomhadjárat ellen Mindszenty perbefogása miatt	Magyar Filmhíradó 50. 1949. február 2'29	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=7047
Katolikus papok országos értekezlete	1950/32., augusztus 2'35	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=10379
A Római Katolikus Püspöki Kar eskütétele 1951. július 21-én	1951/30., július 6'44	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=10879
Katolikus papok országos konferenciája	1951/41., október 1'19	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=10935
Czapik érsek temetése [Eger]	1956/19., május 0'52	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=12894
Két hét után. Egyházi személyek a Szovjetunióban	1958/21., május 1'25	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=13925
Főpapok a mezőgazdasági kiállításon	1958/40., szeptember 0'40	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=14591
Egyházi vezetők eskütétele Dobi István előtt	1959/18., április 1'51	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=14940
Katolikus papok békegyűlése a Parlamentben	1960/39., szeptember 0'40	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=15649
II. vatikáni zsinat Rómában	1962/43., október 0'51	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=16848
Püspökök eskütétele a Parlamentben	1964/39., szeptember 0'48	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=17872
Püspökök eskütétele	1969/51., január 1'01	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=19766
Egyházügyi konferenciák Budapesten és Siófokon	1975/40. október 2'54	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=21659

Lékai László állames- küje	1976/8. február 1'17	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=21733
Kiállítás az esztergomi Keresztény Múzeum- ban	1977/31. augusztus 1'09	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=21974
Beszélgetés Uhl Antal plébánossal	1981/19. május 8'41	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=22606
Egyházi iskolák	1982/20. (május) 10'10	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=22728
Paskai László az állam és egyház viszonyának újraértékeléséről	1988/33. szeptem- ber 1'58	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=23249
Csatkai búcsú	1988/39. október 2'35	https://filmhirado-konline.hu/watch.php?id=23275

„Elfújta ez a nagy politikai, gazdasági meg háborús vihar a mi gyönyörű intézményünknek, Rendünknek mindenét”

Horváth Konstantin ciszterci naplóí

Cúthné Gyóni Eszter

Az 1945 utáni egyháztörténettel foglalkozó kutatók sokszor találkozhatnak azzal a problémával, hogy forrásaik megosztása egyenetlen, túlsúlyban vannak az állami szervektől, elsősorban az állambiztonságtól ránk maradt iratok, és – számos esetben – jóval kevesebb az egyházi dokumentum. Ez egy 1950-ben felszámolt szerzetesrend esetében fokozottan érvényes, hiszen az üldözöttség és a szétszórás időszakában nem kedvezett sem a dokumentumok keletkezésének, sem az anyagok őrzésének. A magyarországi ciszterciekről tudjuk, hogy a zirci apátság vezetői tisztában voltak azzal, mit hozhat számukra a kiépülő diktatúra, és igen világosan látták úgy az egyházra nehezedő, s egyre fokozódó nyomás várható következményeit, ahogy saját bebörtönzésük lehetőségét is, ezért elővigyázatosságból elégették vagy elrejtették azokat az anyagokat, amelyek az apátság tagjai ellen esetleg terhelő információkat tartalmazhattak.¹ Mindezzel együtt a rend működésére vonatkozó anyagok, a szétszórásban élő tagok hagyatékaik töredékesen ugyan, de megmaradtak, és részben a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárában, részben a Zirci Ciszterci Apátság Irattárában, részben pedig külföldi apátságokban (például Dallasban vagy a római rendi központban) elérhetőek. Ezekben az iratanyagokban is találkozhatunk úgynevezett ego-dokumentumokkal, levelekkel és visszaemlékezésekkel,² azonban naplóból ezidáig egyetlen egyet

¹ Endrédy Vendel zirci apát 1950. július 17-én Füz Baláznak, a római rendi központba írt levelében is beszámolt az iratok megsemmisítéséről: „*Százszor átnéztünk mindent és métermázsaszámra égettük, ami félreérthető.*” A levél eredetijét Rómában, a ciszterci generalicián őrzik, idézi: BADÁL EDE ÁLMOS: Endrédy Vendel – a ciszterci pedagógus és mártírsorsú zirci apát. Bp., 2012. 329. Erre vonatkozóan találunk utalásokat az ügyökjelentések között is: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-82897/3. Endrédy Vendel és társai. 113.; ÁBTL 3.1.9. V-82897/2. Endrédy Vendel és társai. 239–242.; ÁBTL 3.1.2. M-34203/1. „Ráckevei” 65., 208.

² Leveleket az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban is őriznek, például éppen Horváth Konstantin elfogott és lemásolt leveleit: ÁBTL 3.1.5. O-9322. Horváth Konstantin Gyula ’Sigmund Lóránt provizor leveleit közli: KERESZTY RÓKUS: Sugárzó lelke tovább világít. ’Sigmund Lóránt írásai. Bp., 2000. A visszaemlékezések közül jó példa lehet Bán Elizeus emlékezé-

sikerült fellelmi.³ Életút-, rend- és egyháztörténeti forrásértéke, korrajz volta mellett emiatt is különleges forráscsoport Horváth Gyula Konstantin ciszterci szerzetes huszonkét kötetes naplósorozata, amelyet a Veszprém Megyei Levéltár őriz a rendtagok hagyatékaik között.⁴ Jelen írásban ennek az anyagnak a rövid, de lehetőség szerint átfogó bemutatására teszünk kísérletet.

A naplóíróról

Horváth Gyula 1896. március 23-án született a Baranya vármegyei Izabellaföldpusztán. A ciszterci rend pécsi gimnáziumában érettségizett 1914-ben, s ugyanezen év augusztus 14-én Zircen belépett a ciszterci rendben. Ekkor kapta a Konstantin rendi nevet. 1915. augusztus 26-án egyszerű, majd 1919. szeptember 13-án örökfogadalmat tett. Utóbbi után szűk két héttel, 1919. szeptember 29-én szentelték áldozópappá.⁵ Latin-történelem szakon szerzett középiskolai tanári diplomát, majd 1919-től Innsbruckban, a jezsuitáknál tanult tovább, ahol 1921-ben doktorált teológiából. A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészdoktori oklevelet, majd 1946-ban a középkori magyar egyháztörténet tárgykörből magántanári képesítést szerzett.

Teológiai tanulmányai befejezése után, 1921 és 1923 között az apátság budapesti tanulmányi háza, a Bernardinum teológiatanára és tanulmányi felügyelője lett, majd 1923 és 1936 között a ciszterci rend zirci főiskoláján a bibliai tudományok és a keresztény erkölsz tudomány tanára, egyúttal 1923 és 1927 között a főiskola tanulmányi felügyelője volt. Szintén 1923-tól az apátság könyvtárosi és levéltárosi teendőit is ellátta, 1931-től pedig mindezek mellett zirci házfőnöki megbízatást kapott.⁶ 1936-ban került Budapestre, ahol 1946-ig

se a rendi növendékek szökéséről és Endrédy apát rövid visszaemlékezése a fogságban töltött időről. (BÁN ZOLTÁN ELIZEUS: Első külföldi utam. Zirci Ciszterci Apátság Irattára, jelzet nélkül. Endrédy Vendel fogságának hiteles története. Szerk.: Endrédy F. Csanád. Sopron, 2002.)

³ Az én-dokumentum mint önmagában is értékes forrás a 2000-es évek óta felértékelődött a hazai történetkutatásban is. Lásd például a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretein belül (NKFP 5/077/2004, projektvezető: Kósa László) az „Identitás, csoportkohézió, társadalmi hálózatok a személyes források tükrében” harmadik részfeladat (témafelelős: Kövér György) publikációit: *Aetas*, 23. (2008) 3. sz. A publikált naplók, visszaemlékezések bibliográfiáját OTKA-kutatás (T 034 300) gyűjti össze.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VEML) XII. 2. i. 18–20. d. Horváth Konstantin naplók.

⁵ A Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának névtára, 1947–48. Székesfehérvár, 1947. 44.

⁶ Schematismus Congregationis de Zirc. Ad annum scholare 1942/43. Bp.,

a Bernardinum igazgatója és házfőnöke volt. Ebben a minőségében 1944 végén tizenhat üldözöttet fogadott be és bujtatott, akik így megmenekültek az elhurcolástól.⁷ A fővárosban töltött időszak alatt fél évig a középiskolai oktatásban is részt vett: 1940 áprilisától júniusáig a rend budai Szent Imre Gimnáziumában hittant tanított.⁸ A háború után, 1946-tól egészen a zirci apátság állami rendelettel történő felszámolásáig ismét zirci perjel és a hittudományi főiskola igazgatója lett.

Horváth Konstantint az első ciszterciek között találjuk, akikkel szemben 1945 után rendőrségi eljárást folytattak. 1946-tól minden évben szentségimádást rendeztek a ciszterciek az apátság óvóhelyén annak emlékére, hogy Zircen 1945. március 23-án⁹ megszűntek a harcok. A szentségimádást eleinte Horváth Konstantin vezette. Emiatt vitték be kihallgatásra, első alkalommal 1946. október 21-én. A vádak szerint a szentségimádáson beszélt arról, hogy ez a nap a nőknek az oroszoktól való megmenekülésének a napja is, utalva ezzel a szovjet Vörös Hadsereg katonái által elkövetett háború végi nemi erőszakhullámra. Ennek a rendőrségi ügynek komolyabb következménye még nem volt. Második alkalommal az 1948-as megemlékezés után, április 2-án vitték kihallgatásra, Veszprémbe. Szabadságvesztést ugyan ekkor sem szenvedett, de a második rendőrségi procedúra meghatározó élmény volt a perjel számára. Aktivitása a második kihallgatás után csökkent, s az óvóhelyen tartott szentségimádást a továbbiakban rendtársa, Kukoda Miklós folytatta.¹⁰

1950-ben a központi zirci rendház kiürítése után, október 26-án Endrédy Vendel apáttal utolsóként hagyta el az apátság épületét.¹¹ A

1942. 251.

⁷ Köztük volt Mályusz Elemér is, aki politikai okokból vált üldözötté. MNL VEML XII. 2. i. 18. d. Horváth Konstantin naplók, VI. 138–154.; MNL VEML XII. 2. b. 2. d. LVI. rendi káptalan: apáti megnyitóbeszéd az LVI. rendi káptalanon (1945. november 24.) és a Bernardinum jelentése (dátum nélkül).

⁸ PRIMÁSZ G. RÓBERT: Repertorium. A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban 1912 és 1948 között tanító ciszterci atyák irodalmi és tudományos munkássága. Bp., 2012. 36.

⁹ A Vörös Hadsereg ezen a napon érkezett Zircre. MNL VEML XII. 2. b. 2. d. LVI. rendi káptalan: a ciszterci hittudományi főiskola jelentése (1945. november 24.); VERESS D. CSABA: A balatoni csata. 1944. december 1. – 1945. március 30. Bp., 2000. 245.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9322. Horváth Konstantin Gyula 3.; MNL VEML XII. 2. b. 2. d. LIX. rendi káptalan: titkári jelentés (1949. szeptember 21.); ÁBTL 3.1.5. O-11783/1. „Örökösök” 82., 106.; BADÁL, 2012. 270.

¹¹ Az átadásról szóló dokumentumot október 25-én írták alá, s az apátságot másnap hagyta el az apát és a perjel. ÁBTL 3.1.5. O-8889/1. ENDREDY V. 192.;

felszámolását követően Horváth Veszprémben püspöki levéltárosa-ként helyezkedett el, s itt dolgozott 1950 és 1963 között. Visszavonultan élt, tudományos munkájának szentelte mindennapjait alig 20 km-re az egykori rendi központtól, egy olyan területen, ahol – legalábbis a kezdeti időkben – rendkívül intenzív volt a titkos rendi összetartás.¹² Horváth nem került bele az új, „illegális” rendi vezetésbe,¹³ de mind a régi a rendtársak, mind a növendékek sorsát figyelemmel kísérte, és számos rendtörténeti jelentőségű eseményt feljegyzett a naplóiba.

Az 1961–1962-es „Fekete Hollók”-ügy során újra a hatóságok fókuszába került. A rend anyagi ügyeinek felgöngyölítéséhez tartozott a zirci érmegyűjtemény sorsa, amit Horváth Konstantin talált meg a háború után a könyvtárban, és őrzött egészen 1961-ig. Hollótét ’Sigmund Lóránt¹⁴ vallomása alapján derítették ki a nyomozók, és így vonták be terheltként az eljárásba Horváthot. Az érmegyűjtemény átadása után végül ejtették az ügyét, és csak figyelmeztetésben részesült, de a tárgyaláson tanúskodnia kellett ’Sigmund ellen.¹⁵ Az ekkor már 65 éves szerzetest rendkívül megviselte és megtörte ez az eljárás.¹⁶ A következő évben, 1963-ban vonult nyugalmába.¹⁷

Kutatásai a szentírás-tudomány területére fókuszáltak, illetve a ciszterci rend történetéhez, valamint az irodalom- és művelődéstörténetéhez kapcsolódtak. Foglalkozott a zirci rendtartomány emlékeivel, valamint középkori magyar egyháztörténettel. Monográfiában dolgozta fel Zirc történetét, Verseggy Ferenc több, addig ismeretlen művét azonosította, kiadta Verseggy és Horváth János levelezését, továbbá Szegedy Róza Kisfaludy Sándorhoz írt leveleit. Tagja volt a Szent István Akadémiának, az Aquinói Szent Tamás Társaságnak, a Levéltárosok Országos Egyesületének és a Veszprémi Régészeti és Történelmi Egyesületnek.¹⁸

MNL VEML XII. 2. i. 18. d. Horváth Konstantin naplók, VIII. 172–173.; A zirci apátság Historia Domusa alapján: BADÁL, 2012. 345.

¹² CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...” A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel Apát haláláig. Bp. 2017. 189–201.

¹³ ÁBTL 3.1.2. M-34203/2. „Ráckevei” 340.

¹⁴ Endrédy Vendel apát 1950. október 29-i letartóztatása után ’Sigmund vette át a szétszórt rendi közösség vezetését és egészen 1961-ben bekövetkezett letartóztatásáig intézte az apátság tagjainak ügyeit.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146837/1. ’Sigmund László és társai 203.; Budapest Főváros Levéltára XXV. 4. f. 9264/1961. 528–561., 1276., 1287–1288.

¹⁶ Ezt támasztják alá Horváth Konstantin ebből az időszakból származó napló-bejegyzései is: MNL VEML XII. 2. i. 19. d. Horváth Konstantin naplók, XV. 54–55., 81–82.

¹⁷ PRIMÁSZ, 2012. 36.

¹⁸ Horváth Konstantin publikációinak jegyzékét lásd: PRIMÁSZ, 2012. 37–39.

1970. szeptember 21-én, 74 éves korában hunyt el Veszprémben.¹⁹

A naplóírás motivációi

A rövid életrajzban kiemelt rendőrségi eljárások mind az 1940-es, mind az 1960-as években megjjesztették és megtörték Horváth Konstantint. Naplójából az is egyértelműen kiolvasható, hogy a rend felszámolása és a rendtagok üldözése – érthető módon – szintén megviselték őt. A rend szétszórását követően inkább visszahúzódt, korlátozottan vett csak részt a titkos rendi összetartásban, pedig őszintén ragaszkodott a ciszterci közösséghez, s haláláig kitartott mellette. Elmondható – a konkrét eseteken túl, általánosságban is –, hogy a naplójából egy visszahúzó, aggódó természetű, sokszor magányos embert ismerhetünk meg. Mégis Horváth Konstantin az egyetlen ciszterci, akinek az 1945 utáni a korszakból naplója maradt ránk! Látni fogjuk azt is, hogy éppen a vészterhes előjelek láttán kezdte el rendszerezni korábbi írásait, naplótöredékeit és fogott rendszeres feljegyzések vezetésébe. Hogy lehet, hogy volt bátorsága naplót írni? S adódik a kérdés, amit nyilván minden kutató, aki egy naplót történeti forrásként használ az első kérdések között tesz fel magának: miért vezette egyáltalán a naplókat?

Ezekre az I. kötet 1. lapján maga a naplóíró válaszol egy hosszabb, mintegy előszónak szánt bejegyzéssel: *„1947. nov. 22.-e van. Jövő év márc. 23-án leszek 52 éves, ha megérem. [...] Ősz van. Ezt érzem testben-lélekben. Odakint egy bennünket ostromló világ dühöng. Elfújta ez a nagy politikai, gazdasági meg háborús vihar a mi gyönyörű intézményünknek, Rendünknek mindenét, éltető díszét, életerejét. Tudom: csak tengődünk, és még rosszabbra kell elkészülnünk, még nem fordul a történelem kereke; a Rendre még nagyobb megpróbáltatások várnak. – A Rendhez tartozom csaknem harminc éve, és az életnek is elmúlt a java része. A fák alatt még vannak hervadt levelek: emellett az elmúlt ötven évnek, és különösen az utolsó harmincnek megvannak [az] elhervadt levelei: feljegyzéseim, naplóim. Ezekből sokat nem írtam fel! Ami ott kavarg, gomolyog fáradó emlékezetemben, összeszedem azokat. De sokat meg is írtam. Vannak nem igazi naplók: diáknaplóm II. gimnazista koromból, fél éven át. Majd IV., V., VII., VIII. osztályból vannak feljegyzések. Mióta ciszterci vagyok, 1914 óta szinte rendszeresnek mondhatom jegyzeteimet, naplóimat: ezek a források. Megkezdem egy élet leiratát ma, Szt. Cecília napján. Hogy miért? Valami parancsolja. Nagyon különös, érdekes volt. Egy lélek fejlődése, melyben mint tükördarabban benne van az ország, az*

¹⁹ Horváth Konstantin halála. In: *Új Ember*, 1265. sz. (1970. október 4.) 2.; Horváth (Gyula) Konstantin. In: *Veszprém megyei életrajzi lexikon*. Főszerk.: Varga Béla. Veszprém, 1998. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/veszplex/html/szocikk/frameh.htm> (a letöltés ideje: 2021. június 13.)

othon elvesztése, a nagybirtok sorsa, velem a családom kihalása, egy elérhetetlen cél vágyódása, a rend története virágzás tetőpontján és minden anyagi előnyöknek elvesztése idején.

Nincs senkim, akinek elmondhatnám. A rendtársak mindegyikének – tudom – megvan a története, vagy ha nincs, majd lesz, de megírva egyetlen egy önéletrajz nincsen levéltárunkban, legyen legalább egy!”²⁰

A válasz tehát, hogy a szerzetes olyan életszakaszba és élethelyzetbe ért, amikor késztetést érzett, hogy mérleget vonjon, összegezen, átgondolja élete fordulópontjait. Szerette volna megörökíteni, amit – talán éppen zárkózott természete miatt – nem tudott elmondani senkinek, mégis fontosnak tartotta, hogy fennmaradjon. Szerette volna leírni a saját történetét, s – történészi hivatásából fakadóan, és mert látta a magyarországi ciszterci közösség megmaradásának fenyegetettségét – egyúttal szerette volna feljegyezni a rendtörténet fontos momentumait is abból a korszakból, amelyben élt.

A műfaj kérdéséhez

A hosszan idézett szövegrészből látszik, s a köteteket forgatva egyértelművé válik, hogy nem minden tekintetben klasszikus naplókról van szó, legalábbis nem csak rendszeresen vezetett naplóbejegyzéseket találunk bennük. S bár minden napló egyedi a maga módján, Horváth Konstantin naplófolyama azért sem tekinthető megszokottnak, mert műfaját tekintve korántsem egységes: naplóbejegyzéseket, önéletírás töredéket (vagy visszaemlékezést), rendtörténeti fontosságú dokumentumokat, levélmásolatokat, sőt másik szerzőtől való átiratot is találunk benne.

Abból kiindulva, hogy 1947. november 22-én kezdte (újra) vezetni napi feljegyzéseit, a műfaji váltást önéletírás és napló között ennél a dátumnál, a VII. kötetben kerestük. Azonban azt találtuk, hogy 1914. augusztus 9-ig írt önéletrajz töredéket (tulajdonképpen a gyermekkoráról),²¹ s ciszterci életének kezdőpontjától – ahogy a fent idézett előszó is jelzi – átvett a korábbi naplóiból, feljegyzéseiből. Az 1914 és 1947 közötti írásokból vett szövegrészeket idézőjelbe téve közölte és az egyes „önidézetek” végén zárójelben rögzítette a feljegyzés eredeti dátumát. A másolási munka lassú ütemére utal, hogy az 1921. augusztus és 1933. november közötti időszakról szóló, II. kötetben találunk egy „kiszólást a jelenből” (vagyis 1948. november 24-ről): „(Tavaly Cecília napján, 1947. nov. 22-én kezdtem összeszedni emlékeimet, ma 1948. nov. 24-én eljutottam eddig, azaz 1926.

²⁰ MNL VEML XII. 2. i. 18. d. Horváth Konstantin naplók I. 3.

²¹ MNL VEML XII. 2. i. 18. d. Horváth Konstantin naplók I. 273.

jún. végéig. Apát úr Sveicban, Rómában van, ellenünk és az egyház ellen áll a nagy harc. Meddig élünk...)”²²

Az V. kötetben (ami az 1936. július és 1940. szeptember közti időszakot öleli fel) tulajdonképpen már „szabályos”, napi rendszeresű naplóbejegyzéseket olvashatunk, s a VII. kötetben a naplóírás tényleges kezdetének napjánál, 1947. november 22-nél sincs törés, így lényegében már 1936 júliusától „klasszikus” formát ölt a napló, még akkor is, ha a korábbi feljegyzések másolatát őrzik a kötetek.

Ez a folyamatos naplójelleg az 1956. január 3-ával kezdődő XI. kötetig tart. Itt újabb váltást tapasztalunk: egyre több rendi (egy esetben magánéleti) dokumentumot helyez a napi feljegyzések mellé a naplóíró, így egyfajta hagyatéki jelleg keveredik a naplókba.²³ Az említett, XI. kötet 192 oldalából például 42 oldalon az apátság egykori anyagi helyzetéről ír Horváth.²⁴ A XIII. kötet – ami az 1959. január 1. és 1960. szeptember 23. közötti naplóbejegyzéseket tartalmazza – számos, 1952-ből való magánlevél másolatát őrzi.²⁵ A XV. kötetben pedig rendtársa, Hagyó-Kovács Gyula hagyatékának a másolata lelhető fel.²⁶ Ez a napló az 1960. december 16. és 1961. december 2. közötti időszak bejegyzéseit őrzi. Ebben az időszakban, 1960. március 9-én hunyt el Hagyó-Kovács, aki 1950-ig a rend gazdasági ügyeiért felelt, és Endrédi Vendel apát jobbkezeként Horváth Konstantin közeli munkatársa is volt. Nem tudjuk pontosan, miért vette a fáradtságot a naplót vezető szerzetes-történész, hogy másolatot készítsen rendtársa hagyatékából, mindenesetre a megfelelő forráskritikával használva értékes rendtörténeti forrás ez az anyag is.

A XVIII. kötetben, ami az 1965. április 25. és október 23. közötti bejegyzéseket tartalmazza, az 1949 és 1956 közötti időszakra is visszatekint Horváth. Itt a rendtagok felszámolás utáni sorsáról ad beszámolót, valamint a cisztercieket – elsősorban a zirci apátság vezetését és a rendi növendékeket – is sújtó Grösz-per utáni időszakot mutatja be.²⁷ A XXII. kötet, amit bő egy évvel a halála előtt, 1969. július 22-én zárt, a rendi utánpótlással foglalkozik, s a növendékekről szóló

²² MNL VEML XII. 2. i. 18. d. Horváth Konstantin naplók II. 127.

²³ Az így elhelyezett dokumentumok, feljegyzések, másolatok valószínűleg szerves részei a naplók mellett a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Horváth-hagyatékknak.

²⁴ MNL VEML XII. 2. i. 19. d. Horváth Konstantin naplók XI. [136]–178.

²⁵ MNL VEML XII. 2. i. 19. d. Horváth Konstantin naplók XIII. 33–41.

²⁶ MNL VEML XII. 2. i. 19. d. Horváth Konstantin naplók, XV. 247–255. Az átmásolt irathagyaték eredetije megtalálható a Veszprém Megyei Levéltárban szintén a rendtagok hagyatékai között: MNL VEML XII. 2. i. 76. d. Hagyó-Kovács Gyula előszállási jószágkormányzó hagyatéka, 1920–1960.

²⁷ MNL VEML XII. 2. i. 19. d. Horváth Konstantin naplók, XVIII. oldalszám nélkül.

feljegyzéseket közli az 1922 és 1949 közötti időszakból.²⁸ Ebben a részben a napló mindig jelen idejű perspektívája szinte teljesen eltűnik. Egy „Egyháztörténelem” feliratú borítóban helyezte el az idős szerzetes az összegyűjtött anyagokat, de a lapokat már össze sem fűzte.

Egészen mély és terjedelmes műfaji elemzésre ehelyütt nincs terünk, de Michel Braud irodalomtörténész naplódefinícióját²⁹ és Kövér György naplót és önéletírást megkülönböztető fogalommagyarázatát³⁰ alapul véve, továbbá elfogadva azt, hogy minden ego-dokumentumot alapvetően meghatároz a naplóíró személyisége, identitása és hivatása, nyugodtan tekinthetjük a történész-levéltáros ciszterci szerzetes naplóbejegyzéseit tartalmazó köteteket az összegyűjtött dokumentumokkal, forrásokkal együtt (amelyek – ha tematikusan nem is mindig illeszkednek – mindegy mellékletként egészítik ki az feljegyzéseket) naplóknak. Ez alól kivételt jelent az I. kötet, amelyben a rendbe való belépésig tartó rész az önéletírás (töredék) vagy legalábbis a visszaemlékezés kategóriába sorolható. S végül érdemes kiemelni, hogy amint Kövér György is utal rá idézett munkáiban – ez a műfaji átmenetiség, elegyesség nem teljesen szokatlan az én-dokumentumok esetében.³¹

A naplók tematikája

Mit örökít meg a naplóíró? Mit tart fontosnak a szerző az őt körülvevő külső és saját belső világából? Miről talál benne információkat az olvasó?

²⁸ MNL VEML XII. 2. i. 20. d. Horváth Konstantin naplók, XXII.

²⁹ „A naplóíró létezésének keretét adó, valósnak tekintett külső események, cselekedetek, gyakran bizalmas gondolatok és érzések napi, esetleg időszakos felidézése.” BRAUD, MICHEL: *La forme des jours: pour une poétique du journal personnel*. Paris, 2006. 9., Magyar fordításban idézi: Z. VARGA ZOLTÁN: *Naplóirodalom és önéletírás-kutatás*. In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 4. Szerk.: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás. Pécs, 2020. 329–357. 330.

³⁰ „A napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet.” KÖVÉR GYÖRGY: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban*. *Napló, önéletírás, levelezés*. In: *Soproni Szemle*, 65. (2011) 3. 219–242. 222.; KÖVÉR GYÖRGY: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp., 2014. 102.

³¹ KÖVÉR, 2011.; KÖVÉR, 2014. 102–103. Gilányi Magdolna ugyanerről a műfaji átmenetiségről ír a domonkos szerzetes, Bőle Kornél visszaemlékezései kapcsán. GILÁNYI MAGDOLNA: *Bőle Kornél OP kéziratossága visszaemlékezései*. Bp., 2020. 56–59.

A forrás személyes dokumentum jellegéből adódik, hogy itt első helyen a naplóíró életét, életútjának egyes állomásait kell kiemelnünk. A magánéleti témák a szerző családját, barátait és rendtársait mutatják be, de nyíltan és őszintén szólnak Horváth lelki konfliktusairól, emberi gyengeségeiről és félelmeiről. (Ez felveti azt a kérdést, hogy kinek szánta írásait, hiszen a dokumentumok közzlése és a naplóírás bemutatott motivációi épp azt sugallják, hogy a cél bizonyos információk megőrzése és átadása volt. De vajon minden, a naplókban szereplő információt azért írt le a szerző, hogy kíváncsi kutatók olvassák azokat?) Szinte evidens, hogy egy Horváth-biográfia alapvető – de nem kizárólagos – forrása lehet a naplóorozat, de akár a szerzetesi közösség hétköznapijainak bemutatásához vagy a renden belüli kapcsolati háló feltérképezéséhez is alapvető forrás lehet, mind a normális működési keretek közötti időszakra, mind a szétszórattás idejére vonatkozóan.

Az előzőekben bemutatott műfaji elemzésből már kiderült, hogy az egyház- és rendtörténeti témák igen hangsúlyosak a naplókban, tehát a rend történetével foglalkozó kutatók is nagy haszonnal forgathatják (és forgatják is) a naplókat. A hétköznapi ügyek, környékbeli ismerősök megjelenése a szövegben a Veszprém és Zirc környéki helytörténeti kutatásokhoz is fontos adalékokat adhat.

A szerző munkájához kapcsolódó anyagok nemcsak rendtörténeti dokumentumok formájában jelennek meg. A sorozat XX. kötetében a perjeli munkához használt imákat gyűjti össze a szerző, s időről időre felbukkannak a tudományos munkáról mint a mindennapi élet szerves részéről szóló feljegyzések. Ezek az életrajzhoz és egy tudománytörténeti munkához egyaránt hasznosak lehetnek.

Összegzés

E rövid bemutatás és elemzés messze nem teljes. Igen terjedelmes forráscsoportról van szó, amelyet érdemes volna számos egyéb szempont alapján vizsgálni, és jelen tanulmány szempontjai szerint is lehetne még mélyíteni az elemzést. A további kutatások során elengedhetetlen lenne forráskritikai módszerek alkalmazásával a Horváth-hagyaték további részeinek,³² illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött Horváth-levelezésnek az összevetése a naplókval. Érdekes lehet a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött rendi hagyatékok és a Horváth-hagyaték kapcsolatának a vizsgálata. Távolatlag pedig érdemes lenne a naplók (vagy legalábbis egy részük) sajtó alá rendezését is elvégezni.

Az mindenesetre így is látszik, hogy egy rendkívül értékes forráscsoportot hagyott az utókorra az egykori zirci perjel, ami nemcsak a rendtörténettel foglalkozók számára lehet érdekes anyag.

³² MNL VEML XII. 2. i. 18–30. d.; 75. d.

Küzdelem a lelkiismereti és vallásszabadságért – Az Egervári-mozgalom rendezési erőfeszítései 1977 első felében

Holló Péter

A Kádár-korszak egyik legjelentősebb szervezett kisegyházi ellenálló mozgalma volt az Egervári-csoport¹ tevékenysége, amely 1975-től indult el. Az 1957-ben államilag elismerést nyert Hetednap Adventista Egyházon belüli teológiai-eszmei, valamint erkölcsi problémák vezettek a mozgalom megszületéséhez, amelynek eredményeképpen mintegy másfél ezer egyháztagnak távolodott el a felekezettől (nagyobb részben tömeges kizárások, kisebb részben pedig az események miatti tiltakozás következtében).² A fokozatosan kialakuló egyházzakadást az Egervári-mozgalom számos alkalommal kísérelte meg rendezni. Egy ilyen évet veszünk most górcső alá: vajon milyen erőfeszítéseket tettek a rendezésre közel két évvel a válság kirobbanása után, 1977-ben?

1977 februárjában a csoport képviselői a Szlovákiai Egyházterület³ vezetőjét, Lovas Gáspárt levélben keresték meg, amelyben felvetették, hogy rajtuk keresztül csatlakoznának a világegyházhoz. Levelükben a következőképpen indokolták a kérésüket:

„Az elmúlt hónap folyamán nyilvánvalóvá lett, hogy helyzetünk szabályos, igazságos rendezése jelenleg sajnos lehetetlen. Az Egyháztanács⁴ [...] ismét megkezdte a legerőszakosabb eszközök al-

¹ A csoport névadója, Egervári Oszkár (1928–2012) 1949-től a Hetednap Adventista Egyház lelkesze, ezen belül 1968 és 1971 között a Dunamelléki Egyházterület titkára, majd 1971 és 1975 között elnöke volt. 1976-ban „szakadár tevékenység” miatt az egyházból kizárták.

² Az egyház taglétszáma 1975-ben 5538 fő volt, míg 1987-ben 3573 fő. A jelentős csökkenés fő oka az Egervári-mozgalom tevékenysége, és ezzel szoros összefüggésben a helyzet rendezetlensége volt. Sőt, a hivatalosan megjelölt taglétszám 10–20 százaléka az Egervári-mozgalomhoz tartozó gyülekezeteket látogatta. Részletesebben lásd ezt RAJKI ZOLTÁN: A Hetednap Adventista Egyház története 1945 és 1989 között Magyarországon. Advent Kiadó, Budapest, 2003. (továbbiakban: RAJKI, 2003.) 169., 173–174.

³ A hetednap adventista egyházszervezetnek négy lépcsőfoka van: helyi gyülekezet, egyházterület, unió, Generál Konferencia. A szervezet felépítése képviselői elven nyugszik, tehát az alsóbb szervezetek küldöttei választják meg a felsőbb szervezet végrehajtó bizottságát. Bővebben lásd SZILVÁSI JÓZSEF: A Hetednap Adventista Egyház. *Vallástudományi Szemle*, 2017/2. 30. Vizsgált korszakunkban a Szlovákiai Egyházterület a Csehszlovák Unió része volt.

⁴ A korra jellemző Egyháztanács kifejezés a magyarországi egyház legszűkebb vezető testületét jelöli (korábban, 1960 előtt országos elnöki tanácsnak ne-

kalmazását. Január 8-án feloszlatta az egri gyülekezetet, január 20-án lezárta a bajai gyülekezetet, január 22-én az abasári gyülekezetet, és mindenfelé folyik az eredeti adventista elvekhez ragaszkodó testvérek szabálytalan, erőszakos kizárása. Az Egyháztanács tehát a hitelvi és szervezeti elhajlások rendezésére nézve a legcsekélyebb készséget sem mutatja. Nyilvánvalóan az a szándéka, hogy formailag kiszorítsa az egyházból mindazokat, akikkel nem tudja elfogadtatni helytelen irányvonalát, és azután az így megmaradt töredék tagsággal kívánja elérni a választásokon pozícióinak, irányvonalának további fenntartását. [...]

A Divízió⁵ és a Generál Konferencia általi végleges rendezés azonban a fennálló akadályok, tisztázatlan jogi kérdések stb. miatt kétségtelenül hosszú időt vesz igénybe. Nekünk azonban a rendezés idejéig is élnünk kell gyülekezeti életünket, mivel hitünk gyakorlása lelkiismereti szükséglet számunkra. A h. n. adventista közösség keretében kívánjuk ezt tenni, mivel azt a közösséget mi változatlanul Isten népének tartjuk és mindenkor tagjainak valljuk magunkat. [...] Szervezetileg azonban mintegy a »senki földjén« vagyunk. [...] Felelős vezetésre, jogilag rendezett körülményekre van azonban szükségünk, mert mi a h. n. adventista közösség tagjai vagyunk és nem akarunk féllégáisan működni.

Ezek között a körülmények között megoldás lenne számunkra, ha a Szlovákiai Egyházterület szervezetileg befogadná, fennhatósága alá vonná azokat a gyülekezeteket és testvéreket Magyarországról, akik ebbe a sajátos helyzetbe jutottak. [...]»⁶

A csoport tehát egyértelműen jelezte, hogy nem akarnak belenyugodni abba a helyzetbe, amelybe kerültek, és ezen az új úton keresztül próbálkoznak. Reálisnak mondható a levél olyan vonatkozásban, hogy a nemzetközi egyházvezetés érdemi segítségére esetleg csak hosszabb távon számíthattak. Kérelmük háttérében az állhatott, hogy Lovas Gáspárral többen személyesen is jó kapcsolatban voltak a csoport tagjai közül, és ismeretes volt a kiállása is az ottani rendszerrel szemben vallásszabadsági téren (börtönben is volt a nézetei miatt), emellett pedig a magyar ügyet is jól ismerte.⁷ Levelükben továbbá

vezték). Lásd RAJKI, 2003. 91.

⁵ A Divízió a Generál Konferencia regionális képviselője (egy földrészen általában két Divízió található).

⁶ Egervári Oszkár – Kovács Pál – Sonnleitner Károly – Vankó Zsuzsa (szerk.): „Igazságot, igazságot kövess, hogy élhess...” Egy lezáratlan fejezet az adventmozgalom XX. századi történelméből. Keresztény Advent Közösség, Budapest, 1995. (továbbiakban: Egervári – Kovács – Sonnleitner – Vankó, 1995.) 299–300.

⁷ ÁBTL 3.1.2. M–40918/7. 271. „Szaniszló Pál”. Jelentés 1977. március 24-

leírták, hogy a nemzetközi egyházon belül is találhatók példák ilyen eljárásra: Finnországban például három egyházterület van, ezek közül kettő a finn unióhoz, a harmadik viszont a svéd unióhoz tartozik, és az Euro-Afrikai Divízió területén ezen kívül több ilyen esetre is akad példa. Sőt, korábban is történt, ha nem is ilyen, de hasonló eset Magyarországon: az adventista közösség 1935 és 37 között egy kisebb válság következtében a csehszlovák unióelnök irányítása alatt állt.

Rövid válaszlevelében Lovas Gáspár kifejezésre juttatta, hogy bár részletesen megtárgyalták a csoport kérelmét, de ezt a kérést csak az Euro-Afrikai Divízió hozzájárulásával teljesíthetnék, „ennek megszerzésére pedig meglátásunk szerint nincs lehetőség”.⁸ Egy értékelés szerint nem történt más, mint hogy „a Magyar Unió, a divízió és a csehszlovák belügyi szervek nyomására a Csehszlovák Unió elutasította a kérésüket”.⁹ Szakács József egyházelnök egyik ügynöki jelentésében – amelyben tájékoztatta az állambiztonságot az Egervári-csoport szándékáról – a tartótisztje utal is erre a mozzanatra: „Szükségesnek látszik a csehszlovák állambiztonsági szervek tájékoztatása, az esetleges csatlakozás megakadályozása céljából.” Ugyanitt hozzáteszi

én. A fedőnév Szakács József egyházelnököt takarta, aki 1971 és 1980 között állt a Hetednap Adventista Egyház élén. Az állambiztonságnak 1956 és 1985 között adott jelentései tizenkét dossziét tesznek ki. (ÁBTL 3.1.2. M-40918., M-40918/1-11.; ÁBTL 2.2.2 „Szaniszló Pál” fedőnevű tmt. 6-os kartonja, Hálózati nyilvántartások.) A tmt. (titkos munkatárs) pozíciója igen nagyfokú megbecsültségről árulkodott az ügynöki hierarchiában. Egy 1977-es jelentés szerint a BM III. Főcsoportfőnökség összhálózatán belül a titkos munkatársak aránya 9,1 százalékot tett ki. Az egyházi elhárítás területén foglalkoztatott 421 hálózati személyből mindössze 5,2 százalék, azaz csak 22 fő kapta meg a tmt. minősítést. (ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 7. és ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 2. számú melléklet. Idézi: VÖRÖS GÉZA: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Luther – Szent István Társulat, Budapest, 2010. 141.) A számokból és az arányokból jól látszik, hogy Szakács József mennyire magas szintig jutott a politikai rendőrséggel való együttműködésében. Szakács Józsefnek egyébként pontos ismeretei voltak arról is, hogy hogyan alakult ki ez a gondolat a csoporton belül, és hogy hogyan zajlott le maga a megbeszélés mintegy száz-százhusz gyülekezeti tag jelenlétében, ezt a jelentésében részletezi is (ld. 270–271.).

⁸ Egervári – Kovács – Sonnleitner – Vankó, 1995. 302. (A levél keltezése 1977. március 30-a.)

⁹ RAJKI ZOLTÁN: Az Egervári-mozgalom. A Keresztény Advent Közösség kialakulása és vallásszabadsági küzdelmei a Kádár-korszak második felében (1975–1990). Gondolat, Budapest, 2012. 84.

azt is, hogy „Lovas szívesen vállalkozik erre a feladatra”.¹⁰ Szakács egy másik jelentésének értékelésében a tartótiszt pedig így összegzi a fejleményeket: „Hasznosnak bizonyult Koroknai József lelkész tárgyalása Lovas Gáspár szlovák adventista elnökkel, aki Árvai Henrik dunántúli területi elnöknek írt levelében már közölte is, hogy nem vállalja el Egerváriék képviselét az Euro-Afrikai Divíziónál.”¹¹

A csoport képviselői ezt követően levélben keresték meg az Állami Egyházügyi Hivatal Protestáns Főosztályát, amelyben egyrészt leírták a csehszlovákiai egyházvezetővel történt levélváltásukat és a kérelem elutasítását. Ezen kívül pedig kifejezésre juttatták a következőket:

„Ezért hivatalosan tudatjuk Önökkel, hogy egyházi életünket kénytelenek vagyunk továbbra is az egyháztanácstól függetlenül gyakorolni. Nem kérünk elismertetést vagy működési engedélyt, mert h. n. adventisták vagyunk, azok is kívánunk maradni, és mert a jelenlegi körülményeket átmeneti, szükségállapotnak tekintjük. A felügyeleti államhatóságok részünkről való tiszteletben tartását fejezzük ki azzal, hogy összejöveteleinket hivatalosan bejelentjük. Az istentiszteleti alkalmak helyét és időpontját a megyei egyházügyi titkár uraknak a közeljövőben írásban be fogjuk jelenteni mindenütt.”¹²

Levelükben tehát a csoport képviselői egyértelműen jelezték, hogy folytatják tevékenységüket az AEH számára is ellenőrizhető módon. Az ÁEH 1977. április 19-én tárgyalásra hívta a csoport képviselőit, ahol Pozsonyi László, a Protestáns Főosztály vezetője közölte velük, hogy az egyházzal való kapcsolatukat rendezni kell, mégpedig az egyház szabályai és a Szakács József egyházelnök által felkínált lehetőségek elfogadása alapján.¹³ A csoport másnap, április 20-án levelet írt az Egyháztanácsnak, és bár ebben kifejezésre juttatta, hogy „[az Egyháztanács részéről] jelenleg is szinte minden szombaton testvéreket zárnak ki, tisztségükről váltanak le lelkiismereti meggyőződésük miatt az ország valamelyik gyülekezetében. Folynak a rágalmozások, a tudatosan valótlán hírek terjesztése, szóban és írásban, perek vagy perrel fenyegetőzések az ügyben érintett testvérek ellen”, mégis készséget mutatott a helyzet kezelésére. Levelükben leírták, hogy az elvi

¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M–40918/7. 273. „Szaniszló Pál”. Jelentés 1977. március 24-én.

¹¹ ÁBTL 3.1.2. M–40918/8. 9. „Szaniszló Pál”. Feljegyzés 1977. március 12-én.

¹² A Sola Scriptura Teológiai Főiskola Irattára (továbbiakban: Sola Irattár) KL/ÁEH/77/03/2. Levél az Állami Egyházügyi Hivatalnak 1977. március 30-án.

¹³ RAJKI, 2003. 143.

rendezést követően nyitottak a szervezeti rendezésre, majd pedig a szabályos körülmények között lebonyolított országos tisztségviselő választásra.¹⁴

Noha ekkorra már több mint másfél éves küzdelem állt mögöttük, a csoport úgye messze volt tehát a végleges rendezéstől és attól, hogy legális keretek között tudjanak működni. 1977 májusában ezért a csoport képviselői elhatározták, hogy – az ügy holtpontról való kimozdítását elősegítendő – Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához fordulnak. Ennek egyik közvetlen kiváltó oka egy keresztségi istentiszteleten tapasztalt rendőri fellépés volt. A csoport 1977. május 21-én Gyulán tartott keresztségi istentiszteletet egy gyülekezeti taguk udvarán. Az istentisztelet kezdetén egy rendőr és egy tanácsi tisztségviselő fel akarta oszlatni az összejövetelt, a szolgálattevő lelkészt pedig felszólították, hogy hagyja el Békés megyét. Végül sikerült befejezni az alkalmat, de az istentiszteleten részt vevők közül többeket igazoltattak, felírták az adataikat.¹⁵

Ezt követően írtak Kádár Jánosnak, levelükben pedig jelezték, hogy ugyanezt az írást másolatban elküldik Szíjártó Károly legfőbb ügyésznek, valamint Pozsonyi Lászlónak, az ÁEH főosztályvezetőjének is. Levelükben összegző jelleggel utaltak arra, hogy helyzetüket több ízben próbálták már meg rendezni olyan módon is, hogy levéllel fordultak az ÁEH-hoz, köztük annak vezetőjéhez, Miklós Imréhez, de ezek az erőfeszítések nem vezettek eredményre. Nyíltan utaltak arra is, hogy az ÁEH, a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) és az egyházvezetés között ebben az ügyben olyasfajta egység alakult ki, a három szerv annyira támogatja egymást, hogy ez lehetetlenné teszi a helyzet elfogulatlan vizsgálatát. A következő eseteket tették még szóvá, amelyek – az említett gyulai keresztségi alkalom mellett – a levél megírása előtt történtek:

„Munkahelyükön keresték meg, vagy rendőrségre hívták be több egyháztagunkat, akik becsületes dolgozó emberek (nyugdíjas tsz-tag, nyugdíjas lelkész, vízvezetékszerelő, főorvos, építésztechnikus stb. volt pl. közöttük), és útlevél-, jogosítvány-bevonásokat, munkahelyi zaklatásokat, pénzbüntetéseket, rendőri felügyelet alá helyezéseket, börtönt helyezték kilátásba részükre, amennyiben az egyházvezetéssel szembenálló álláspontjukat fenntartják, és az egyházvezetéstől független istentiszteleteken vesznek részt.”¹⁶

¹⁴ Az Egyházatanács mandátuma 1975-ben lejárt, a rendezetlen helyzet miatt pedig csak 1978-ban került sor országos választásokra az egyházon belül.

¹⁵ Vankó Zsuzsa (szerk.): Emlékezetes idők, felejthetetlen tapasztalatok. Tanúságtételek gyűjteménye, 1975/2005. Bibliaiskolák Közössége, Budapest, 2005. 73.

¹⁶ Sola Irattár KL/HIV/77/05/1. Levél Kádár János részére 1977. május 23-án.

Mire hivatkoztak a csoport képviselői, mivel tudták alátámasztani azt, hogy kérték „a méltánytalan eljárások megszüntetését”, valamint kiálltak a szabad vallásgyakorláshoz fűződő joguk mellett? A levélben egyrészt utaltak az alkotmányban lefektetett lelkiismereti és vallás-szabadság jogára, valamint az Elnöki Tanács 1976. évi 8. sz. törvényerejű rendeletére, amely ezt megerősíti. A rendelet az ENSZ XXI. ülésszakán még tíz évvel korábban, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát foglalta magában. Ennek 18. cikkelye részletezte a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának jogát a következőképpen:

„1. Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa.”¹⁷

Ezen kívül hivatkoztak a nazarénus felekezet törvényesen elismert vallásfelekezetté való nyilvánítására is, amely 1977. március 16-án vált hatályossá.¹⁸ Ezek a lépések beleilleszkednek az úgynevezett helsinki folyamatba: az 1975-ben Helsinkiben tartott Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezleten harminchárom európai és két észak-amerikai ország vett részt, és ennek záróokmányát Magyarország is aláírta. Ebben megfogalmazták a békés egymás mellett élés elemeit, ezen belül pedig külön rész foglalkozott az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásával, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát is. Többek között a következőket rögzítették:

„A részt vevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát, amely mindenkit megillet, fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül... Ennek keretében a részt vevő államok elismerik és tiszteletben tartják az egyén szabadságát arra, hogy egyedül vagy másokkal közösen,

¹⁷ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. *História* – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. (továbbiakban: BALOGH – GERGELY, 2005. II.) 1160–1163.

¹⁸ BALOGH – GERGELY, 2005. II. 1164–1172.

saját lelkiismeretének parancsával összhangban kövesse és gyakorolja vallását vagy hitét.”¹⁹

Ezekre a deklarációkra tehát joggal lehetett hivatkozni, hiszen a magyar állam hivatalosan is elismerte, aláírta, törvénybe iktatta az idézett kijelentéseket. A csoport képviselői a levelük végén pedig utaltak „a mostani esettől függetlenül” is, „egyéni” jó tapasztalataikra „az állami, társadalmi szervek vallásos emberek iránti magatartásával” kapcsolatban. Kérték ugyanakkor „a méltánytalan eljárások megszüntetését, a lehetőséget ahhoz, hogy egyházi életünket hitelveink és szervezeti szabályaink szerint zavartalanul gyakorolhassuk.”²⁰

A hatóságok fellépése nem volt egységes a mozgalommal szemben. Szakács József ebben az időszakban egy ügynöki jelentésében szóvá is tette, hogy az egyházvezetés feljelentése a csoport ellen – egy konkrét ügyben, Egerben – eredménytelen volt, és hogy a hatóság nem lépett fel kellő eréllyel ellenük:

„Sajnos az Egerből érkezett rendőrségi válasz, ami az egyházvezetés feljelentésére érkezett, nyugtalanságot keltett vezető személyekben, akik azt állítják, hogy felesleges minden harc, mert a pozitív egyházvezetés bejelentésére még csak figyelmeztetésben sem részesültek Egervári emberei. Sőt az a hír, hogy a feljelentés csak az egyházvezetés megszégyenítésére volt. A hatóság nyugtázta, hogy Egerben egy másik adventista gyülekezet is alakult, tehát szabadon tehetnek Egerváriék, amit akarnak, példa erre, hogy az egri Lenin u. 42. alatti állapotot a hatóság nem szünteti meg.”²¹

A helyi – némely esetben pozitívabb – tapasztalatok ellenére is elmondható, hogy az Egervári-mozgalom tagjai komoly kihívásokkal kellett, hogy szembenézzenek az 1975-től kezdve íródó történetük során. Helyzetük a Kádár-korszakban nem nyert rendezést. Ennek okaként ugyan meg lehetne jelölni a magyar állam egyházpolitikáját, vagy ezen belül az ÁEH és a SZET szerepét; mégis közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy fogalmazunk: az államhoz lojális egyházvezetés játszotta a legnagyobb szerepet abban, hogy ez a kérdés megoldatlan maradt, és mintegy másfél ezer egyháztag illegalitásban volt kénytelen élni a hitéletét a rendszerváltásig.

¹⁹ Kenesei István (szerk.): Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet. Záróokmány. Kádár János felszólalása és a Magyar Televízió adott nyilatkozata. Kossuth, Budapest, 1975. 13.

²⁰ Sola Irattár KL/HIV/77/05/1. Levél Kádár János részére 1977. május 23-án.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-40918/8. 9. „Szaniszló Pál”. Feljegyzés 1977. március 12-én.

Egy különös találkozó olvasatai. Adalékok a Pap László-ügyhöz

Kiss Réka

„A faluhoz magához még le kell sétálni a meredek löszfalak között kanyargó másfél kilométeres utacsán. Fönről még egyetlen tető sem látszik, az út erősen lejt, kétoldalt a bevágás agyagfalai tornyosulnak az arra járó fölé. Aztán csak ott ásítognak a hegyoldalban az első pincék, görbülnek ég felé a kémények, s előbukkannak az első kopottas házak.”¹

Aki járt már Balogh Margit vendégeként a magyar egyháztörténezszer *murgai* seregszemléjén, annak ismerős lehet a meredek löszfalak között kanyargó utacska idilli képe, ahol mára a szegénység és a szépség² időtlenül olvad össze. A tolna megyei zsákfalut szakavatott helytörténeti munkával megajándékozó Balogh Margit lírai bevezetőjét az egykor virágzó sváb település életét végzetesen szétziláló 20. század sorsfordító tragédiáinak: a második világháború, a német kitelepítés és a csehszlovákiai magyar betelepítés helyi történéseinek, végezetül a szocializmus évtizedeinek alulnézeti leírása követi. „A falu sorsát – s tudjuk, az országban több száz hasonló méretű települését is – az 1960-as és 1970-es években pecsételték meg azzal, hogy megszüntettek minden közösségformáló és -megtartó intézményt. Bezárt az óvoda, az 1963-ban még büszkén megnyitott napközi, a tejüzem. Legfájóbb az 1962-ben kibővített iskola megszüntetése volt a körzetesítés miatt.”³

Balogh Margitot köszöntő tanulmányom a hatvanas évekbeli Murga, valamint a magyar református egyház történetének fájdalmas metszéspontját eleveníti fel. Miként az az *Egyháztörténeti Szemle* olvasói számára is ismert lehet, az óvodájától, iskolájától, tejüzemétől és közösségmegtartó intézményeitől megfosztott, erősen fogyatkozóban lévő falu lett 1956 után büntetésként kijelölt szolgálati helye a 20. század egyik legnagyobb formátumú református egyházi személyiségének, Pap Lászlónak.⁴

Pap a Budapesti Református Teológiai Akadémia nemzetközi tekintélyű Ószövetség professzoraként, az Akadémia dékánjaként, rangos nemzetközi egyházi szervezetek magyarországi képviselőjeként, végül pedig egy ideig a Dunamelléki Református Egyházkerület

¹ BALOGH MARGIT: Murga. Murga Község Önkormányzata 2000. 3. (továbbiakban: BALOGH, 2000.)

² BALOGH, 2000. 3.

³ BALOGH, 2000 29.

⁴ HAJDÚ ÉVA: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata. *Egyháztörténeti Szemle* 2011/3. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/hajdueva-paplaszlo.htm>

püspökhelyetteseként szolgálta egyházát.⁵ A köztisztületnek örvendő dékánt 1956-ban a forradalom alatt a megújulásra vágyó egyházi közvélemény emelte a kibontakozó Református Megújulási Mozgalom meghatározó személyiségévé. Tekintélyét és kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerét a berendezkedő kádári hatalom is megpróbálta felhasználni. Olyannyira, hogy Horváth János több ízben is igyekezett megnyerni, hogy vállalja az egyházkerület vezetését, személyes erkölcsi és egyházpolitikai tőkájére támaszkodva segítsen lecsendesíteni a református egyházban forrongó hangulatot és legitimálja az új egyházpolitikát. A dékán azonban nem volt hajlandó az újra kiépülő diktatúrával közösséget vállalni. Miként arról egy korabeli ügynök-jelentés beszámolt: Pap „szerint a baj ott kezdődött, hogy Horváth J. behívatta kb. nov. közepén és arra akarta rábeszélni, hogy ő a magyar református egyház nevében tárgyaljon az ÁEH-val. Ezt ő megtagadta, mert neki sem megbízatása, sem felhatalmazása nem volt semmilyen hatóságtól.(...) Mivel pedig azokban a napokban olvasta a kormány rendeletét arról, hogy az ÁEH-t megszüntetik, megkérdezte Horváthot, hogy ő kinek a nevében akarnak (sic!) tárgyalni, mert az ÁEH megszűnt. Erre Horváth magyarázkodni kezdett s ettől az időtől kezdve üldözte PL-t. Úgy adta tovább Horváth, hogy PL szemtelenül megkérdezte tőle, a kormány képviselőjétől, hogy kinek a nevében tárgyal.”⁶

Ezt követően a kádári egyházpolitika által felkínált együttműködést elutasító professzorból „az egyházi ellenforradalom” megbélyegzett vezetője, a „református reakcióval” szemben indított állambiztonsági operációk egyik legfontosabb célpontja, s mindenekelelt Horváth János személyes ellensége lett. Bűnbak. Ezzel a szóval jellemezte Pap helyzetét Visser't Hooft, az Egyházak Világtanácsának Pappal szoros kapcsolatot ápoló főtitkára és Ravasz László is. Miként Ravasz László már a Horváth Jánossal december 20-án történt találkozására után papírra vetette: „Pap László, úgy látszik az első számú ellenség, őt akarják bűnbaknak feltüntetni, mert félnek tőle és nyílt, őszinte, szokimondó egyénisége, kissé elkényeztetett és bizantinizmussal enyhén kezelt érzékenységekre fájdalmas.”⁷

⁵ Életpályájához lásd PAP LÁSZLÓ: Tíz év és ami utána következett. 1945-1963. Bern, 1992. (továbbiakban: PAP, 1992.), KISS RÉKA: „Az egyházi reakció egyik vezére”. Pap László dékán pályaképe. In: Petrás Éva (szerk.): A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka. Bp., Gondolat Kiadó-Barankovics István Alapítvány, 2021 megjelenés alatt.

⁶ Kende fn. ügynök jelentése 1961. szeptember 1. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (A továbbiakban ÁBTL) 3.1.2. M-25812 146.

⁷ Ravasz László feljegyzése: „Beszélgetésem Horváth Jánossal az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével 1956. december 20-án” Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL), Ravasz László-hagyaték.

A „Pap-ügy” a nemzetközi egyházi fórumoknak is állandóan visszatérő témája lett. 1957-ben pedig, miután június 10-én elsőfokon halálra ítélték Gulyás Lajos református lelkipásztort, akinek az ügyében az EVT sikertelenül próbált közbenjárni, komoly aggodalom merült fel Pap sorsával kapcsolatban is. Egykori tanítványa, az emigrációba kényszerült Bárczay Gyula kétségbeesett levelet írt Visser't Hooft-nak arról, hogy „Pap erős és elszánt, de mindenki tudja - ő maga is -, hogy ha az ÁVO kezei közé kerül, némi „előkészítés után” mindent el fog ismerni, és visszavon mindent. Egy ilyen előkészítés veszélye még mindig nagy” – figyelmeztetett Bárczay. Pap szerinte mások helyett is vállalta a felelősséget, olyan tettekért, amelyeket nem ő tett, azért hogy mentsen másokat, és hogy „lehetővé tegye legalább másoknak, hogy az egyházért dolgozzanak.”⁸

A félelem nem volt alaptalan. 1957-58 folyamán az állambiztonság több kísérletet is tett egy Pap-ellenes büntető eljárás megindítására. Így például 1957 májusában Bakonyi Lajos százados javaslatot tett, hogy Pap Lászlót, aki „aktív szervezője volt az egyházi ellenforradalomnak a meglévő bizonyítékok alapján állítsák népbíróság elé”⁹, júliusban pedig a Tolnai fedőnevű ügynök feljelentéssel felérő hálózati jelentésének nyomán Zsiga Ferenc, a BM klerikális reakció elleni elhárítást végző alosztályvezető-helyettese értékelte úgy a kapott információt, hogy „ez is megerősítette a Pap Lászlókkal szembeni eljárás szükségességét.”¹⁰

Egy Pap-elleni református egyházi perhez azonban nem fűződött egyházpolitikai érdek. Pap félreállításához annál inkább. Az egyházi életből való látványosan megalázó kirekesztést Pap korábbi tárgyalópartnere, Horváth János, az egyházügyi hivatal vezetője az egyházvezetéssel végeztette el. Közel két év tortúra után az egyházi bíróság 1958. szeptember 11-i hatállyal egy Tolna megyei szórványba számúzta segédlelkésznek az egykori dékánt és püspökhelyettest. Így lett korának egyik legjelentősebb egyházi személyiségéből ötven

⁸ World Council of Churches (a továbbiakban WCC) 42.3.054 WCC General Secretariat Country Files and Correspondence Hungary 1957. augusztus 3.

⁹ Javaslat a Ref. egyház ellenforradalmi elemeinek felszámolására. 1957. május 27. ÁBTL 3.1.5. O-13586/2 19.

¹⁰ Tolnai fedőnevű ügynök jelentése 1957. július 11. ÁBTL 3.1.2 M-24600. 181. Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásként szolgáló ún. 6-os karton szerint „Tolnai” fedőnéven 1956. augusztus 2-án szervezte be Bakonyi Lajos áv. százados Tóth Károlyt, a református teológia akkori hallgatóját. Egy 1960-ban kelt „Tolnairól” szóló állambiztonsági értékelés elégedetten jegyezte meg, hogy „az ellenforradalom után az ÁEH-on keresztül elértük, hogy az ügynök lett a református egyházon belül a Külügyi Osztály vezetője.” Jelentés a református egyház vonalán foglalkoztatott ügynökségről 1960. április 11. ÁBTL 3. 1. 5. O-13586/1. 9.

évesen murgai segédlelkész. „Ismét nem kérdezte tőlem senki, miből fog a családom megélni, sem azt, hogy én hogyan fogok megélni családomtól távol olyan helyen, melyet 1956 nyarán két fiatal lelkész nem volt hajlandó elfogadni. Én elfogadtam, mert meg akartam mutatni, hogy Krisztushoz és az egyházi szolgálathoz való hűségem nem addig tart, amíg a legmagasabb egyházi tisztségeket töltöm be.”¹¹ – írta emlékiratában. A gyermekei iskolai kötöttségei miatt hetente kétszer a fővárosból ingázni kényszerülő ex-professzor murgai helyzete egyre nehezebbé vált. „Kihalás és elköltözés következtében a lélekszám zuhanásszerűen csökkent. Elköltözött a szomszéd presbiter-pár is, akinél ebédet kaptam, s akik érkezésemkor mindig fűtött szobával vártak. Nem volt tehát többé sem étkezésem, sem fűtött szobám biztosítva. Munkám egyre csökkent, de gyöngült egészségem is; míg az első években magam mentem az erdőre fát kitermelni, később már a meglevő fa felvágására is embert kellett fogadnom.”¹²

A murgai segédlelkész helyzete az egyházpolitika számára is mindinkább tarthatatlanná vált. Elsősorban nem a fűtetlen szoba miatt, hanem mert a Pap-ügy rendezetlensége egyre kínosabban érintette a befelé konszolidációt hirdető, kifelé nemzetközi egyházdiplómáciai kapcsolatokra törekvő egyházi és pártállami vezetőket.

Ebben a kontextusban került sor 1961. augusztus 3-án arra a különös találkozóra, melynek témája Pap helyzetének lehetséges rendezése volt. A találkozón négyen vettek részt: Pap László, Ravasz László, Gyökössy Endre és Kenéz Ferenc. A házigazda szerepét Gyökössy vállalta. A találkozót Kenéz kezdeményezte. Pap, Ravasz és Gyökössy találkozója nem volt meglepő. Ravasz, az 1948-ban kényszerrel lemondott, idős püspök 1956-ban az egyházi megújulást sürgető lelkészi körök kérésére Pap Lászlóval együtt vállalta, hogy a Református Megújulási Mozgalom élén átveszi a cselekvőképes vezetés nélkül maradt egyház ideiglenes irányítását. Ravasz Papot nemcsak sokra tartotta, hanem 1945-ben még lehetséges utódát is látta benne. Gyökössy Endre, Pap egykori tanítványa, nagy népszerűségnek örvendő, kiterjedt pasztorációs munkát végző és szerteágazó nyugati egyházi kapcsolatokkal bíró budapesti lelkész, aki nemcsak a Református Megújulási Mozgalom tagjaként, hanem a forradalom alatt megjelentetett egyházi lap, a Reformáció egyik szerkesztőjeként is aktív alakítója volt a református egyház forradalom alatti történéseinek. Az állambiztonság Ravasszal és Pappal egyetemben a „református reakció” meghatározó alakjai közé sorolta. Kenéz Ferenc azonban kilógott a sorból. Kenéz 1959-től Kálvin téri lelkész és esperes, majd 1961-től az Ökumenikus Bizottság főtitkára volt, a hivatalos egy-

¹¹ PAP, 1992. 276.

¹² PAP, 1992. 272.

házi hierarchia tagja, aki ugyanakkor igyekezett szoros kapcsolatokat kiépíteni Gyökössyék felé is.

A kvázi-illegális találkozóról négy, egymástól részben független, forrásból is fennmaradtak információk. Mindenekelőtt Pap Lászlónak a hatvanas évek második felében írt és titokban nyugatra csempészett emlékirataiból. Ebben Pap a találkozóról a következőket írta. Kenéz Ferencsel Ravasz nyomatékos kérésére találkozott, aki a volt püspökön keresztül ajánlotta fel segítségét ügyének rendezésében. Pap szerint Kenéz azzal érvelt, hogy mind belföldön, mind a nemzetközi egyházi szervezetek körében egyre nehezebb megindokolni, hogy miért van a neves professzor még mindig Murgán, amikor az „állam amnesztiát hirdetett 56 miatt”. A rendezés előmozdítása érdekében Kenéz három kérdést intézett Paphoz: 1. ma is püspökhelyettesnek tekintí-e magát, 2. ma is dékánnak és professzornak tartja-e a magát, 3. hajlandó lenne-e egy Pest környéki lelkipásztori állást elfoglalni. Pap válasza világos és egyben hajthatatlan volt. Püspökhelyettesi és dékáni tisztségekről – bár különböző körülmények között – maga mondott le. Professzori állásáról azonban nem, így elmozdítását változtatlanul törvénytelennek tartja. Emlékiratában Kenéznek kifejtett álláspontját így összegezte: „Semmiféle állást nem vagyok hajlandó vállalni anélkül, hogy előbb ügyemet szabályszerű fegyelmi eljárás során letárgyalnák. Ellenem annyi és olyan durva vád hangzott el felelőtlenül, hogy ezek kivizsgálása nélkül gyülekezet élére nem állhatok.”¹³

Második forrásunk Visser't Hoofthoz, az Egyházak Világtanácsa főtitkárához konspiratív úton eljuttatott angol nyelvű összefoglaló. A dokumentumon aláírás nincs, szerzőjét nem ismerjük, de a szövegezésből kitűnik, hogy a forrás a találkozóról első kézből értesülő (esetleg azon résztvevő) jól informált lelkész lehetett.¹⁴ Kenéz kérdéseit és választási opcióit lényegében Pap visszaemlékezésével egyezően írta le. Ugyanakkor, amit a Visser't Hooft számára készített összefoglaló nagyon világosan érzékeltet, hogy a beszámoló készítője szerint a Pap-ügy rendezésének fő problémája nem technikai jellegű, hanem egy feloldhatatlan elvi dilemma. Pap ugyanis „meg van győződve, hogy az ő szerepe amellettt tanúskodni, hogy a jelenlegi egyházszervezet igazából már nem a Református Egyház.” Éppen ezért nem akar olyan nyilatkozatot adni, amelyből úgy tűnhet, sajnálja azokat a lépéseket, amelyeket a forradalom alatt az egyház megújítása érdekében tett. Ezért ragaszkodik az egyházfegyelmi eljáráshoz, hogy egyértelműen tisztázzák bűnösségét vagy ártatlanságát. Meggyőződése, ha tisztázás nélkül fogadna el bármilyen egyházi pozíciót, azzal az egyház vezetői visszaélnének. Világos azonban – tette hozzá a beszá-

¹³ PAP, 1992. 273.

¹⁴ WCC 994.1.10 Visser't Hooft General Correspondence Pap László.

moló írója –, hogy az egyházvezetés a tisztázásba nem megy bele, ezért nem történt augusztus óta Pap ügyében előrelépés. A tudósítási írója végezetül három megoldást vázolt fel: 1. Papot visszaengedik az egyetemi katedrára vagy nyugdíjazzák. Ebben az esetben Pap eltekint a fegyelmi eljárás követelésétől. 2. A református egyházak (értsd külföldi egyházak – K.R.) felajánlják segítségüket (intézmények és nem egyes személyek), Paptól valamilyen teológiai munkát rendelnek, és ezért – akár a magyar egyházon keresztül – fizetnek.¹⁵ 3. Pap felhagy a lelkipásztori munkával és máshol keres megélhetést, ami az információt adó szerint azt jelentené, hogy Papnak gyári munkát kellene vállalnia.

A találkozóról ismert harmadik forrásunk Kenéz Ferenc 2011-ben közzétett visszaemlékezése. Kenéz könyvében Pap Lászlót „nagyon nyílt, becsületes, nagyon kemény emberként” jellemezte, aki „midig őszintén megmondta a véleményét.” Az ÁEH-nak is. (...) Sőt, Kenéz szerint Pap „kemény kiállását még az ÁEH is respektálta.” A találkozóról Kenéz a következőket írta: „1956 után az új vezetés félreállította őt, amit méltánytalannak tartottam, szerettem volna segíteni rajta. Gyökössy Bandi lakásán találkoztunk, valamikor 1961-ben, ott volt Ravasz is. Nem sok eredménye lett a megbeszélésnek, egyrészt Pap László nem bízott bennem, neki túl jobboldali voltam, másrészt a szélsőbal csoport kapva kapott az alkalmon, hogy úgy állítson be, mint aki konspirál az egyházvezetés ellen Ravasszal és Pap Lászlóval. (...) Gyökössy Bandi az egyik legjobb barátom volt. Joó Sándor hozott bennünket össze. (...) Olyan jóban voltunk, hogy hetente összejártunk családotul, egyik héten nálunk találkoztunk, másik héten Joó Sándoréknál, harmadik héten Gyökössy Bandiéknál.”¹⁶

Kenéz hátratételéről Pap is említést tett emlékiratában. Ő azonban jóval bizalmatlanabb volt Kenézzel szemben, mint amilyenek Gyökössyék tüntek. Bizalmatlansága beleillett a Pap Lászlóról az idő tájt egyre inkább elterjedt képbe, miszerint megkeseredettsége és kiábrándultsága mindenkiel szemben gyanakvóvá és makacssá tette.¹⁷ Pap valóban gyanakodott. Meggyőződése szerint Kenéz a találkozót „bizonyos párt- és kormánykörök jóváhagyásával rendezte meg”, és elsősorban dunántúli püspöki ambícióihoz szeretett volna a

¹⁵ Ezzel lényegében legalizálták volna a Pap családjának eddig is konspiratív módon juttatott külföldi segélyeket.

¹⁶ KENÉZ FERENC: Aki soha nem kellett. Önéletrajz. Budapest Szent Gellért Kiadó, 2011. 69-70.

¹⁷ Marcel Pradervand, a Református Világszövetség főtitkárának budapesti látogatása után így ír Papról Visser't Hooft: „megkeseredett ember. Egy olyan ember szomorú története, akit sokak mások toltak a frontvonalba és hamarosan azt vette észre, hogy egyedül hagyták.” WCC 42.3.055 WCC General Secretariat Country Files and Correspondence Hungary 1957. május 10.

„reakciós körökben” támogatókra találni. De úgy látszik – folytatta Pap a feljegyzését –, hogy „Kenéz barátai háttérbe szorulhattak, s a találkozót a másik csoport úgy állította be, hogy Kenéz összeesküvést szőtt az egyház vezetősége ellen Ravasszal és Pap Lászlóval.” Kenéz tehát valójában Pap szerint klikkharcoknak esett áldozatul.¹⁸

A találkozóról szóló negyedik forrásunk egy ügynökjelentés-sorozat, melyet a találkozó egyik résztvevője Kende fedőnéven adott az állambiztonságnak. Kende elsőként egy előkészítő találkozó eseményeiről számolt be, melynek során Gyökössy összeismertette Kenézt Ravasszal. A jelentés részletesen ismertette Ravasznak Pap László helyzetéről alkotott véleményét és azt, hogy Ravasz szerint Pap „nagyon jól tudja, hogy ő sem professzor, sem dékán, sem főjegyző (püspökhelyettes) nem lehet. Azt kívánná, hogy a konventi elnökség rehabilitálja írásban”. A fennmaradt dokumentumok szerint Ravasz vetette fel, hogy Papot Murgáról egy „nagybudapesti peremkerület” egyházközségébe lehetne felhozni. És ekkor ajánlotta fel Kenéz a segítségét. „Felvetette, hogy szívesen segít, mert közegyházi érdek, hogy 56 lezárásáról beszélünk, akkor Pap László ügyét is rendezzük, de mivel ismerjük Pap László makacsságát, nincs garancia arra, hogy ő (KF) kijár valamit s Pap László kijelenti, hogy nem fogadja el. Ravasz szerint Pap László azért is elfogadja ezt, mert tudja, hogy nem mehet Hollandiába tanárnak.” Kende ügynök jelentése szerint Ravasz nagyon örült, hogy „foglalkozik Kenéz ezzel az üggyel, mert nagy figyelemmel kísérik Pap László sorsát a nyugatiak is. Gyökössy megjegyezte, hogy éppen ezért nagyon jó volna, ha az EVT Új-Delhi-i őszi nagygyűlése előtt történne valami, hogy ott a nyugatiakat teljesen le lehessen szerelni.”¹⁹

A találkozó során egy kicsit mindenki konspirált. Ravasz a befolyásos egyházi vezető előtt igyekezett Pap pozíciójának élet venni, makacsságként interpretálva az (az egyébként általa is osztott) elvi álláspontot. Gyökössy a soron következő új-delhi EVT konferenciára hivatkozva, állami érdekként igyekezett beállítani a Pap-ügy rendezését. Kenéz pedig megpróbált Ravasz bizalmába férközni, és leplezni, hogy a találkozóval valójában az állambiztonság megbízását teljesítette. Hiszen a Kende fedőnevű ügynöknek már korábban is „az volt a feladata, hogy Gyökössyvel való beszélgetést úgy irányítsa, hogy az felajánlja segítségét a Ravasszal való találkozó megszervezésében.” A feladatot teljesítette, sikerült Ravasszal találkoznia. A találkozón azonban Kenéz esperest Ravasz „helyzetbe hozta”, „feldobva” neki a Pap-ügyet. Kendének reagálnia kellett, hogy a frissen szerzett bizalmat megtartsa. Így ajánlotta fel Ravasznak, hogy a számára fontos

¹⁸ PAP, 1992. 273.

¹⁹ Kende fn. ügynök jelentése 1961. szeptember 1. ÁBTL 3.1.2. M-25812 141-148.

Pap László ügyben megpróbál segíteni és kezdeményezte, hogy maga is szívesen találkozna a hivatalos egyházi világban persona-non-grata-nak tekintett professzorral.²⁰

Pap bizalmatlansága végső soron tehát nem volt alaptalan. Nem a megkeseredett ember bizalmatlanságából, sokkal inkább jogos óvatosságából táplálkozott. A találkozóról Kende többoldalas beszámolót készített. Elmondása szerint Kenéz „naponkénti bibliaolvasása közben jött rá arra, hogy valamit tennie kell PL ügyében.” Részben, mert ’56 lezárult, de Pap László ügye mégsem”, részben azért, „mert PL ügye a határokon is túlterjed és állandó izgató anyag külföldön, főképpen az EVT emberei között.” Kenéz szerint „PL nem tett többet, mint akkor sokan mások az egyházban, akiket nem kért számon senki.” A jelentés ezúttal Pap László ’56-os egyházi helyzetértékelését ismertette részletesen. Majd kifejtette, hogy Pap egyházfegyelmi eljárást követel magával szemben, „mert csak szabályos fegyelmi eljárás során fosztható meg tanszékétől.” Továbbra is teológiai tanárnak tartja magát, akivel szemben törvénytelen ségek sorozatát követték el. „Persze sem a főjegyzőségre, sem a dékánságra, sem a jogos tanárságra nem tart igényt, de azt kívánja, hogy rehabilitálják, mert nem bűnös, és ha másként nem megy, kiemelt nyugdíjjal küldjék nyugállományba. Ő tudja, hogy azért nem lett fegyelmi, mert annak során kiderült volna, hogy fegyelmit kell indítani a konvent törvényes elnöksége ellen s egy sereg más magas egyházi méltóság ellen.”²¹

Azt már valószínűleg Kende sem tudta, hogy az állambiztonság őt is megfigyelte. Legalábbis a jelentés értékelésekor Bakonyi őrnagy megjegyezte, hogy „az ügynök jelentése nagyon pontos, melyet III/e rendszabályon keresztül ellenőriztünk.” Azaz, a politikai rendőrség lehallgatta Gyökössy lakását. Kende nagy valószínűséggel azt sem tudhatta, hogy a jelentésében „szereplő személyek a „Hitvallók” fn. ügyben op. feldolgozás alatt állnak.” Pedig Kendének állambiztonsági szempontból ehhez az operatív ügyhöz kellett titkos információkat szolgáltatnia. Magatartásvonalát is ehhez igazították. A történet kulcsa így végső soron Bakonyi őrnagy kezében volt: „Az ügynök magatartásának meghatározása után jött létre először a csoport egyes tagjaival, majd később egy csoportos beszélgetés. Ismerve Pap László problémáját, ezt tartottuk legalkalmasabbnak arra, hogy ügynökünk ruházzuk át segítőkészségét, felajánlva a csoport összehívását. A csoport tagjai bizalommal viseltettek ügynökünk irányában, melyet helyes magatartása váltott ki. Beszéde és viselkedése kifogástalan volt. A jelentésből kitűnik, hogy sem Ravasz, sem Pap László felfogása nem változott az 56-os eseményekben elfoglalt szerepükkel kapcsolatban...” Bakonyi őrnagy azt is felvetette, hogy „az ügynök

²⁰ Kende fn. ügynök jelentése 1961. október 23. ÁBTL 3.1.2. M-25812 149-156.

²¹ Kende fn. ügynök jelentése 1961. október 23. ÁBTL 3.1.2. M-25812 149-156.

tektélyének és a bizalom elmélyítése érdekében Pap László problémáját az ÁEH-n keresztül megoldhatjuk.”²²

Az ÁEH azonban nem sietett Pap ügyének megoldására. Hiszen a Pap által képviselt álláspont a Kádár-rendszer által kínált, ’56 felejtésére és tabusítására alapozó „kiegyezéspolitika” antitézise volt. Olyan rendszeridegen magatartás, amely nem volt beilleszthető a Kádár-rendszer kényszerkompromisszumainak logikájába, hiszen pusztán a rendszer legitimációs bázisát kérdőjelezte meg. Pap nem volt hajlandó „önkritikát gyakorolni”, ami a kegy-gyakorlás feltétele lett volna.

Végül az újabb nyugati nyomások következtében 1963-ban került pont a történet végére. Pap részletes beadvánnyal fordult ügyének tisztázása végett a református konventhez. Válaszul előbb Bartha Tibor püspök egy magánlevélben fedte meg Papot, hogy „eddig is a Te megnyilatkozásod hiányzott ahhoz, hogy egyházunk az evangélium szabályai szerint elrendezhesse ügyedet. Ez a megnyilatkozás a keresztyén ember bűnbánatos és alázatos vallomása kellett volna legyen az általa elkövetett tévedésekről, hibákról.”²³ Majd megérkezett a Bartha által szövegezett, de Szamosközy nevében megküldött hivatalos végzés, mely szerint az egyházvezetés rendelkezési állományba helyezi Papot, arra hivatkozva, hogy „beadványából kitetsző módon mind a mai napig nem tudott beilleszkedni megnyugtató módon egyházunk szolgáló közösségébe”²⁴. Ehhez fűzte hozzá keserűen Pap Svájcba kijuttatott levelében:

„Csak még annyit, hogy 25. szolgálati jubileumom alkalmából rúgtak ki professzorságomból s most a 30. évében helyeztek rendelkezési állományba, ami gyakorlatilag egyenlő a lelkipásztorságból való kirúgással. A dolog humorához tartozik, hogy én nem tudok „egyházi szolgáló közösségbe beilleszkedni”, aki vállaltam azt is, hogy 5 év alatt 49000 km-t vonatozzak, 2088 km-t buszon, 2100 km-t pedig gyalog megtegyek, télen jéghideg lakásba menjek le s ezekre az utakra saját zsebemből több mint 7000 forintot költsek. Vajon mit tart szolgálatnak az a konventi elnök, aki szerint mindez nem szolgálat. A Ref. Világszövetség dolga lenne egy kicsit a dolgok mögé világitani s tisztázni teológiaiailag a fogalmakat.”²⁵

²² Kende fn. ügynök jelentése 1961. október 23. ÁBTL 3.1.2. M-25812 156.

²³ PAP, 1992. 273.

²⁴ Szamosközy István püspök levele Pap Lászlónak 1963. jan. 13. közli Pap, 1992. 283., lásd még Bartha Tibor levele Szamosközynek Bp., 1963. január 9. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (A továbbiakban Ráday) A/1b 39/1963.

²⁵ WCC 994.1.10 Visser’t Hooft General Correspondence 3. db. Pap László Pap emlékirata csakúgy, mint az EVT és a Református Világszövetség levéltára intenzív információcsere anyagát őrzi. Önálló tanulmányt igényelne

Ezt a nyílt konfliktust azonban a nemzetközi egyházi fórumok nem vállalták fel. Többkörös egyeztetést követően 1963. május 15-én Pap László javaslatukra beadta nyugdíjazási kérvényét. Lelkipásztori szolgálatához és a fogyóban lévő murgai gyülekezethez való hűségét mi sem jellemzi jobban, hogy utolsó szolgálataként Szamosközy püspöknek megköszönte a lehetőséget, hogy „húsvét vasárnapján Hőgyészen és Murgán, húsvét hétfőjén pedig Kétyen” az úrvacsorai istentisztelet szép szolgálatát elvégezhesse.²⁶

a Pap-ügyben a különböző nyugati egyházi tényezők változó álláspontját végigkövetni.

²⁶ Pap László levele Szamosközy István püspökhöz 1963. április 17. Ráday A/1b 502/1963.

Az édesanyától a kultúrharcig Mindszenty (Pehm) József és a Magyar Kultúra

Klestenitz Tibor

Mindszenty (Pehm) József az 1910-es évek második felétől, tehát már fiatal klerikusként jól dokumentálhatóan élénk érdeklődést tanúsított a jezsuita Bangha Béla által irányított katolikus sajtómozgalom tevékenysége iránt.¹ A zalaegerszegi állami gimnázium hittanáraként az általa vezetett kongregáció tagjait az „újkori pogányság” terjesztésével vádolt liberális sajtóval szembeni fellépésre biztatta, 1918-ban részt vett a Bangha által alapított és vezetett Központi Sajtóvállalat részvényjegyzési kampányában, később pedig a vármegye konzervatív lapjának, a *Zalamegyei Újságnak* a felelős szerkesztőjeként maga is aktív és helyi szinten befolyásos lapkészítővé vált. Pehm és Bangha között nemcsak a versenyképes katolikus hírlapok megteremtésének vágya és a „rossz sajtó” ellen intézett heves támadások jelentették a közös vonásokat, hanem politikai nézeteik is, hiszen elkötelezett legitimistaként mindketten a katolicizmus történelmi támaszának tartott Habsburg-dinasztia magyarországi uralmának helyreállítását kívánták.² Ennek fényében tulajdonképpen meglepő, hogy Bangha folyóiratában, a *Magyar Kultúrában* Pehm József neve – szerzőként vagy recenzált könyv írójaként – mindössze öt alkalommal fordul elő.³ Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa ezeket az írásokat, valamint a kontextust, amelyben megszülettek.

Pehm első írói próbálkozását *Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében* című, lírai hangvételű, a Szent István Társulat kiadásában megjelent kötete jelentette, amely világirodalmi és művészettörténeti utalások segítségével járta körül az anyaság kérdését.⁴ A munka közönségsikerét bizonyítja, hogy egy év alatt két kiadást is megélt, ugyanakkor az országos katolikus sajtóban mindössze két fontosabb orgánus hozott róla recenziót: a *Katholikus*

¹ KLESTENITZ TIBOR: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013.; UÓ: *Pajzs és kard*. Bangha Béla élete és eszmeisége. Budapest, 2020.

² Minderről részletesen: KLESTENITZ TIBOR: *Mindszenty József, a katolikus sajtó harcosa*. In: *Vasi Szemle*, 2015. 5. sz. 287–292.

³ A tanulmányban elemzett cikkeken kívül a folyóirat 1940-ben néhány sornyi terjedelemben megemlékezett *Az édesanya* harmadik kiadásának megjelenéséről is, ez azonban inkább rövidhír volt, nem pedig érdemi reflexió. Könyvek. PEHM JÓZSEF: *Az édesanya*. In: *Magyar Kultúra*, 1940. 15. sz. 203.

⁴ BALOGH MARGIT: *Mindszenty József 1892–1975*. I. Budapest, 2015. 44.

Nevelés,⁵ valamint a *Magyar Kultúra*. Az utóbbiban közölt bírálat ugyan finoman célzott arra, hogy a szerző témaválasztásával már eleve „hálás célt követ, hiszen édesanyjára mindenki szíves szeretettel gondol”, a kivitelezés minőségéről viszont a lehető legjobb véleménynyel volt. A recenzens szerint ugyanis a szerző azzal, hogy bemutatta az anyai szeretet legragyogóbb történelmi és irodalmi példáit Szent Mónikától Zrínyi Ilonáig, sikeresen bizonyította alaptételét, miszerint „igazi méltóságára az édesanyát a kereszténység szelleme emelte”. Véleménye szerint Pehm levonta a megfelelő következtetéseket abból a felismeréséből, hogy a modern társadalom egyre inkább meg akarja fosztani az édesanyákat Istentől kapott méltóságuktól, és könyvével tulajdonképpen ennek a megakadályozására törekedett, arra kérve a magyar anyákat, hogy „hallgassák meg az evangéliumból intő Isten szavát és legyenek jó anyák, neveljenek jó gyermekeket, amilyeneket a háború sújtott, szegény haza olyan nagy reménnyel vár”.⁶ A *Magyar Kultúra* szerzője Pehm művét tehát elsősorban a világháború által kiváltott társadalmi, erkölcsi válság összefüggéseiben vizsgálta, és úgy találta, hogy ez a könyv a maga módján sikeresen hozzájárulhat az összetett problémahalmaz által sújtott hátorszáiban egyre gyorsabban zajló dezintegrációs folyamatok visszafordításához, az egyház által folytatott „lélekmentő” erőfeszítések sikeréhez. Pehm kötete ezzel jól illeszkedett Bangha korabeli törekvéseihez, aki a katolicizmus társadalmi jelenlétének fokozásával igyekezett erősíteni egyháza helyzetét.⁷

Az 1920-as évek közepére a katolikusok és a protestánsok viszonya különösen feszültté vált Magyarországon.⁸ Bangha nagy lelkeseddéssel vetette bele magát a sajtópolémiákba: a *Magyar Kultúrában* például arról írt, hogy „Magyarországon ma lappangó vallásháború van”, hiszen a keresztény kurzus valójában kálvinista jellegű, az ország sorsát irányító politikusok pedig csak a reformátusokat találják alkalmasnak a vezető állások betöltésére.⁹ Arra figyelmeztette olvasóit, nem szabad elfogadniuk, hogy a „ma is jórészt zsidó sajtó” mellett „a protestantizált vagy paganizált közvélemény szabja meg”, hogyan

⁵ Irodalmi szemle – Vegyesek. In: *Katholikus Nevelés*, 1917. 3. sz. 106–107.

⁶ SZÉKELY ZOLTÁN: Pehm József: Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében. In: *Magyar Kultúra*, 1917. 3. sz. 135.

⁷ KLESTENITZ, 2020. 146–192. Az első világháború által kiváltott társadalmi válsághelyzet korabeli katolikus megítéléséről átfogóan lásd: MIHÁLYFI ÁKOS: *Lélekmentés a nagy világégés után*. Budapest, 1920.

⁸ GICZI ZSOLT: *A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon*. PhD-értekezés. Budapest, 2009. 6.

⁹ BANGHA BÉLA: *A Magyarországi és a katolikusok*. *Magyar Kultúra*, 1928. 19. sz. 279–280.

gondolkozzanak a közéleti kérdésekről.¹⁰ A *Magyar Kultúra* szerepéről pedig a jezsuita rendfőnöknék írt jelentésében úgy vélekedett, hogy az „a katolikus ellenállás élharcosa” a protestánsok „újabbán nagyon erőszakos és tapintatlan nyomulásával szemben”.¹¹

A közéleti küzdelmekben egyes szimbolikus kérdések, így például a történelemi múlt értelmezése is fontos szerepet kaptak, a katolikus véleményformálók pedig a hagyományosan népszerű protestáns–függetlenségi történelemszemlélet ellen is igyekeztek fellépni. Ennek előretörését jelezte számukra 1927-ben március 15-e hivatalos ünneppé nyilvánítása, az Országház tér átkeresztelése és a Kossuth-szobor felállítása. A *Magyar Kultúra* köre ezeket a jelenségeket különösen veszélyesnek tartotta. Bangha a folyóiratban Széchenyi György gróftól közölt publicisztikát, amely tiltakozott a Habsburgok 1849-es trónfosztását keresztülvivő Kossuth Lajos emlékének törvényben történő megörökítése miatt, és azt lényegében a legitimisták elleni politikai akcióként értelmezte.¹²

Az emlékezetpolitika terén további csatározásokra adott alkalmat egy érzékeny történelmi esemény jubileuma: 1926 februárjában ünnepelték a kétszázötvenedik évfordulóját annak, hogy Michiel de Ruyter holland admirális Nápolyban kiszabadította a gályarabságra ítélt magyar protestáns prédikátorokat.¹³ A magyar református és evangélikus közösségek természetesen nagy erőfeszítéseket tettek a jubileum méltó megülésére, ami a felekezeti viták következtében közéleti jelentőséggel is bírt. A *Protestáns Szemle* egyik szerzőjének találó megfogalmazása szerint: „a gályarabok történetének egyszerű előadása önmagában is kész polémia, minden arra irányuló jó szándék mellett is, hogy csupán kegyelet- és erőforrásként mutassuk be”.¹⁴

A gályarabok történelmi szerepének értelmezéséről szóló vitába Pehm József – ekkor már zalaegerszegi apátplébános – is bekapcsolódott a *Magyar Kultúrában* közzétett cikkével. Írása két alapvető célt szolgált: egyrészt arról kívánta meggyőzni olvasóit, hogy a 17. századi protestáns prédikátorok elítélése valójában nem jelentett valásüldözést, az eseményekért pedig a katolikus egyházat nem terhelte felelősség. „Jelentős körülmény az is, hogy az abszolutizmussal kormányzó Bécs és nem a magyar katolicizmus járt el a megidézettekkel szemben” – írta, és Lipót császár szavait idézte, aki a prédikátorok érdekében közbenjáró külföldi hatalmaknak azt válaszolta, hogy az

¹⁰ Katolikus szenvedőlegesség. *Magyar Kultúra*, 1931/19. 270–271.

¹¹ Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára, Bangha Béla jelentése Włodzimierz Ledóchowski rendfőnöknék, 1928. október 10.

¹² SZÉCHENYI GYÖRGY: A negyvennyolcas lelkesedés és Kossuth Lajos a magyar törvénytárban. In: *Magyar Kultúra*, 1927. 22. sz. 1001.

¹³ A gályarabok. In: *Protestáns Szemle*, 1927. 4. sz. 237.

¹⁴ Kritikai szemle. In: *Protestáns Szemle*, 1927. 8. sz. 543.

illetőket „nem protestáns vallásukért, hanem mint lázadókat és felségsértőket ítélték el”. Pehm egyes elismert történetírókra, így Acsádi Ignácra hivatkozva hangsúlyozta, hogy „az üldözést az abszolutizmus csinálta Bécsből, de ódiúmat a magyar főpapságra hárította. Nem lehet tehát mint vallásüldözésről beszélni a gályarabságról.” A cikk második fő állítása az volt, hogy a 17. században a magyar katolikusoknak vallásuk miatt számos kegyetlenkedést kellett elviselniük a kurucok részéről, amiről viszont a 20. századi protestánsok nem akarnak megemlékezni. „Csak Thököly Imre idejében – a megkínzottakról nem is szólva – 30 vértanú papunk, szerzetesünk van. Világi katolikusok is haltak meg vértanúhalállal másvallásúak kezétől. Emlékük felett is eljárt 300 esztendő. Hol a szobor? A protestáns gályarabok szobra áll: holott akkor legalább ugyanannyi katolikus vértanúnak, neves és névtelen hősöknek kellene szobrot emelni!”¹⁵

Láthatjuk tehát, hogy a címe szerint az objektív történeti igazság feltárására törekvő cikk nagyon is élénken kapcsolódott az aktuális történetpolitikai vitákhoz, és tulajdonképpen arra kívánta figyelmeztetni a politikai közvéleményt, hogy a katolikus közösség jogosan várja el saját érzékenységének és emlékezetpolitikai elvárásainak tiszteletben tartását. Nem tudunk arról, hogy Pehm írásának komolyabb következményei lettek volna, nem született rá például válasz-cikk. Egyértelmű azonban, hogy munkája jól illeszkedik a *Magyar Kultúra* korabeli protestánsellenes emlékezetpolitikai irányvonalába, ami 1928-ban az úgynevezett jezsuita-perrel, illetve 1933-ban az Országház előtt felállított Tisza István-szobrot támadó, Bangha Béla által írt névtelen cikk miatt indított bírósági eljárással érte el két legfontosabb csúcspontját.¹⁶

Pehm ugyanakkor továbbra is fontos igazodási pontot látott az egyháztörténelemben, és sok időt szentelt a 18. századi viszonyok tanulmányozásának. 1934 végén jelentette meg ötszáz oldalas monográfiáját Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora címmel. Pehm párhuzamot látott saját egyházszervező munkája és a 18. századi főpap tevékenysége között: „Az apátot lenyűgözte a hajdani püspök alakja, a »keményvezetésű vasember«, aki kuruc természettel is kevert harcos katolikus király(nő)hű pap, a magyar barokk lelkület mintaképe volt”.¹⁷

A nagyszabású monográfiával a *Magyar Kultúra* két írása is foglalkozott. Pákay Zsolt történész a teljes *A Veszprémi Egyházmegye Múltjából* című sorozatot méltatta, és elsősorban Pfeiffer János püspöki levéltáros munkáját dicsérte, aki a levéltár rendezésével,

¹⁵ PÉHM JÓZSEF: Mi az igazság a gályarabok ügyében? *Magyar Kultúra*, 1927. 4. sz. 171–173.

¹⁶ Ezekről részletesen lásd: KLESTENITZ, 2020. 304–319.

¹⁷ BALOGH, 2015. 109.

valamint a kutatóknak nyújtott sokirányú segítséggel jelentősen hozzájárult az egyházmegye múltjának tudományos feltárásához. Pehm könyve kapcsán kiemelte, hogy a protestáns egyháztörténet-írás korábban nem a legelőnyösebben ítélte meg Padányi személyét. E tényből következően is „kötelessége volt a katolikus történetírásnak, e hatalmas egyéniségű főpaprak, a küzdő Egyház leghatalmasabb emberének az igazi arcát megmutatni. Pehm munkájának az elolvasása után már nem a magyarokat és protestánsokat sanyargató főpapot látjuk benne, hanem az Egyházáért, az egyházmegyéjéért, a magyar fajtáért küzdő, fáradhatatlan, acélkeménységű egész embert. Az igazát mindenáron kiharcoló egyéniség volt. Öneki köszönhetjük, hogy a veszprémi egyházmegye újra katolikus lett.”¹⁸ Hasonlóan ítélte meg Pehm teljesítményét Szeberényi László zalagyömrői plébános is, aki nem sokkal Pákay cikkének megjelenése után önálló recenziót írt a kötetéről a *Magyar Kultúrába*. Szeberényi úgy látta, hogy a liberális történetírás korábban azért tartotta a 18. századot „a zsibbadtság, elenyedés és élettelenység világának, mert a pogány hódoltságból felszabadult nemzet java ekkor tér vissza a honalapító Árpád szent unokáinak Egyházába”. Pehm munkája viszont véleménye szerint Padányi életművének bemutatásával sikeresen újrarajzolta ezt a képet.¹⁹

A 18. századi katolikus megújulás Pehm generációja számára természetesen a régmúlt része volt, a 19. század végén lejátszódó egyházpolitikai küzdelmek története viszont még a közvetlen hatással rendelkező félmúlt részét alkotta. A zalaegerszegi apátplébános ezért is tarthatta 1938-ban különösen fontos történelempolitikai eseménynek a kérdéskört szigorúan katolikus szemszögből, de rendkívül nagyszabású és alapos forrásfeltáró munkára támaszkodva vizsgáló monográfia megjelenését. Pehm 1939-ben írt recenziót a *Magyar Kultúra* számára Salacz Gábor *A magyar kultúrharc története 1890–1985* című munkájáról, amelyben világossá tette, hogy a szaktudományos teljesítményt történelempolitikai, sőt aktuálpolitikai szempontok alapján vizsgálja: „Igényeltük is már, hogy a magyar történelem síkján a liberalizmus teljes arculata alapos kutatás alapján kialakuljon. Másrészt a zsidótörvény tárgyalása, az antiszemita hullám tornyosulása idején érdekelhet bennünket az államilag kitermelt filozemitizmus virágkora; a felekezetrétküliség elindulása.” Salacz könyvét kifejezetten érdekesnek és élvezetesnek tartotta, és arra figyelmeztette olvasóit, hogy a 19. század végén lejátszódó eseménysor a jelen katolicizmusa számára is komoly tanulságokkal

¹⁸ PÁKAY ZSOLT: A veszprémi egyházmegye múltjából. In: *Magyar Kultúra*, 1938. 7. sz. 216.

¹⁹ SZEBERÉNYI LÁSZLÓ: Péhm József: A veszprémi egyházmegye múltjából. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zrínyi-nyomda. Zalaegerszeg, 1934. In: *Magyar Kultúra*, 1934. 19. sz. 299–300.

szolgál, amelyekkel a kortárs közvélemény korábban még nem szembesült. Pehm szerint ugyanis az egyháznak minden történelmi korszakban védekeznie kell a külvilágból érkező befolyásolási kísérletekkel szemben, késznek kell lennie saját értékrendje megóvására. A 19. században a fő veszélyforrást a liberalizmus jelentette, amelynek egyes képviselői már a reformkori országgyűléseken elkezdték megkérdőjelezni a katolicizmus államvallás-jellegét. Salacz munkájából Pehm szerint egyértelműen kiderül: „1844-ben világosan állt a teendő a hivatottak előtt: katolikus sajtó, az új nemzedék vallásos nevelése, a politika katolikusabb irányvonalazása. De kevés történt! A negyvenes évek óta az Egyház a papok ügye.” A recenzens szerint a magyar katolicizmus a történelmi tapasztalatok ellenére elmulasztotta a megfelelő felkészülést, a belső modernizálást, ezért a 19. század végén teljesen felkészületlenül kellett volna szembeszállnia a liberális egyházpolitikai reformprogram híveivel. Hiába tett gróf Zichy Nándor támogatóival együtt hősiesnek ítélt erőfeszítéseket az ellenállás megszervezésére,²⁰ az összkép mégis azt mutatja, hogy 1890–1895-ben „a katolikusok lassúak, taktikai hibákat követnek el, szervezetek híján a hangjuk is gyenge, felvonulásuk részleges; ezzel szemben a kisebbségek fürgék, felszerelésük (sajtó, ingyenes tömegszállítás) eredményesebb; a jobb- és baloldalon a hang az övék.” Pehm úgy vélte, hogy az elkötelezett katolikusok következetes ellenzéki magatartását a következő évtizedek politikai eseményei utólag is igazolták. Értelmezése szerint ugyanis a keresztény világnézet magyarországi ellenfelei, „hogy a keresztény katolicizmust legyűrjék, ráhozták a zsidóságot a főrendiházra; sajtóját az Egyházra; egy új garnitúrát a forradalom és a kommün alatt, amelyet Zichy Nándor előre megjósolt, az államra. A lelki integritás szétzúzásával az ország széttépése is elérkezett.” Pehm a monográfiából azt is kiolvasta, hogy a 19. század végén az egyházpolitikai reformok sikerében a liberális korszellem mellett a protestantizmus is szerepet játszott, amelynek vezetői – elsősorban Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter – „az állami érdekeket is csak protestáns szempontból tudták megítélni”. Kritikaként csupán azt fogalmazta meg, hogy Salacz munkájában nem mutatta be részletesen a vegyes házasságok 1918 utáni történetét, valamint úgy látta, hogy a plébániákon szolgáló klerikusok a mindennapok tapasztalatai alapján a történésznél jóval sötétebben ítélik meg azt a hatást, amit a polgári házasság bevezetése gyakorolt a hitéletre. Pehm szerint ugyanis ez jelentős mértékben felgyorsította a laicizálódási folyamatokat: „Szerte az országban félszázad alatt kialakult már egy külön »polgári« metszete az Egyháznak, és az nem élő ágat jelent a fán.

²⁰ Zichy szerepéről legújabban lásd: CSIBI NORBERT: „A magyarországi katolikusok Mózese”. Gróf Zichy Nándor (1829–1911). In: Petrás Éva (szerk.): A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. Budapest, 2019. 9–32.

Nem is várhat az Egyház semmit azoktól, akik a dogmatikus kereszténység legyűréséből születtek; sőt az odisse, quem laeseris [gyűlölni azt, aki megbántott], ha valahol, nálunk eléggé érvényesül.”²¹

Pehm Józsefnek a *Magyar Kultúrában* közölt írásai, illetve az ő munkáiról megjelentetett recenziók tehát – mint cseppben a tenger – jól tükrözik a zalaegerszegi klerikus világ- és múltszemléletét, illetve a róluk alkotott katolikus recepciót. Akárcsak a nézeteinek alakulásában nagy szerepet játszó idősebb kortársa, a folyóirat szellemi atyja, Bangha Béla, ő is osztotta a Pius pápák korának jellegzetes felfogását: a katolikus egyházat „jól rendezett hadsereggént” képzelte el, amely hierarchikus rendben átfogja és megszerzezi a teljes katolikus társadalmat, képessé téve a híveket arra, hogy összetartó és öntudatos közösségként vegyék fel a harcot a külvilágból érkező kihívásokkal szemben.²² Az egyes egyének szintjén a katolikus értékek védelmét elsősorban a vallásos édesanyáktól várta, míg történelmi léptékben az olyan erőskezű és tette kész főpásztorokban találta meg a szerepmodellt, mint amilyen a 18. században Padányi Bíró Márton volt. Pehm saját közösségének tagjait igyekezett elhatárolni a többi felekezet tagjaitól, a protestánsokkal szemben pedig a hívek közéleti identitását az emlékezetpolitika eszközeivel is igyekezett erősíteni. Ezzel szintén illeszkedett Bangha Béla felfogásához, aki azonban 1937-től, élete utolsó éveiben eltávolodott addigi magatartásától. A jezsuita páter a felekezetközi kapcsolatokban is új utakat keresett azzal, hogy a protestánsok iránti megértés szükségességének hangoztatásával igyekezett megteremtteni a keresztény közösségeket fenyegető veszélyforrásokkal szembeni összefogás elvi alapjait. Ez sok katolikus kortárs számára kifejezetten meglepő fordulat volt, akik nehezen tudták megérteni Bangha „protestáns orientációjának” mozgatórugóit.²³ Mint Pehm 1939-es recenziója és az egyházpolitikai küzdelemről adott értelmezése jelzi, ezen az úton ekkor még ő sem tudta követni idősebb pályatársát.

²¹ PEHM JÓZSEF: Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története. In: *Magyar Kultúra*, 1939. 7. sz. 217–218.

²² MOREL GYULA: Tekintély és szabadság a mai társadalomban és az egyházban. In: *Szolgálat*, 1970. 1. sz. 11.

²³ HATOS PÁL: „Világ keresztényei, egyesüljetek!” A keresztény unió dilemmái a két világháború közötti magyar katolicizmusban. In: *Kommentár*, 2007. 2. sz. 67–68.; KLESTENITZ, 2020. 354–362.

Serédi Jusztinián és Klebelsberg Kunó konfliktusa az 1928-as üdvözlő beszédek tükrében¹

Sarnyai Csaba Máté

Bevezetés

A tanulmányban tárgyalt időszakot a történettudományban, hivatkozva a kor ideológiai önmeghatározására, gyakran nevezzük a keresztény-nemzeti Magyarország időszakának is. Ennek alapján úgy vélhetnénk, hogy a kormányzat, és személy szerint Klebelsberg, kapcsolata az egyházakkal, és azon belül is a katolikus egyházzal problémamentes volt. A következőkben egy igen fontos ügy, az ország első számú katolikus főpapjának kinevezése körüli bonyodalmak kapcsán igyekszünk példát adni arra, hogy ez nem állítható egyértelműen. Ugyanakkor ez a konfliktussorozat jól mutatja a klebelsbergi egyház és kultúrpolitika főbb irányait, céljait és hatalmi erővonalait.

Magyarország és a Szentszék konfliktusa Serédi primási kinevezése kapcsán, különös tekintettel Klebelsberg szerepére²

Csernoch János 1927. július 25-én meghalt, így megüresedett az esztergomi érseki és a hercegprimási szék. Először merül fel az egyháznagyi kinevezési kérdés a Horthy-korszakban. A probléma az, hogy a trianoni Magyarországon kinek van joga a primás jelölésére, hisz a király nélküli királyság első számú vezetője, Horthy kormányzó, református. Így a Szentszék szemében aligha gyakorolhatná a korábbi uralkodók főkegyúri jogát.

A kormány jelöltje a székre, Szmrecsányi Lajos egri érsek, korára hivatkozva nem vállalta. Klebelsberg Kunó, vallás és közoktatásügyi miniszter, a hír hallatán megkérte az éppen Magyarországon lévő Serédi Jusztiniánt, hogy járjon közbe Pietro Gasparri bíboros, államtitkárnál Rómában, hogy vegye rá Szmrecsányit a primási szék elfoglalására³. Ez alatt a magyar sajtóban Serédi jelöléséről jelentek meg

¹ Az írás korábbi formájában megjelent: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Ki gyakorolja a főkegyúri jogot? Serédi Jusztinián primási kinevezése in: *Rubicon* 23 : 9-10. 32-35. (2012).

² A tanulmány ezen része több ponton támaszkodik CSIKY BALÁZS: Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben: Vatikáni források fényében In: Tusor, Péter (szerk.) Budapest, Magyarország, Roma, Olaszország, Gondolat Kiadó, MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport (2012). 253-279.

³ CSIZMADIA ANDOR: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban Bp. 1966./a továbbiakban: Csizmadia 1966/314-315.; SALACZ SALACZ GÁBOR: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. *Argumentum*,

hírek. Gasparri ennek kapcsán a nunciustól kért információkat a sajtóhírek lehetséges forrásairól és a közvélemény reakcióiról. Mindebből az is kiténik, hogy a sajtónak is volt szerepe Serédi hercegprímási kinevezésében.

Saját szavai szerint egyébként Serédi nem akart esztergomi érsek lenni: „*Még szerencse, hogy a magyar papságban engem érdekel a legkevésbé, ki lesz Magyarország hercegprímása.*”⁴

Az új vatikáni magyar követ, Barcza György, a Gasparrinál tett 1927. szeptember 24-i bemutatkozó látogatásán hangsúlyozta, hogy a magyar kormány egyedüli jelöltje Szmrecsányi egrí érsek. Az államtitkár erre azt válaszolta, hogy a Szentszék a személy kiválasztásánál tekintettel lesz a poszt politikai jelentőségére⁵.

A nuncius október 12-én meg is jelent a külügyminiszternél, és kijelentette, hogy Szmrecsányit kora miatt nem támogatja a Szentszék, majd a közismerten legitimista Hanauer Á. István váci püspökre vonatkozóan kérte a kormány véleményét. Erre Walko Lajos külügyminiszter azt válaszolta, hogy őt határozottan kifogásolnák. Ezt követően a nuncius a Serédi jelölését tartalmazó dokumentumot nyújtotta át és megkérdezte a minisztert, van-e a jelölt ellen politikai kifogása. A külügyminiszter megbeszélte a kérdést Horthyval, Bethlennel és Klebelsberggel is. A megbeszélések nyomán született október 19-i válaszjegyzékben kijelentette, hogy a kormány véleménye szerint az esztergomi érsek kinevezésénél jobban meg kell fontolni a politikai szempontokat. Serédinek, aki hosszú ideje Rómában él, nincsenek meg a szükséges politikai tapasztalatai. Emellett nem ismeri közvetlenül az ország politikai helyzetét és a politikai élet szereplőit sem. A Szentszék tekintszen el Serédi primási kinevezésétől.⁶

Barcza követ az október 22-i és 29-i találkozójukon felvetette a primás személyének kérdését Gasparrinak, aki egyáltalán nem értette, miért ellenzi a kormány Serédi jelöltségét. A kormány indokai szerint nem komolyak. Serédi tekintélye a magyar papság előtt nagy, évente több hónapot tölt Magyarországon, és a még szükséges összeköttetéseket és ismereteket rövid időn belül megszerezheti. A követ Gasparri reagálásából úgy látta, hogy az államtitkár nagy hangsúlyt helyez Serédi kinevezésének keresztülvitelére. Barcza jelentésében kifejtette, azért jelölte a Szentszék Serédit, mert meg akarták jutalmazni az egyházi jogi kodifikáció fáradságos munkájáért, másrészt

2002, /a továbbiakban Salacz 2002./ 125.

⁴ Serédi levele Balogh Albinnak, Róma, 1927. szept. 9. Közli: BÁNK JÓZSEF: Serédi a kánonjogász in: *Vigilia* 1984, 811.

⁵ CSIZMADIA 1966, 314-315.; SALACZ 2002, 125-126.

⁶ CSIZMADIA 1966, 314-315.; SALACZ 2002, 125-127.

Serédiben olyan primást láttak, aki a Rómában eltöltött évek alatt a Szentzsék megbízható emberévé vált.⁷

A nuncius november 2-án nyújtotta át a magyar kormány elutasítására vonatkozó szentzséki választ. Ebben az olvasható, hogy Serédi kiváló értelmi és erkölcsi tulajdonságai, valamint a magyar kormány megbízásából külföldön szerzett politikai tapasztalatai alapján gyorsan kiismeri majd magát a magyar viszonyokban.⁸

Ezeket a diplomácia történéseket követte a vita sajátos Szentzséki rövidre zárása. A nuncius ugyanis november 29-én nyújtotta át azt a jegyzékét, amelyben tudatta a külügyminiszterrel, hogy a Szentzsék tudomásul veszi a kormány kívánságát az esztergomi érseki szék haladéktalan betöltésére, ezért a pápa kinevezte Serédi Jusztiniánt esztergomi érsekké. A jegyzéket a kormány megdöbbenéssel fogadta és úgy döntött, hogy Klebelsberg kultuszminiszter inkognitóban Rómába utazik, hogy Gasparri államtitkárral tárgyaljon.⁹

Klebelsberg december 7-én érkezett Rómába és először Serédivel beszélt. Ő kijelentette, hogy Habsburg Ottót nem tekinti királynak, és csak az lehet király, akit a nemzet kíván. Állást foglalt a honi felekezeti béke mellett és kijelentette, tudatában van annak, hogy csak úgy tud sikeres primás lenni, ha élvezi a kormány bizalmát.

A kultuszminiszter Barcza és Serédi társaságában másnap látogatta meg Gasparrit¹⁰. Itt mindenekelőtt tiltakozott Serédi primássá váló kinevezése ellen. Úgy érvelt, hogy árt a primási tekintélynek, ha egy szerzetespap tölti be ezt a magas méltóságot. Ráadásul Serédi hosszú római tartózkodása miatt nem ismeri kellően az ország viszonyait.

Gasparri „csodálkozott”, hogy a kormány tiltakozik annak a Serédinek kinevezése ellen, aki maga is kormányfőtanácsos, és 1920-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa. Klebelsberg ellenérveivel szemben azt hozta fel, hogy Serédi szerzetesként akár pápa is lehetne. A magyar viszonyokat pedig jobban ismeri, mintha Magyarországon élt volna, mert állandóan olvassa a magyar újságokat, és a magyar püspökök ügyeiket az ő közvetítésével intézik. Az államtitkár szerint a kormánynak örülnie kellene, hiszen a megcsonkított Magyarországnak szóló példátlan megiszteltetés, hogy a pápa egy - az elszakított területekről származó - egyszerű szerzetest bíborosként küld Esztergomba. Nem kis malíciával jegyezte meg, hogy az utódállamok már mind tiltakoztak is a kinevezés ellen, a fenti tiltakozással pedig Klebelsberg is egy platformra kerül velük.

⁷ SALACZ 2002, 127-128.; GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. 2. jav. kiad. Pannonica Kiadó, Bp., 1999. 1-62.

⁸ CSIZMADIA 1966, 315-316.; SALACZ 2002, 129.

⁹ CSIZMADIA 1966, 316-318.; SALACZ 2002, 130-132.

¹⁰ CSIZMADIA 1966, 319-320.; SALACZ 2002, 142-144.

Az előzőekben összefoglalt megbeszélést értékelve meg kell jegyeznünk, hogy Klebelsberg minden bizonnyal tudta, hogy a Serédi kinevezésével szembeni tiltakozása eredménytelen lesz, hiszen egy nyilvánosságra hozott érseki kinevezés visszavonásának követelése nem lehetett reális cél. Ezt támasztja alá, hogy a magyar követségre visszaérve egy előre megfogalmazott nyilatkozatot adott át Serédinek, amely szerint a főpap írásban ígéretet tesz arra, hogy megtartja Magyarország törvényeit és a szokásjogot, hű lesz az alkotmányhoz és a kormányzóhoz. Serédi ezt aláírta, de magánál tartotta, és a miniszter többszöri kérésére sem adta vissza. Klebelsberg ezek után azzal akarta lekötelezni a prímást, hogy felajánlotta neki: a kinevezéssel kapcsolatos költségeit az állam fedezi. Serédi ezt későbbi feljegyzései tanúsága szerint – nem minden alap nélkül – úgy értelmezte, hogy őt életében csak egy ember akarta megvesztegetni, Klebelsberg Kunó.¹¹

Néhány nappal később, december 13-án Klebelsberget Bethlen István miniszterelnök egy táviratban sürgősen hazahívta. Ezzel tulajdonképpen a Serédi kinevezése körüli diplomáciai és egyházpolitikai konfliktus lezárult¹².

Klebelsberg római útjának semmilyen eredménye nem volt, nem sikerült megakadályoznia Serédi kinevezését, bár reálpolitikusként minden bizonnyal csak engedményeket akart kicsikarni a Vatikántól.

Az 1928-as üdvözlő beszédekben visszatükröződő konfliktus

A már prímásként 1928. január 19-én hazaérkező Serédit a Déli pályaudvaron Klebelsberg kultuszminiszter köszöntötte. Beszédében mintegy összefoglalta a magyar kormánynak az állam és egyház együttműködéséről vallott felfogását és saját kultúrpolitikáját¹³. Ugyanakkor ebben a beszédben és Serédi válaszána vonatkozó részében egyaránt érződnek a sorok között a fenn bemutatott hosszas konfliktus nyomai. Rögtön az első mondat egyszerű tényközlése is olvasható akár annak tükrében is, ami az egyik ellenérv volt kormányzati részről Serédi kinevezésével szemben: „*Eminenciád sok évvel ezelőtt, mint fiatal magyar szerzetes ment ki Rómába.*” Gondolunk itt a helyi viszonyok hosszú távollét miatti nem-ismeretére. Majd a fent látott komoly feszültségeket kiváltó vatikáni kinevezés valódi okára utal a következő gondolat: „*nagy tudása és munkakedve eminenciadra irányítják a római kuria irányadó tényezőinek figyelmét, és a végén számottevő részt vett a katolikus egyház egyik legnagyobb alkotásának, az új egyházjogi törvénynek a kodifikálásában és kimunkálásában. E munkás-*

¹¹ SALACZ 2002, 141.

¹² CSIZMADIA 1966, 321-320.; SALACZ 2002, 145-146.

¹³ Klebelsberg Kunó gróf a kormányzó és a kormány nevében üdvözlí az új hercegprímást *Nemzeti Újság* 1928. január 20. 4.

ságának elismeréseképpen még fiatalon a mai egyház kardinálisa és a magyar egyház hercegprimása lett.”

Mintegy az újonnan kinevezettnek is igazodási pontként szolgáló következik az előd Csernoch János méltatása. A Klebelsberg interpretációjában Csernoch *„legnagyobb érdeme, hogy páratlanul nehéz időkben fenn tudta tartani a békességet, nemcsak az egyház és az állam között, hanem az egyes magyar egyházak és felekezetek között is.*” A felekezet közti béke, figyelembe véve Horthy kormányzó református voltát is, kulcs eleme volt a Klebelsberg és Serédi közti korábbi római megbeszéléseknek is. Csernoch az állam és az egyház harmonikus együttműködésének szimbólumaként jelenik meg itt. E nélkül ugyanakkor a klebelsbergi kultúrpolitika kulcsa, a valláserkölcsei alapon történő lelki, szellemi és kulturális újjáépítés is elképzelhetetlen, hisz *„Ez a küzdelem csak részben politika, nagy része szellemi, vallási és erkölcsi tusa*”. Ez az a munka, amelyben *„Magyarország hívő népe várja szellemi vezérét.*” Másszóval a cél és az irány adott, Serédi ennek inkább csak részese és mint megalkotója lehet.

Az új primás válaszában¹⁴ is jól érezhető a korábbi konfliktus visszhangja. Kiténik ez abból a megfogalmazásából, amikor a szeretetteljes fogadtatás elsődleges okát abban látja, hogy *„mindnyájan, akik itthon voltak érezték, hogy erre a szédületesen magas méltóságra még gondolatban sem törekedtem.*” Kinevezésének egyedüli alapjaként, az isteni szándék mellett, *„az ő földi helytartójának intézkedését*” nevezi meg. Ezzel finoman utal a hazai politikai körök támogatásának elmaradására is. Honi elfogadtatásának megerősítésért az egész magyar nemzethez fordul. A Rómában végzett munkája, amelyre Klebelsberg kinevezése fő okaként hivatkozott, *„is csak azért volt, hogy mindenütt és minden munkámban a haza ügyét támogassam.*” Határozottan rá akar ezzel cáfolni arra, hogy ő csupán a Szentszék szeme és füle volna Magyarországon. A korszak politikai elitjének gondolkodásában oly fontos társadalmi egység és az ehhez szükséges felekezeti béke hangsúlyozása közepette utal saját elköteleződésére is, *„hisz Velem lesznek azok a honfitársaim is, akik más vallásúak, de akiknek lelkét ugyanaz a hazaszeretet hevíti, mint az én lelkemet.*”

Beszéde következő részében Serédi kissé ríposztolni látszik, amikor a Kultusztárcát, és közvetve annak miniszterét, Klebelsbergget, mintegy figyelmezteti kötelességeire. *„Tiszta meggyőződéselem, ha a Kultuszminisztérium a tőle függő viszonyban lévő összes szervezetekben követni fogja azokat a valláserkölcsei irányításokat, amelyekre országunk felépítésénél a legnagyobb szükség van, akkor ez a hatalmas szervezet, minden vallási vagy felekezeti különbségre való tekintet nélkül, elmondhatja magáról, hogy megtette kötelességét.*” Csak a fenti módon és célokért működő minisztérium és minisztere

¹⁴ Serédi válasza uo. 5.

várhatja el joggal, hogy „*akik a nehéz viszonyok között kénytelenek a magukéból, talán csekély vagyonukból, ennek a kultuszminisztériumnak és intézményeinek, az egész magyar kultúra ügyének támogatására adózni*”, ezt örömmel fogják megtenni.

Végül jól keretezik a korábbiakban jelzett vitákat, újra összegzik és kiemelik a klebelsbergi politika céljait, azok az impressziók, amiket Serédi fogadtatását követően fogalmaz meg a kultuszminister a Nemzeti Újságnak¹⁵. Mindenekelőtt megjegyzi: „*megnyugtató az, amit a hercegprímás a belső, és különösen a felekezeti békéről mondott.*” Majd, amikor visszautal Serédi szavaira, amelyekben ő magát a „*munka emberének*” nevezi, egy kis áthallással utal a Gasparri államtitkárral folytatott vitákra, és újólag a primási kinevezés egyik fő okára: „*magától Gasparri kardinálistól hallottam, hogy az egyházi kodifikálás körül a mi hercegprímásunk micsoda óriási munkát végzett.*” Majd vérbeli politikusként, mintegy a szükségből erényt kovácsolva jegyzi meg: „*éppen ez a munkásság az, ami Serédi kardinális egyéniségében a legvonzóbb és amire a hazának is a legnagyobb szüksége van.*” A cikk záró részében következik a primás Klebelsberg által kirótt külön feladata. Tudvalevő, és a kinevezés körüli konfliktus során is kiderült, hogy: „*Most egy olyan, nagy fajsúlyú férfiú lép a katolikus egyház élére, aki a világegyháznak egyik legismertebb személyisége, a pápa Őszentségének és Gasparri vezető kardinálisnak egyéni bizalmasa.*” Itt a lehetőség, hogy – a saját szavai szerint római éveiben is csak a haza érdekeiért dolgozó Serédi – ezeket az összekötéseket a honi katolikus reneszánsz megismertetésére és támogatók szerzésére használja a Vatikánban és az egész katolikus világban. A nyilatkozat utolsó gondolatmenete kvázi figyelmeztetésként is érthető az új primás számára mintegy „*mihez tartás végett*”: „*Csernoch János hercegprímás atyai barátságával ajándékozott meg, ami rendkívül megkönnyítette számomra a kultuszminisztérium vezetését, amely nemcsak közoktatásügyi, hanem nálunk vallásügyi minisztérium is. A legnagyobb örömmel töltötte el a lelkemet, hogy Csernoch primás örökébe Serédi kardinális személyében megint olyan férfiú lép, akivel az állam részéről számomra öröm lesz együttműködni.*”

Kitekintésként a két személyiség további kapcsolatára, Serédi a kinevezése körüli hazai politikai elutasítás mögött, nem minden alap nélkül, elsősorban Horthyt és Klebelsberget látta. A fenn vázolt, számára megalázóként megélt, procedúráról még kinevezésének kilencedik évfordulóján is megemlékezett.¹⁶ Mint azt már korábban jeleztük, sok év múlva is emlegette, hogy Klebelsberg a kinevezésével kapcsó-

¹⁵ Klebelsberg Kunó kultuszminister nyilatkozata a bíboros hercegprímás fogadtatásának impresszióiról 7.

¹⁶ SALACZ 2002, 141.; MESZLÉNYI ANTAL: A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707-1945). Szent István Társulat, Bp., 1970. 406-407.

latban megszarolta. A kultuszminiszter azonban, miután már látta, hogy nem sikerül megakadályoznia Serédi kinevezését, megváltoztatta hozzáállását, és igyekezett barátságos arcát mutatni. A kettejük kapcsolata mindvégig, Klebelsberg 1932-ben bekövetkezett haláláig, a látszólagos közvetlenség, azaz a tegeződés, ellenére is formális, inkább távolságtartó maradt és a feltétlen szükséges találkozókra szorítkozott¹⁷.

Hosszabb értékelés helyett feltehetjük a kérdést: milyen is a Klebelsberg fogadó nyilatkozatában említett, örömteli együttműködés az egyház és az állam között az által képviselt politika szemében? Mindenekelőtt olyan, amelynek céljai nagyon hasonlóak, mint az övé: keresztény erkölcsi értékek mentén elgondolt újjáépítés. Ugyanakkor ennek az újjáépítésnek a módját, mikéntjét, és – bár mint láttuk nem mindig sikeresen – személyi feltételeit is, döntően a korabeli (világi) politikai törekvések határozzák meg.

¹⁷ Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941-1944. S.a.r., előszó, bev., jegyz.: Orbán Sándor, Vida István. Zrínyi Kiadó, Bp., 1990. 86-89.

Adalékok Mindszenty József és Badalik Bertalan OP kapcsolatához

Soós Viktor Attila

2021-ben a Magyar Domonkos Rendtartomány 800 évére, valamint Mindszenty József¹ bíboros 50 évvel ezelőtti, az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségéről és Magyarországról való kényszerű távozására, továbbá 30 évvel ezelőtti esztergomi újratemetésére emlékezünk. A Magyarországon 800 éve jelen lévő Magyar Domonkos Rendtartomány egyik kiemelkedő alakja Badalik Bertalan domonkos szerzetes, 1949-től veszprémi püspök, a 20. század első felének egyik legkiválóbb magyar hitszónoka, prédikátora volt.² Rendtársával Bőle Kornéllal³ kétszer jártak – 1927–28 és 1932–33 – missziós körúton Amerikában, az ott élő magyarok lelkipásztori gondozása céljá-

¹ Jelen tanulmánnyal tisztelgek Balogh Margit életútja, szakmai munkája, különösen is Mindszenty József tevékenységére vonatkozó kutatásai előtt. Mindszenty életútjának legfontosabb monográfiája: BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975) I-II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. Köszönöm a tanulmány elkészítéséhez határozó segítségét Gilányi Magdolnának és Petrás Évának.

² Életútjáról, tevékenységéről lásd: SOÓS VIKTOR ATTILA: Badalik Bertalan O.P. életútja. *Domonkos Szemle. Tanítvány* 11. (2005) 8–95.; Uő: 50 éve mozdították el Badalik Bertalan veszprémi püspököt. In: A Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéből. Badalik Bertalan veszprémi püspök elhurcoltatásának 50. évfordulójára. (Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Konferenciasorozat 7.) Szerk. Trosits András. Veszprém 2007. 19–37.; Uő: Az állambiztonsági szervek iratai Badalik Bertalanról. In: Trosits A. (szerk.): A Magyar Katolikus Egyház i. m. 39–51.; Uő: Badalik Bertalan OP veszprémi püspök internálása. In: A domonkos rend Magyarországon. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti Konferenciák 3.) Szerk. Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007. 192–215. Uő.: Szorítások közepette. Badalik Bertalan a veszprémi egyházmegye élén. In: „Rendületlenül a romok között.” A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között. A veszprémi egyházmegye múltjából 30. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2017. 17–29.; Uő.: „Shvoy mellett a legveszélyesebb főpap.” Badalik Bertalan eltávolítása Hejcére. In: *Rubicon* 2019/6. 52–57.

³ Életútjáról, tevékenységéről lásd: BŐLE KORNÉL: Utaim. Egy domonkos szerzetes visszaemlékezései (1887–1944). Szerk.: Gilányi Magdolna. (Magyar domonkos rendtörténet 3.) Magyar Napló Kiadó–Írott Szó Alapítvány–Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Budapest–Vasvár, 2018.; GILÁNYI MAGDOLNA: Bőle Kornél OP kéziratosa visszaemlékezései. PhD disszertáció, PPKE BTK, Budapest, 2020.

ból.⁴ Jelentős szerepet vállalt Szombathely, majd Budapest domonkos plébániájának megerősítésében, a hitélet fellendítésében, a Credo mozgalom és az Actio Catholica működtetésében, hitbuzgalmi folyóiratok – Rózsafüzér Királynéja, Credo – szerkesztésében, megjelenítésében. 1934-ben az 1858-ban újjáalapított közös Osztrák–Magyar Rendtartomány tartományfőnökévé választották. A Magyar Domonkos Rendtartomány 1938. május 15-én újra önállóvá vált. Ekkor Badalik Bertalan tartományfőnökké nevezték ki, majd 1942-ben újraválasztották, így a tisztséget 1946-ig töltötte be.⁵ A rendi szabályzat szerint harmadszor nem lehetett tartományfőnök, ezért 1946-ban a budapesti rendház főnökévé nevezte ki utóda, P. Implom Lajos. 1945-ben a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia döntése értelmében az Actio Catholica alelnökévé, a hitbuzgalmi- és erkölcsvédelmi szakosztály vezetőjévé nevezte ki Mindszenty József esztergomi érsek, hercegprímás, az Actio Catholica országos elnöke.⁶ Badalik ekkor a Credo országos vezetését is átvette rendtársától, Böle Kornéltól. Badalik a rend budapesti működésében és az országos közéletben vállalt jelentős szerepet. Mindszentynek egy ideig – 1947–1948 folyamán – politikai tanácsadója, bizalmasa volt, ami egy véleménykülönbség miatt megszakadt. A Barankovics István vezette Demokrata Néppárt⁷ és a Mindszenty József által megálmodott katolikus párt kialakítása, létrejötte között jelentős véleménykülönbség volt. Badalik a bíboros megbízásából többször tárgyalt Barankovicsal és a párt küldötteivel, azonban Mindszenty elképzelését nem tudta és nem is akarta közve-

⁴ MÁTÉ ANITA: Domonkos missziók az amerikai magyarok között. In: *A domonkos rend Magyarországon*. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti Konferenciák 3.) Szerk. Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007. 177–191.; Uő.: Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939), *METEM*, Budapest, 2011. 116–124.; BÖLE KORNÉL: Utaim. Egy domonkos szerzetes visszaemlékezései 1887–1944. Sajtó alá rendezte: Gilányi Magdolna, Budapest–Vasvár 2018. 124–126.; 163–167.

⁵ *Catalogus conventuum et fratrum Provinciae Hungariae Ordinis Praedicatorum simul et coenobiorum sororum ibi existentium inuente anno 1936., 1939., 1943, 1948.*; *A Szent Domonkos-rend Birodalmi, Osztrák–Magyar és Magyar Rendtartományának összesített névtára (1857–1950)*, összeállította Drimmel László, szerkesztette Zágorhidi Czigány Balázs, Vasvár, 2014. 5.

⁶ Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltár (DRGYL, Vasvár) Tartományfőnöki iratok, 1944–1945, 75/1945. Mindszenty József levele Badalik Bertalan tartományfőnöknek. GIANONE ANDRÁS: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. Budapest 2010. 160., 291.

⁷ PETRÁS ÉVA: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcában. In: *Múltunk* 2016/1. 90–107.

títeni Barankovics irányába. Mivel a megállapodás és a közös párt lehetősége elmaradt, Mindszenty és Badalik kapcsolata politikai kérdésekben megszakadt. Azonban Badalik számos kérdésben, hitéleti tevékenységben állt Mindszenty mellett a későbbiekben is. A kettőjük közötti kapcsolat főbb pontjaira mutatok rá jelen tanulmányban. Mint láthatjuk, elég töredékes a rendelkezésre álló forrásokból kirajzolható kép, de talán ad némi információt az esztergomi érsek, bíboros és a domonkos rend tartományfőnöke, budapesti prior viszonyáról.

Adatok Mindszenty József és Badalik Bertalan kapcsolatához
 XII. Piusz pápa 1945. augusztus 16-án nevezte ki Mindszenty József veszprémi püspököt esztergomi érsekké, ugyanakkor a kinevezési bulla 1945. október 2-án kelt, ez tekinthető a kinevezés egyházjogiilag hivatalos és érvényes dátumának. Mindszentyt a székesfőkáptalan 1945. október 2-án iktatta be az érseki stallumba, székfoglalására pedig október 7-én került sor.⁸ A politikai rendőrség már 1945 őszén, a választások kapcsán úgy tartotta nyilván Badalik Bertalant, mint Mindszenty politikai bizalmasát.⁹ Mindszenty viszonylag hamar, egy hivatalos rendezvényen találkozott Badalik Bertalannal, ugyanis Árpádházi Szent Margit ünnepén, 1946. január 20-án ellátogatott a budapesti Thököly úti Szent Domonkos templomba, ahol szentmisét mutatott be és szentbeszédet mondott Árpád-házi Boldog Margit ünnepén, szentté avatására emlékezve. A szentmise után a domonkos rendházban Mindszenty találkozott a szerzetesek közösségével, ahol Badalik tartományfőnök köszöntötte.¹⁰ Erről az időszakról a budapesti rendház krónikája így tudósít: „*Január 17. Megkezdődött a Szent Margit triduum, melyet a P. Provinciális tart. Szó volt róla, hogy a Szent Jobbot a templomunkba hozzák a triduumra, de Witz Béla budapesti általános érseki helytartó nem tudta levelét idejében eljuttatni a bíboros-hercegprimáshoz, mivel a hidakat a jégzajlás miatt lebontották. – Az esti 5 órás prédikáción elég sokan voltak.*

Január 20. Mindszenty József bíboros-hercegprimás úr 10 óra-kor templomunkban ünnepélyes nagymiséét mondott a Szent Margit triduum befejezése alkalmával. Mise közben szentbeszédet tartott. A templomot a hívek teljesen megtöltötték, sőt a templom előtt is sokan álltak. [...]

⁸ BALOGH: Mindszenty József. i.m.: 415–438.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 31. Összefoglaló, Budapest, 1947. szeptember 10.

¹⁰ Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (VFL) VIII. (Hagyatékok) 21. Badalik Sándor Bertalan hagyatéka 6. d. Szentbeszédék, 1946. január 20. Mindszenty primás üdvözlése.

*Szerény ebédünkön részt vett a bíboros-hercegprímás, Dr. Zakar András titkárával és Esty kamarással, továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszter államtitkárával.*¹¹

Az államvédelem vigyázó tekintete alatt

A politikai rendőrség 1945 őszétől gyűjtött adatokat Mindszentyvel kapcsolatban, de csak 1947. június 10-én nyitotta meg az esztergomi érsekkel szemben folytatott bizalmas nyomozás során szerzett dokumentumok gyűjtésére a személyi dossziéját. A dosszié megnyitására Jámbor József rendőrnyomozó alhadnagy tett javaslatot, melyet a politikai rendőrség egyházakkal szembeni elhárítás alosztályának vezetője, Tihanyi János hagyott jóvá.¹² Badalik működését és tevékenységét dokumentáló személyi dosszié nyitására Ipper Pál államvédelmi nyomozó hadnagy az Államvédelmi Hatóság katolikus egyházi reakció ellen felállított I/2 b. alosztályának munkatársa 1950. augusztus 12-én tett javaslatot.¹³ Ugyancsak ő javasolta a magyar római katolikus püspöki kar tagjaira vonatkozó dokumentumok összegyűjtésére szolgáló objektum dosszié nyitását is.¹⁴ Badalik – ahogy a többi püspök is – azonban már viszonylag korán a politikai rendőrség célkeresztjébe került. A legkorábbi róla szóló jelentés – az 1945. augusztus 20-i Szent István napi ünnepen rendezett körmenetről és az ott mondott szentbeszédéről – 1945. augusztus 27-én készült,¹⁵ de személyi dossziéjának tanúsága szerint rendszeresebb nyomon követésére tartományfőnöki tisztségének lejárt és budapesti házfőnöki kinevezése után került sor. Ezek a korabeli megfigyelési anyagok, egyéb más forrásokkal együtt, segítenek minket abban, hogy rekonstruálhassuk Mindszenty és Badalik kapcsolatát.

Badalikra a nyitott személyi dosszié elején ezeket a megállapításokat tették: *„Mindszenty politikájának legteljesebb híveként szerepel. Mindszenty megbízásából 16 pontból álló követelést állított össze az állammal szemben. Mint a Credo egyik vezetője javaslatot tett a primásnak, katolikus férfi demonstrációk szervezésére a munkás megmozdulások ellensúlyozására. 1945-ben a Szent Istváni körme-*

¹¹ DRGYL, Chronica venerabilis Conventus Budapestiensis III. kötet, 1946. január 17.

¹² Állambiztonsi Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.8. Sz-222/2-18. Mindszenty József. Vö.: VÖRÖS GÉZA: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette...” Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948. *Betekintő* 2011/3.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. Badalik Bertalan: Javaslat személyi dosszié nyitására, Budapest, 1950. augusztus 12. 1.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O–13405/1. Javaslat objektum dosszié nyitására, Budapest, 1950. szeptember 13.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. Badalik Bertalan, Jelentés az 1945. augusztus 20-i körmenetről, Budapest, 1945. augusztus 27. 9.

neten nyíltan a Szovjetunió ellen uszított és dicsérte az amerikaiakat. Beszédeiben nyíltan támadta a mai rendszert. A háborút elkerülhetetlennek nyilvánítja és ebben látja »felszabadulásuk« egyetlen lehetőségét. Szerinte az egyház számára a »legfájdalmasabb a világot fenyegető szovjet rendszer, mely elnyomja az egyéni és lelkiismereti szabadságot.«

Hivatalos vatikáni kapcsolatain kívül benső kapcsolata van a pápával is, és Rotta pápai nunciussal. Az egyházhoz tartozó papságot igyekszik élesebben szembe állítani az állammal. Hangoztatja, hogy számít rá, hogy letartóztatják.

Shvoy mellett Badalik a legveszélyesebb főpap, aki a legagresszívebb magatartást követeli a püspöki konferenciákon a kormánnyal szemben. Határozottan számít az amerikaiak beavatkozására, amelyből reméli elvesztett hatalmuk és tekintélyük vissza szerzését.¹⁶

A püspöki karra nyitott objektum dosszié megállapítása szerint: „Badalik politikai állásfoglalása jelenben és múltban: Politikailag bár legitimista de sokkal veszélyesebb mint Mindszenty volt. Rövid ideig Mindszenty tanácsadója volt de egyik tárgyalásukon összekülböztek. A legveszélyesebb főpapok egyike. Püspöksége elfoglalásával a legnagyobb aktivitással fejleszti egyházmegyéjében a hitéletet.”¹⁷

Valóban aktív kapcsolatban volt Mindszentyvel, de az államvédelem korabeli megfogalmazásában érezhetünk erős túlzásokat is.

Az állami hatóságok Badalikra irányuló figyelmének más lenyomata is van. 1947-ben a Budapesti Ügyészség kezdeményezett eljárást ellene sajtóvétség büntette miatt. A Credo Egyesület hivatalos lapja, a „Credo!” 1947. évi 3. számát vizsgálták, mivel a folyóirat a magyar katolikus hírügynökség félhivatalos lapja, a Magyar Kurír nyomán közölte a „Mindszenty József Magyarország hercegprimásához” című táviratot, továbbá „Ifjú Credo Monoron” című cikkben a munkásifjúsági csoportokat csordának nevezte. A lap felelős szerkesztője és kiadója P. Badalik Bertalan budapesti rendházfőnök volt, de vele együtt a szerkesztésben közreműködő P. Márk Ágostont is kihallgatták. A vizsgálat végül nem zárult vádemeléssel, mivel két évig érdemi előrelépés nem történt az ügyben. 1949-ben már sem a hazai, sem a nemzetközi helyzet nem indokolta az eljárás lefolytatását, így Sárkány György néppügyésznek és Bodonyi Mártonnak, a néppügyészség vezetőjének 1949. április 11-én kelt javaslatára az ügyet lezárták.¹⁸

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 5.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O–13405/1. Kimutató, Budapest, 1950. február 14. 38.

¹⁸ Badalik elleni ügyre azért volt nehéz rátalálni, mert 1947-ben P. Padalik néven irattározották az eljárást. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.2.b. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Néppügyészség iratai. Büntető iratok Páter Padalik Bertalan Sándor. 2280/1947.

Mindszenty és Badalik lépései a politikai tényezők irányába

Mindszenty felkérte Badalikot, hogy politikai kérdésekben legyen az egyik tanácsadója. Az 1945. novemberi választás után egyértelművé vált ugyanis, hogy sem a kommunisták, sem a kisgazdák nem támogatják, hogy katolikus párt a politikában megjelenjen, így a katolikus társadalom párt szinten parlamenti képviselő nélkül maradt. A késve megkapott működési engedély és belső válság miatt a Demokrata Néppárt már nem tudott felkészülni az 1945-ös választásokra, de két képviselője – Bálint Sándor és Eckhardt Sándor – a Kisgazdapárt színeiben jutott be a nemzetgyűlésbe, ahogy Slachta Margit is pártönkívüli jelöltként. Mindszenty látva, hogy a kormányzaton belül nem alakulnak az egyház számára megfelelően a dolgok, annak érdekében, hogy a következő választásra szervezett katolikus párt legyen, 1945. december 28-án felállított egy hatfős testületet, amely „Katolikus Közélet Egyházi Bizottsága” néven működött, és amelytől a hercegprímás különböző politikai kérdésekben választ várt. A testület vezetőjévé Bánáss László veszprémi apostoli kormányzót nevezte ki, a tagok között pedig Badalik Bertalan mellett Baranyay Jusztin jogászprofesszor, Kerkai Jenő jezsuita szerzetes, Közi-Horváth József győri egyházmegyes pap, korábbi országgyűlési képviselő és Kiss István egri teológiai tanár, nemzetgyűlési képviselő kaptak helyet.¹⁹ A bizottság tagjai egy olyan párt létrehozását javasolták, amelyik keresztény jellegénél fogva meg tudja testesíteni a nemzeti egységet.²⁰

Erre a már engedélyezett Demokrata Néppárt is alkalmas lehetett, amellyel a Magyar Katolikus Püspöki Kar több tagja rokonszenvezett. Mindszentynek azonban fenntartásai voltak a Néppárttal és vezetőivel szemben. A pártvezetőség fontosnak tartotta a helyzet tisztázását, ezért tárgyalásokat kezdett a prímás politikai megbízottjával, Badalikkal, így 1947. április elején a bíboros megbízásából Badalik találkozott Barankovics Istvánnal a bazilika plébániáján. Badalik kijelentette, hogy szeretne tisztában lenni Barankovics felfogásával a katolikus közélet és a politikai beállítottságát illetően, aki ismertette felfogását.²¹

Ebben az időszakban keletkezett az az információ a politikai rendőrségen, hogy Mindszenty Endrédy Vendel helyett Badalikot fogadta politikai tanácsadójaként.²²

¹⁹ BALOGH: Mindszenty József i. m. 668.; Prímási Levéltár (PL) Processus Josephi Card. Mindszenty – Mindszenty periratok 2. doboz, V–700/11. Jegyzőkönyv az 1945. december 28-ára egybehívott egyházi értekezletről kiküldött albizottság 1946. január 12-én tartott üléséről. 35–40.

²⁰ BALOGH MARGIT: Mindszenty József i.m. 669.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 31–34. Összefoglaló, Budapest, 1947. szeptember 10.

²² ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 31–34. Összefoglaló, Budapest, 1947. szeptember

Budafok egyházközsége – élén Mezgár Lajos plébánossal – 1947. május 11-ére egyházközségi eucharisztikus napot szervezett. Kiemelt vendégként meghívták Mindszentyt, Badalikot és Varga László ügyvédet, a székesfővárosi törvényhatósági bizottság és az egyetemi Mária Kongregáció tagját, a Demokrata Néppárt későbbi tagját és ügyészét. Mindszenty és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök szentmisét mutatott be, majd a Törley-pezsngögyár nagytermében tartották az eucharisztikus díszgyűlést, ahol mind Mindszenty, mind Badalik, mind Varga beszédet mondott. *„Ekkor járult hozzá Mindszenty bíboros, hogy a keresztény párton belül megbomlott egység helyreállítása céljából egy tárgyalássorozat induljon Badalikhál a rendházban, előkészítendő az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt indulását.”*²³

A budapesti rendház krónikája szerint *„1947. június 6-án P. Prior (Badalik) Esztergomba hívatta a Primás Atya, aki holnap indul Ottawába, hogy részt vegyen az ottani Mária-napokon. Úgy látszik, a P. Prior a Hercegprimás Úr politikai megbízottja a külvilág felé.”*²⁴ Így 1947 nyarán megkezdődött a tárgyalás Badalik, a Demokrata Néppárt, valamint a kisgazdapártból kiváló képviselőcsoport között egy új katolikus párt megalakításáról. Badalik mellett Mezgár Lajos prépost; a DNP-től Keresztes Sándor, Barankovics István, Eckhardt Sándor egyetemi tanár, Bálint Sándor néprajzkutató, az FKgP-től Perr Viktor és Eszterhás György vettek részt a megbeszéléseken, valamint Endrédi Vendel zirci apát a primás megfigyelőjeként. Badalik közvetített a pártot alapítók és a hercegprimás között. A tárgyalások megkezdésének időszakában utazott el Mindszenty Ottawába a Mária-Kongresszusra, így különös feladat hárult távollétében Badalikra.

A politikai rendőrség így látta a korabeli eseményeket, ezeket az információkat örökítették meg Badalikkal és a pártszervezéssel kapcsolatban, amik azt mutatják, hogy elég alaposan nyomon követték a tárgyalásokat: *„Közölte Mihaloviccsal²⁵, hogy Barankovics nem tudta elosztatni bizalmatlanságát vele szemben.*

Kifejtette, hogy a primás új pártot akar. Farkas György nemzetgyűlési képviselő felkereste és kérte, hogy a primás tolerálja Barankovicsot. Badalik kijelentette, hogy referálni fog a primásnak. Június

10.

²³ Idézi Keresztes Sándor visszaemlékezését doktori disszertációjában BACSFAINÉ HÉVIZI JÓZSA: Prohászcai lelkülettel – a hit szárnyain: Új kihívások és megoldási kísérletek a székesfehérvári egyházmegyében és a budafoki egyházközségek életében (1930–1970). PhD dolgozat, PPKE BTK, 2009. 113.

²⁴ DRGYL, Chronica venerabilis Conventus Budapestiensis III. kötet, 1946. január 17.

²⁵ Mihalovics Zsigmond (1889–1959) az Actio Catholica országos igazgatója.

közepén egy beszélgetés során felvetette Pfeiffer Zoltán²⁶ nevét, mint egy katolikus párt vezetőjét. Hajlik arra a megoldásra, hogy a D.N.P. keretét fel kell használni egy primási párt javára. 27-én örömmel újságolta, hogy rövidesen az ő közvetítése eredményeképpen Barankovics meg fog egyezni a Pernecky²⁷ csoporttal. Levelet kapott Barankovics Istvántól június végén. Ebben Barankovics kifejti, hogy ismeretes pártjának világnézeti beállítottsága, kívánja a baráti viszonyt a Szovjetunióval, végül leszögezi, hogy nem hajlandó olyan politikát támogatni, amelyet nem tart helyesnek. 30-án felkeresi Barankovicsot Pernecky Béla és Székássy Miklós társaságában. Badalik felvetett olyan neveket, akiket alkalmasnak tartanak vezetésre. Ezek a következők: Gróh József²⁸, Rassay Károly²⁹, Pfeiffer Zoltán, Baranyai Lipót³⁰. Barankovics nem fogadja el egyiket sem, majd élesen támadja a konzervatív legitimistákat. A tárgyalás félbeszakadt és megállapodtak abban, hogy folytatják. Július elején kereste Pfeiffer Zoltán, de nem találta otthon, mert Máriabesnyőn nyaral. 16-án kihallgatáson volt a hercegprimásnál. Kijelenti, hogy a primás még nem határozott, ellenben vele együtt kihallgatásra kérte Sulyok Dezsőt³¹, Pfeiffert és

²⁶ Pfeiffer Zoltán (1900–1981) ügyvéd, politikus 1945 és 1946 között nemzetgyűlési képviselő, az Igazságügy-minisztérium politikai államtitkára.

²⁷ Pernecky Béla (1903–1993) agrárközgazdász. 1946 és 1948 között a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője.

²⁸ Gróh József (1883–1969) esztergomi ügyvéd, főegyházmegyei ügyész.

²⁹ Rassay Károly (1886–1958) újságíró, liberális politikus. Vezető szerepet vállalt a Keresztény Nemzeti Párt megalakításában. A koalíciós Huszárkormány megalakulásakor igazságügyi államtitkár. 1920-tól tagja a Nemzetgyűlésnek. 1920 végén megalakította a Független Kisgazda Földműves és Polgári Pártot, majd a Polgári Demokrata Párttal egyesülve a Független Nemzeti Demokrata Pártot. 1923-ban elindította az Esti Kurír című napilapot. 1930-ban megalapította a Nemzeti Szabadelvű Pártot, 1935-től a Polgári Szabadságpárt nevet vette fel. 1944-ben Mauthausenbe hurcolták. A háború után nem vállalt komoly politikai szerepet.

³⁰ Baranyai Lipót (1894–1970) közgazdász, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, 1944-ben a németek letartóztatták. A háború után a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének és a Magyar-Amerikai Társaságnak elnöke. 1948-ban Angliába távozott, a Bank of England könyvtárában dolgozott, majd az USA-ba emigrált.

³¹ Sulyok Dezső (1897–1965) ügyvéd, politikus. 1935-ben a Nemzeti Egység Pártja képviselője, 1937-ben átlépett a Kisgazdapártba. 1945. június 24-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd nemzetgyűlési képviselő. 1945-től a Pénzügyi Központ elnöke. 1945. március 12-én húsz társával kizárták az FKGP-ből. Magyar Szabadság Párt néven új pártot alapított 1946. áprilisában, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól júniusban kapták meg a működési engedélyt. 1947. július 22-én lemondott mandátumáról, majd elhagyta az or-

Parragit³². 20-án a primás pesti tartózkodása során kisebb megszakításokkal egész nap tárgyalt vele. Ennek során módosított feltételeket készített el Barankovicsék számára. A feltételek olyanok, hogy azok megvalósítása esetén a Barankovics Párt a primás kezébe menne át. 21-én Barankovics elé terjeszti fenti feltételeket. Teljes eredménytelenség mutatkozik, ami egyenes következménye a két nappal előtte lezajlott megbeszélésnek. A tárgyalások eredménytelenül folynak. 23-án rövid levelet írt Barankovicsnak, melyben közli, hogy a tárgyalások folytatása már nem aktuális. Badalik ezzel a levéllel befejezettek tekinti a maga megbízatását. 25-én felhívta telefonon Barankovics Istvánt és megkérdezte, hogy valóban nem indul-e a választáson. Miután az nem erősítette meg, kérte, hogy fogadja a győri püspök megbízottját. Így tehát magánszorgalomból közvetítette Papp Kálmánt a D.N.P.-hez./ Augusztus 5-én kijelenti, hogy jó lett volna meg egyezni Barankovicsal. Arról panaszkodott, hogy a primás őt teszi felelőssé a Barankovicsal folytatott tárgyalások sikertelensége miatt. Miriciózusan említette meg: örül, hogy nem kell már folytatnia a tárgyalásokat. 16-án a Bazilika előtt, a püspöki kar jelenlétében beszédet mondott. Ebben támadta a ma helyzetet.

Politikai beállítottságának alakulása a felszabadulás óta: Kezdetben nem mutatkozott olyan tényezőnek, mint aki az egyházpolitikai irányításában részt vesz. Ebben az időben néhány nagyhatású demokráciát támadó szónoklata jellemzi őt. Szerepe akkor válik fontossá, amikor Endrédy helyett ő lett a primás politikai tárgyalója. Itt megmutatkozott az, hogy ügyesen és ravasz módon akart egy politikai pártot kisajátítani a katolikus klérus javára. Megnyilatkozásai alapján határozottan állíthatjuk, hogy a mai rendszer ellensége. Törekvéseit azonban taktikusabban igyekszik elérni, mint a hercegprimás.³³

Így látta Badalik, Barankovics, Mindszenty kapcsán 1947 nyarat a politikai rendőrség. A Néppárt vezetői nem támogatást kértek Mind-

szágot, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

³² Parragi György (1902–1963) újságíró. 1938-tól a Magyar Nemzet és a Nap munkatársa. 1944-ben lépett be a Kisgazdapártba. Németellenes magatartása miatt letartóztatták és Mauthausenbe hurcolták. Hazatérte után a Magyar Nemzet, majd az Igazság című hetilap főszerkesztője. 1945. áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. november 4. után nemzetgyűlési képviselő. 1947. júniustól a Balogh-párt egyik vezetője. 1948 és 1950 között a Magyar Vasárnap hetilap szerkesztője, 1951. december és 1958. november között az Elnöki Tanács tagja. 1955. májusától a Magyar Nemzet főszerkesztője. 1956. október végén a Kereszténydemokrata Párt egyik alapítója. 1957-től a Hétfői Hírek szerkesztője.

³³ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 31–34. Összefoglaló, Budapest, 1947. szeptember 10., ennek az összefoglalónak van egy részletesebb verziója, mely 1948. április 22-én kelt, ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 46–56.

szentytől, csupán jóindulatú toleranciát. A hosszadalmas tárgyalások azzal értek véget, hogy 1947. július 21-én, néhány nappal a Nemzetgyűlés feloszlata és az új választások kiírása előtt Badalik mint a primás megbízottja közölte a Néppárt vezetőivel, hogy a katolikus egyház vezetése támogatja a Néppártot, ha aláírnak egy hat pontból álló nyilatkozatot. A 6 feltétel Mészáros István közlésében: 1. Az új párt programja a Demokrata Néppárt meglévő programja alapján készüljön el. 2. Az új párt vezetője ne Barankovics legyen. 3. Az új párt megindítandó napilapjának Barankovics István legyen a főszerkesztője, aki „készséggel fogad el egy szerkesztőbizottsági grémiutumot, amelynek tagjait a hierarchia nevezi ki”. 4. Az új párt vezetősége – „végrehajtó bizottsága” – tagjainak 40%-át Barankovics, 60%-át a hierarchia jelöltjei közül válasszák. 5. Az új párt egyházpolitikai, világnézeti vonatkozású kérdésekben a hierarchia iránymutatásait követi. 6. Az új párt egyházi tanácsadóját a hierarchia delegálja.³⁴

A tárgyalás végül azon a ponton bukott meg, melyben a bíboros azt kérte, hogy a Néppárt a politikai és egyáltalában a világnézetet csak távolról is érintő kérdésekben a püspöki kar irányítását kövesse. Ezt a Néppárt vezetésének egyetlen tagja sem volt hajlandó elfogadni, mert felfogásuk szerint ez nem fért össze a Néppártnak sem a keresztény politika szabadságáról alkotott fogalmával, sem a képviselők személyes felelősségének és függetlenségének alapelveivel. Jóllehet a Néppárt hajlandó lett volna nyíltan kötelezettséget vállalni arra, hogy az egyházpolitikai kérdésekben mindig összhangban kíván eljárni a püspöki karral, a tárgyalások megállapodás nélkül értek véget. Hosszas huzavona és több püspök támogatását követően, a Néppárt elindult a '47-es választásokon. Mivel Badalik nem tudta és nem akarta közvetíteni Barankovics irányába Mindszenty elképzelését – amit egyébként Barankovics sem fogadott volna el –, így nem született megállapodás és nem jött létre közös katolikus párt.

Egy dátum nélküli feljegyzés Badalik személyi dossziéjában újabb adalékokkal szolgál: „*A felszabadulás után a FKP³⁵ mellett tört lándzsát és azon az állásponton volt, hogy a katolikus tábor szavazzon a KGP-re.³⁶ Kiváló hitszónok, rendkívül tájékozott egyházi ügyekben. A magyar rend részéről kint járt Rómában a dominikánusok generális választásán. Egyízben közvetített Sulyok³⁷ és Mindszenty között, amikor még rossz viszonyban voltak.*

Legutóbb pedig Barankovics Istvánt hívta meg egy tárgyalásra, amelyen udvariasan igyekezett kipuhatolni Barankovics álláspontját

³⁴ MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty és Barankovics, Eötvös Kiadó, Budapest, 2005. 45.

³⁵ A Független Kisgazdapárt rövidítése.

³⁶ A Független Kisgazdapárt rövidítése.

³⁷ Sulyok Dezső.

a különböző kérdésekben. Úgy tüntette fel magát, mintha intellektuális érdeklődésről volna szó, azonban kétségtelen, hogy Mindszenty megbízásából járt el.

A CREDO egyik vezetője és mint ilyen javaslatokat tett a primásnak, hogy a munkásmegmozdulás ellensúlyozására szervezni kell katolikus férfi demonstrációkat. Mindszenty mellett áll.”³⁸

A politikai csatározások miatt Mindszenty és Badalik kapcsolata meglazult, de nem szűnt meg. Annak ellenére, hogy a pártpolitikai kérdésekben véleménykülönbség alakult ki közöttük, egyházi ügyekben és a hitéleti tevékenységben Badalik változatlanul Mindszenty mellett állt. Jó példája ennek az 1947–1948 során Mindszenty kezdeményezésére és elgondolásai alapján egy keresztény alapokon álló új magyar társadalom építésére buzdító céllal megrendezett Boldogasszony Éve. Mindszenty 1947. augusztus 15-én Esztergomban nyitotta meg a Boldogasszony évét, melynek ötletadó példája az 1947. június 18 és 22. között megrendezett ottawai Mária-kongresszus volt. Hatvanezer zarándok sereglett össze a hercegprimás és a püspöki kar hívására. A megnyitó szentmisét követően ünnepi nagygyűlésre került sor a bazilika előtti téren. Badalik Bertalan domonkos szerzetes 1848 centenáriumával vetette egybe a Boldogasszony évét, így fogalmazott: „*Mi, katolikusok is a szabadságot ünnepeljük, mert Isten a szabadság igazi alapja. Nélküle a szabadság visszaéléssé, jogfosztássá és erkölcstelenséggé süllyed. Krisztus nélkül nincs igazi demokrácia.*” Ezen kívül Badalik több eseményen is beszédet mondott.³⁹

Ezzel ő is aktívan kivette részét abból a jelentős lelkipásztori eredményeket felmutató, ám közéleti következményekkel is bíró programból, amely az egyház ellehetetlenítésén dolgozó kommunista párt víziójával szemben keresztény alapú jövőt kínált az ország számára.

1948 januárjában újabb feladattal bízta meg Mindszenty Badalikot. A katolikus egyház álláspontját képviselve, Baranyai Jusztin, Nagy Miklós, Haller István és Hagyó Kovács Gyula bevonásával egy 16 pontos aktuális közéleti, politikai és egyházi kérdésekkel kapcsolatos követelést fogalmaztak meg.⁴⁰ Ez az időszak már az egyház és az állam közötti tárgyalások, egyeztetések időszaka, amelyre jelen terjedelmi korlátok miatt nem lehet kitérni.

Badalik Bertalan és Mindszenty József 1945-től kezdődően a katolikus egyház, a magyar közélet, a politika egyes kérdéseiben igyekeztek együttműködni azzal a céllal, hogy erősítsék a római katolikus egyház helyzetét és elősegítsék egy katolikus párt létrejöttét.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 6.

³⁹ MÉSZÁROS ISTVÁN: Boldogasszony Éve 1947/48, Budapest 1994. 16., 23., 34., 65–71., 142–143., 155–156., 191–192., 244.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O–12547/1. 40–41. Jelentés, Budapest, 1948. január 24.

Ebben Mindszenty és Barankovics különböző véleményen volt, főleg abban, hogy milyen kérdésekbe szólhat bele az egyház. A fenyegetett demokrácia éveinek történései jól mutatják, hogy hiába voltak jó elképzelések, tervek, szándékok, az emberi széthúzás és a kommunista párt, a politikai rendőrség mindent megtett, hogy az amúgy is meglévő feszültség még nagyobb legyen. A DNP a '47-es választásokon óriási sikereket ért el, 61 fős frakciót alakíthatott az országgyűlésben. Azonban hiába élezte Rákosi a DNP és Mindszenty közti ellentétet, és hiába volt egyre inkább a DNP és személy szerint Barankovics is veszélyeztetve, a Mindszenty letartóztatása utáni időben Barankovics nem volt hajlandó a primás ellen tanúskodni Rákosi szándékai szerint. Így saját maga számára sem maradt más választás, mint az emigráció és a DNP leszalámizásának tudomásul vétele.

Egy jó szónok, egy jó rádiós prédikátor, egy jó szervező volt Badalik, akiben bízott Mindszenty, de nem tudta és valószínűleg mindenben nem is akarta Mindszenty álláspontját képviselni.

„Máriás zászlókat nem látja egyhamar Kassa.” Egy bátor kiállítás 1968-ban

Szabó Csaba

Nagyboldogasszony napján 1968-ban már korán reggel megindultak az emberek az esztergomi várhegy felé. Sokan az állomás felől jöttek, de szép számmal érkeztek a Duna túlsó oldaláról is a komppal. Lázár András, az egykori kőműves segéd is a tömeggel tartott a bazilika irányába a kellemes délelőtti napsütésben. A sekrestyében a szertartásra készülődött a teológiai tanár, kanonok, Városi István.

* * *

Körülbelül 2000 katolikus hívő gyűlt össze Esztergomban a Bazilikában a Nagyboldogasszony napi ünnepi istentiszteleten. A zarándokok közül legalább 500-an, szlovákiai magyarok, Csehszlovákiából érkeztek.

Városi István (eredetileg Vodicska) Esztergomban született 1905. november 23-án. A bencések helyi gimnáziumában érettségizett, majd a teológiát Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte a Központi Papnevelő Intézet növendékeként. 1929. április 29-én pappá szentelték, majd Endrefalvára (Nógrád megye) helyezték. Egy év múlva, 1930-tól már Budapest-Zuglóban lett káplán. 1931-ben megszerezte a teológiai doktorátust. 1932-ben Budapest-Lipótvárosba helyezték káplánnak. Innen került szülővárosába, Esztergomba, ahol a Hittudományi Főiskolán a morális és szónoklattan tanára és a szemináriumban a gimnazista kispapok spirituálisja lett. 1936-tól zsinati és primási szentszéki kötelékvédő, 1940-től zsinati vizsgáztató. 1942-ben kinevezték az Érseki Tanítóképző Intézet internátusának rektorává, 1944-ben a hittanárok vizsgáztatójává. 1947-ben pápai kápláni kinevezést kapott. Az esztergomi főszékesegyházi káptalanban¹ 1954. június 30-án nyert mesterkanonoki stallumot.²

Dr. Városi István kanonoki jelölésére az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal által kialakított új ügymenet szerint került sor. Az Esztergomi Érseki Főhatóság nevében Hamvas Endre csanádi püspök, esztergomi apostoli adminisztrátor³ levelet írt Horváth

¹ Az érsekséggel egyidős Esztergomi Főszékesegyházi Káptalanról lásd KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Buzárovits Gustáv, Esztergom, 1900. VII–LVI. Továbbá Beke Margit: *Esztergomi kanonokok (1900–1985)*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae X. Görres Gesellschaft, Unterhaching, 1989. 11–25.

² Az esztergomi főegyházmegye névtára 1970. évre. – Schematizmus archidieocesis Strigoniensis pro anno domini 1970. Kiadja a Főegyházmegyei Hivatal. Esztergom, 1970. 158. Továbbá Beke, 1989. 137–138.

³ Hamvas Endre (1890–1970) csanádi püspök (1944), kalocsai érsek (1964). 1951 és 1956 között az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora.

Jánosnak, az ÁEH elnökének,⁴ amelyben a hozzájárulását kérte, hogy az egyik kanonok, teológiai tanár halálával megüresedett stallumot betölthessék. Az esztergomi gyakorlatra hivatkozott Hamvas Endre, miszerint mindig a rangban legidősebb teológiai tanár számára volt fenntartva a stallum, vagyis a soron következő rangban legidősebb teológiai tanár, dr. Városi István. Az ÁEH elnöke annyit írt a kérelem hátoldalára, hogy „ha nincs kifogás ellene, engedélyezzük. Nekem már szóban említette a Hamvas”.⁵

Ha ekkor még nem is volt kifogás ellene, hamar akadt az is. Igaz, a kanonoki címtől már nem fosztották meg, de a teológiai tanárságtól igen. Városi István ismert katolikus költő volt a két világháború közötti időszakban. A Magyar Kultúra morális rovatát szerkesztette, és a katolikus sajtó is gyakran közölte verseit, sőt önálló verseskötetei is megjelentek.⁶ A harmincas években az Esztergomba költöző Babits Mihály és Török Sophie helyi baráti köréhez tartozott a klasszikus műveltségű katolikus pap is.⁷ Szerkesztőségi tagja volt a Keresztény Remekírók sorozatának. Ő fordította le Szent Ágoston művét a keresztény tanításról.⁸

1945 után már csak egy prózai művét adták ki,⁹ de továbbra is közölte az Új Ember és a Vigilia a verseit. Éppen itt jelent meg 1955-ben az „Új hajlék dicsérete” című költeménye, amellyel kivívta az ÁEH rosszállását.¹⁰

Új hajlék dicsérete

Vércsék, galambok, héják közt lakom.
Három tenyérnyi lett az ablakom

1961 és 1968 között a magyar püspöki kar elnöke.

⁴ Horváth János (1921–1988) kispesti vasesztergályos, kommunista pártpolitikus, 1951. június 18-tól az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, 1952. január 5. és 1959. június 2. között az ÁEH elnöke.

⁵ HU MNL OL XIX–A–21–a–90/1954. Dr. Városi István felterjesztése esztergomi kanonoknak.

⁶ A Napszemű ember. Versek. Élet Irodalmi Kiadó, Budapest, 1932; Vércsik a harangok nyelve. „Magyar Sion” Kiadóhivatala, Esztergom, 1936; Dimidius. Drámai költemény. Szent István Társulat, Budapest, 1939; Áldás a hegytetőről. Versek. Szent István Társulat, Budapest, 1942.

⁷ TÓTH FRANCISKA: Babits Mihály esztergomi barátai. Beszélgetés Olajos Istvánnal. <http://www.c3.hu/~iris/00-4/toth.htm> (lekérdezés: 2021. 05. 21.).

⁸ VÁROSI ISTVÁN: Szent Ágoston a keresztény tanításról. Szent István Társulat, Budapest, 1944.

⁹ VÁROSI ISTVÁN: Hét nap. Szent István Társulat, Budapest, 1947.

¹⁰ Városi István versei. Új hajlék dicsérete. In: *Vigilia*, 20. évfolyam, 1955/11. szám. 570-571.

Cibálja szél ezüstös üstököm,
Ha látna, sírna szegény püspököm

Fölöttem égbolt, alattam szemét.
Máról holnapra fordul a kerék
Felhőkbe rúg a jámbor hintaló
És a felhőkből sárba hull a hó
[...]

Esztergomban, a bazilika mellett, a Várhegy tövében 1865. október 8-án nyitották meg a Szent István Királyról és a Boldogságos Szűzről Nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézetet, az Ó- vagy Nagyszemináriumot, ma Szent Adalbert Központot. 1953-ban az épületet el kellett hagyniuk a növendékeknek és tanáraiknak. Katonáságot telepítettek oda. A hittudományi főiskolát a szatmári irtalmas nővérektől már korábban elvett, jóval kisebb épületben helyezték el. A tanárok a Prímási Palota tetőterében kialakított kicsi padlásszobákban kaptak elhelyezést. Városi István könyveinek a töredéke sem fért be a manzárdba. E keserves állapotról és a méltatlan körülményekről írta versét a Vigiliába.

Miért lett ebből ügy? Mert a Prímási Palotában éppen Városi István alatt lakott Lázár András, az esztergomi „bajszos püspök”.

Lázár András Esztergomban született 1919. szeptember 20-án. Tanult mesterségében, kőműves segédként dolgozott 1935-től öt évig, amikor is behívták katonának (1940. december 2. – 1944. december 24.). Tartalékos szakaszvezetőként érte a háború vége. 1945. áprilisban lépett be a Magyar Kommunista Pártba (MKP), és ugyanekkor lett a tagja a szakszervezetnek is. Júniusban pártiskolára küldték. 1946 nyarán kinevezték a bányász kulturális bizottság titkárának. 1949. szeptemberben hivatásos pártfunkcionárius lett 1950. február 1-ig. Ezt követően egy évig a Népművelési Minisztérium Komárom megyei Tanács oktatási és népművelési osztályvezetője (1950. június 30. – 1951. június 30.), majd újabb egy évig az Országos Béketanács Komárom megyei békebizottsági titkára volt (1951. július 1. – 1952. július 31.). 1952. augusztus 1-jén került az Állami Egyházügyi Hivatalba mint politikai munkatárs (a Komárom-Esztergom megyei Végrehajtó Bizottság egyházügyi előadója, miniszteri biztos az Esztergomi Egyházmegegyében). 1957. február 1-jéig dolgozott a Hivatalban, majd megválasztották az Esztergomi Városi Tanács Végrehajtó Bizottság elnökének (1957. február 15. – 1963. február 28.). 1958-ban fejezte be a tanácsakadémiát. 1960-ban közgazdasági érettségi bizonyítványt szerzett. Az 1963. februári tanácsválasztásokat követően megszűnt

a korábbi vezetői megbízatása, de rövid időre megválasztották a VB elnökhelyettesének (1963. március 1. – 1964. szeptember 30.). Közben kétéves üzemgazdasági tanfolyamra járt (1963–1964). A kipróbált káder 1964. október 1-jétől visszakerült a Komárom megyei Tanács Végrehajtó Bizottság egyházügyi főelőadói munkakörébe, az ÁEH állományába. 1969-ben főtanácsosi beosztást kapott. 1977-ben ebből a beosztásból nyugdíjazták.¹¹ Lelkiismeretes munkája elismeréseként kitüntették a Szocialista Munkáért Érdeméremmel és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsától Április Negyedike Érdemrendet kapott.¹²

Városi István 1955. évi versének néhány sora félreérthetetlen. Lázár András sem értette félre. Hiába lehetett tudni, hogy a tetőszobák ablakméretei kicsik, és hogy Városi István szobájának öreg kályhája – ha igaz a korabeli szóbeszéd – felrobbant, és ettől minden kormos lett. Sohasem fogjuk megtudni, hogy az „Alattam szemét” a felrobbant kályhából származó koromra vagy a „bajszos püspökre”, Lázárra vonatkozott-e. A Vigilia számot azonban a korabeli papok kézről-kézre adták. Városi Istvánt pedig évekig hallgatásra kényszerítették. Verseit nem közölte a Vigilia, tanári megbízását visszavonták.

A művelt pap egyetlen nyilvános önkifejezési formája a prédikáció maradt. Teológiai tanárként gyakorlati lelkipásztori, erkölcsi és homiletika (prédikációtan) órákat tartott. Amint a hallgatóitól megkövetelte a választékosságot, pontosságot és alapos felkészülést, azt magára nézve is kötelezőnek tartotta. Szabó Géza,¹³ az egykori tanítvány emlékezett meg mesteréről. Elmondta, hogy Városi István halála után (1978. december 17.) a kéziratok, köztük a szentbeszédek is végrendeletileg hozzá kerültek. Elolvasásukkor megdöbben: minden egyes beszédét legépelte, dátumozta, tárgyuakat megjelölte. A bekezdéseket kiemelte, a kifejtés és az összegző befejezés tisztán felismerhető, a szentírási citátumok lelőhelyeit aprólékosan feltüntette, ahogyan tanította. A prédikációkból nem hiányzott a példa vagy valami irodalmi citátum. A szöveg egyes részeit pirossal aláhúzta. Valószínűleg a kiemelés jelezte, akár hangerőben, akár gesztikulációban. Minden egyes beszéd kézírata azonos hosszúságú, szónoki retorikával elolvasva hét perc.

¹¹ SZABÓ RÓBERT: Esztergom vezetői a tanácsrendszerrel a rendszerváltásig (1950–1990) (Részletek egy készülő munka eddigi eredményeiből). In: *Turul*, 90. kötet, 1. füzet, 2017. 62–66.

¹² *Dolgozók Lapja*, 40. évfolyam, 1985/80. szám. Április 5. péntek. 2.

¹³ Szabó Géza (1931–2015) kanonok, a budapesti Szent István-bazilika plébánosa (1982–2008).

Beszédeiben többek között „feltérképezte” Nagy-Magyarországot Máriaradnától Zentáig.¹⁴

* * *

Lázár András, aki meggyőződéséből fakadóan és rendszerint hivatalból vett részt a Városi István által celebrált istentiszteleteken, 1968. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján és augusztus 20-án, Szent István király ünnepén is meghallgatta a szentmisét az esztergomi bazilikában. Már másnap, augusztus 21-én jelentést írt munkaadójának, az Állami Egyházügyi Hivatalnak tapasztalatairól. Kiemelte, hogy az esztergomi kanonok a prédikációiban irredenta, sovinizta, nacionalista kijelentéseket tett, amikor is „fájlalta, hogy jó ideig nem láthatjuk Kassát és Nagyváradot Mária országában.” A prédikációban felismerni vélte az ezeréves Szent István-i eszmét, mivel a misét celebráló esztergomi kanonok szerint csakis az tudja majd megmenteni a magyar népet.¹⁵

Mindez valószínűleg akkor is felkeltette volna az ÁEH munkatársainak figyelmét, ha csak egy lett volna az amúgy egyre halkabb „katolikus reakciós” megnyilvánulások közül. Azonban az 1968. augusztus közepére pattanásig feszült csehszlovák helyzetben ez másként hallatszott. Különösen, hogy 1968. augusztus 20-án éjjel 23 órakor szovjet parancsnokság alatt kezdetét vette a Duna hadművelet, amelynek keretében a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária és Magyarország hadseregei 18 ponton átlépték a csehszlovák határt, és behatoltak az ország területére. Az NDK hadosztályai készültségben maradtak a csehszlovák határon. A nagy offenzíván belül, a Zala hadművelet keretében, augusztus 20-án 23:30 kor kezdték meg a magyar katonák lefegyverezni a határon szolgálatot teljesítő csehszlovák erőket. A 31. harckocsi ezred 0 óra 15 perckor lépte át a határt Ipolyságnál, és háborítatlanul haladt Léva irányába.¹⁶

Lázár András, aki nem igazán kedvelte az esztergomi papságot, a verselő Városi István kanonokot pedig különösen nem szívelte, augusztus 21-én reggel a Kossuth Rádiót hallgatva „megvilágosodhatott”. Megérteni vélte azt az „összeesküvést”, ami a csehszlovák és a magyar katolikusokról feltételezett. Élénken élhettek benne az 1956-os esztergomi események is, amelyek polgári áldozatokat is követeltek.¹⁷ A rend fenntartása egyet jelentett Lázár számára a hata-

¹⁴ SZABÓ GÉZA: Megemlékezés Városi Istvánról. http://www.eucharisztikus-kongresszus.hu/SZG_szemin_22.html (lekérdezés: 2021. 05. 11.).

¹⁵ HU MNL OL XIX–A–21–a–E–27–2/1968. „Hangulat – Összegyűjtött anyag a csehszlovák helyzetről” – Lázár András információs jelentése, 1968. augusztus 21.

¹⁶ MITROVITS MIKLÓS: Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés. In: *Világtörténet*, 8. (40.) évf. 2018/3. szám. 438–439.

¹⁷ CSESZKA ÉVA: Esztergom 1956. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat

lom megtartásával. A magyar 1956 után 12 évvel Csehszlovákiában is. Mindenki, aki a rend/hatalom ellen vét, fellép, uszít, agítal vagy éppen prédikál, az potenciális ellenség.

A jelentés nem is maradt visszhangtalan az Állami Egyházügyi Hivatalban. Igazi „macska-egér harc” kezdődött Városi István kanonokról az ő háta mögött, de az ő sorsáról a Hivatal munkatársai és Schwarz-Eggenhofer Artúr apostoli adminisztrátor között.¹⁸

Augusztus 28-ra bekérték Budapestre az ÁEH Lendvay utcai központjába az idős esztergomi apostoli kormányzót. Nagy László¹⁹ és Lázár András fogadták. Atadták neki Prantner József ÁEH elnök²⁰ figyelmeztető levelét, amelyben felszólították Schwarz-Eggenhofer Artúrt, hogy leghatározottabban vonja felelősségre Városi István kanonokot. A számonkérés megtörténteig a Hivatal felfüggesztette a kanonok államsegélyének (kongrua) folyósítását.²¹ Egy hónapig elhúzódott az ügy. Több levélváltás történt. Az apostoli adminisztrátor a lehetőségek határáig kiállt Városi István kanonok mellett. Elmondta, hogy ő is jelen volt mindkét alkalommal a szertartásokon, és ő egyáltalán nem úgy értelmezte Városi kijelentéseit mint az ÁEH munkatársai. Végül még a kanonok szó szerinti beszédvázlatait is beküldték a Hivatalba, hogy igazát védjék. Kiderült, hogy a jelentés csak körülbelül idézte a szöveget, és nem úgy, nem abban a kontextusban hangzottak el a legsúlyosabb mondatok. Városi István – talán némi költői hevülettel – arról beszélt többek között, hogy: „Máriás zászlónkat nem látja egyhamar Kassa, Szent László katonáit nem köszönti Nagyvárad, István király koronáját nem őrzi sem Esztergom, sem Buda, de mindnyájan megláthatjuk az Istent, köszönhetjük az égi szenteket, őrizhetjük az örök boldogság örömét, ha Te vezetsz minket. Veled megtalálhatjuk az égben mindazt, amit a földön elveszítettünk...” Az erőből eljáró ÁEH nem engedett semmilyen érvnek sem, büntetést akart. Amit Schwarz-Eggenhofer Artúr kénytelen volt végül elfogadni: „Minthogy azonban – amint mondtam – a katolikus morális szerint jóvátétellel tartozunk nemcsak az előrelátott, hanem a megtörténhető következményekért is, ezért Városi kanonok a maga részéről felajánlotta, hogy meghatározott időre, vagy akár életfogytiglan eltiltsam a templomi szószéktől. Én felelősségre vontam, figyelmeztettem.”

Levéltára, Esztergom, 2011. 40-45. és 71.

¹⁸ Schwarz-Eggenhofer Artúr (1890–1969) esztergomi apostoli adminisztrátor (1959–1969).

¹⁹ Nagy László (1922–1998) férfisزابó, az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa, 1964 és 1969 között a Katolikus Főosztály vezetője.

²⁰ Prantner József (1911–1975) kőműves, 1961 és 1971 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.

²¹ HU ÁBTL 3.1.2. M–30390/1. „Rónai Imre” fedőnevű ügynök munkadossziéja. „Rónai Imre” 1968. szeptember 11-én adott jelentése. 283.

tettem és a vasárnapi szentbeszéd végzésére – az ő kizárásával – más szónokról gondoskodtam. Vétség hiányában azonban további intézkedésre lelkiismeretben nem látom magam kötelezettnek.”

Prantner József ÁEH elnök válasza sem váratott sokáig: „levelelének tanulmányozása után az érintett ügyben a vita további folytatásának értelmét nem látom. Erre az álláspontra válaszlevelének tartalma indított. Ebben Ön Városi kanonok védelmében lép fel. Ehhez módszerként az általam küldött levél megállapításait és Városi kanonok beszédvázlatának írásos anyagát használja fel oly módon, hogy azok értelmét magyarázza. Ezáltal kívánja cáfolni, illetve kisebbiteni a kanonok felelősségét. [...] A válaszlevélből az tűnik ki, hogy Ön az ügy súlyosságát nem ismerte fel, és az ezzel járó felelősséget sem érzi. Tudomásul veszem kényszeredett és nem meggyőződésből tett intézkedését az ügy lezárására vonatkozóan.”²²

Az apostoli kormányzó mellett dr. Városi István kanonokra is nyomást gyakoroltak az állami szervek. A Belügyminisztérium „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra tisztjei,²³ az Állami Egyházügyi Hivatal fedett munkatársai is elbeszélgettek az esztergomi kanonokkal, aki nem ijedt meg. Azt hangoztatta, hogy félreértették a gondolatait a prédikációval kapcsolatban. Az esetet ahhoz hasonlította, amikor a „béka megrúgja az oroszlánt”.²⁴

Süketek párbeszéde zajlott az egyházügyi hivatalnokok, az apostoli adminisztrátor és a kanonok között? Inkább nem azonos erőviszonnyal rendelkező ellenfelek párharca, amely jól jellemezte a Kádár-rendszer egyházpolitikáját a hatvanas évek végén. Az ordináriusokat ki- és felhasználva erőből oldatták meg az ügyeket.

Újabb megaláztatás, bántalmazás érte Városi Istvánt: a publikáció és a tanári katedra után a szószéktől is megfosztották, 1974-ig.

Városi István kanonok sorsának újabb fordulata némiképp összefüggött Mindszenty József bíboros sorsával. VI. Pál pápa 1974. február 5-én megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Az egyházmegyét pedig ugyancsak februártól Lékai László²⁵ (1972 óta címzetes püspök) irányította apostoli kormányzóként.

²² HU MNL OL XIX–A–21–a–E–15–1/a, b, c/1968. Városi István kanonok augusztus 15-én és 20-án az esztergomi Bazilikában megtartott prédikációjáról feljegyzések, 1968.

²³ Részletesen lásd: SZABÓ CSABA – SOÓS VIKTOR ATTILA: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember Kiadó, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2006.

²⁴ HU ÁBTL 3.2.6. 8–70/1. „Világosság” belső rezidentúra levelezési dosszié. 1968. november 29. 210–211.

²⁵ Lékai (1940-ig Lung) László (1910–1986) esztergomi érsek (1976), prímás, bíboros.

Egy, az ÁEH elnöke számára 1974-ben készült feljegyzésből lehet tudni, hogy Városi István a prédikációs tilalmát nem szegte meg, nyilvános szolgálatot nem végzett az elmúlt években. „Nem vált ugyan rendszerünk hívévé, de a tiltó rendelkezést betartotta. Lékai püspök kinevezése után Vajay [István] helynök nálam [Bai László, az ÁEH Katolikus Főosztály vezetője, 1975–1980] szóban, Lékai püspök Miklós [Imre] elvtársnál kérte Városi büntetésének feloldását, tekintettel arra, hogy a büntetés kiszabása óta 6 és fél év telt el, s magatartásában ez idő alatt kifogásolni való nem volt. Vajay helynök felelősséget vállal azért, hogy Városi beszédeit – ha erre újból alkalma lesz – fokozottabban ellenőrzi.”²⁶

Az ÁEH beleegyezett, ha Lékai László írásban kéri a büntetés feloldását, akkor a Hivatal hozzá is fog járulni. Egyúttal felhívták „a belügyes elvtársak figyelmét, a fokozottabb ellenőrzésre.”

A történet csattanóját a feljegyzés hátoldalára kézzel írt ÁEH elnöki vélemény szolgáltatja: „Egyetértek. Cég se emelt kifogást [sic!]” Az ügyet csak 1974. július 10-én zárták le, az iratot ad acta helyezték, további intézkedést nem igényelt.²⁷

Városi István ismét celebrálhatott nyilvános misét még négy és fél évig. Esztergomban halt meg 1978. december 17-én, életének 73., pappá szentelésének 49. évében. Az esztergomi bazilika kriptájában temette Lékai László bíboros prímás a káptalan jelenlétében.

* * *

„.../mert vétkesek közt cinkos, aki néma” — írta az esztergomi költőtárs, Babits Mihály 1938-ban a háború árnyékában, a „Jónás könyve” harmadik részében.

Babits / Jónás példáját kötelezőnek érezhette Városi István is magára nézve. A próféta nem menekülhet kötelessége elől, nem vonulhat magányosan el egy szigetre, s nem hallgathat, ha szólania kell. A költőnek és a papnak is tennie kell a dolgát, hatnia kell az emberek erkölcsére, eszére és érzelmeire, hogy az Isten által kijelölt úton haladjanak. Városi István intelligensen versbe csomagolva üzent a hatalomnak és mindazoknak, akik olvasták versét: „Alattam szemét”. Vállalta a következményeket, a szilenciumot. A Vigilia 1955 után csak 23 év múlva közölte újabb versét.²⁸ Az 1947-ben kiadott utolsó önálló kötete (Hét nap) után 29 évvel, 1976-ban jelenhetett meg Városi István „Szent Ágoston Vallomásai” című kiváló fordítása.

²⁶ HU MNL OL XIX–A–21–a–E–15–1 /1974. Feljegyzés Miklós Imre részéről dr. Városi István kanonok büntetésének feloldásáról, 1974.

²⁷ Uo.

²⁸ Városi István versei. Ki vagy? Hetvenkedés. Ágoston. In: *Vigilia*, 43. évfolyam, 1978/1. szám. 35-36.

Bátorság kellett ahhoz is, hogy olyan témákat érintsen a szentbeszédeiben, amelyek tabunak számítottak abban a korban, amelyben élt. Nem alkudott, és nem rettent meg. Tetteiért, gondolataiért minden körülmények között vállalta a következményeket.

Az 1913-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat formai szabályossága. Összehasonlító elemzés a 19. századi előzmények alapján^{1*}

Tamási Zsolt

Az erdélyi római katolikus újkori egyházmegyei zsinati vagy zsinati jellegű munkálatok esetében azt látjuk, hogy a többszöri 19. századi próbálkozások ellenére egyházjogilag egyértelműen érvényes egyházmegyei zsinat csak 1913-ban volt. Az 1913-as egyházmegyei zsinati munkálatokat gróf Mailáth Gusztáv Károly püspöksége első felének legjelentősebb eredményének tekinthetjük.² Az 1913-as egyházmegyei zsinati munkálatok előtt, közel egy évszázadig az 1822-es egyházmegyei Statuta határozatai kerültek részben hasznosításra. Igaz ugyan, hogy 1848-ban az egyházmegyei zsinat a megváltozott helyzetben megpróbált megfelelni a kihívásoknak. Ekkor egy újabb Statuta szerkesztése viszont elmaradt. Ennek a zsinatnak a határozatai a megtorlás fényében háttérbe szorítva nem fejthettek ki hosszú távú hatást. 1869-ben a papi, konzultatív gyűlésen a megyéspüspök aktuális kérdéskörök mentén röviden tárgyalt a papságával, viszont az érdemi, hatályba is lépő rendelkezések formája a zsinattól, papi gyűlésektől független püspöki körlevelekben azonosítható be. Ezek a püspöki körlevelek együtt az 1822-es Statuta revideált határozataival képezték az alapját az 1913-as egyházmegyei zsinati munkálatoknak. Az 1913-as zsinati határozatok utóéletével kapcsolatosan kiemelt jelentőségű, hogy az 1913-as egyházmegyei zsinatot csak 2000-ben követte újabb hasonló munkálat, így újra csak, szinte egy évszázadig, Erdélyben a püspöki rendeletek pótolhatták a zsinati határozatokat. Ez is jelzi az 1913-as egyházmegyei zsinat jelentőségét, amely gyakorlatilag összegezve a 19. századi törekvéseket, meghatározó maradt a 20. század során. Jelen tanulmányban azt igyekszünk körvonalazni, hogy a formai szabályosság terén miért kiemelkedő az 1913-as erdélyi egyházmegyei zsinat, amelynek határozatai éppen ezért maradéktalanul érvénybe is léphettek.

Az 1913. évi egyházmegyei zsinat esetében minden fenttartás nélkül állítható az egyházjogi szabályosság, egyértelmű ennek teljes megléte. A zsinat előkészítésében kulcsfontosságú szerepe volt Forster János szentszéki tanácsosnak, aki behatóan foglalkozott az egyházmegyei zsinat szervezésével formai és tartalmi szempontból is. Ennek egyik mérhető eredménye az előkészületek során az 1848-

¹ * A kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica 3748/10/2020 HTMT szerződés számú ösztöndíjával valósult meg.

² MARTON JÓZSEF: Az erdélyi egyházmegye a 20. század kezdetén. In. *Keresztény Szó*, 2008, XIX/6. 1-3.

as egyházmegyei zsinatról írt kötete.³ Ebben egyértelműen kritizált minden formai hibát, ami 1848-ban előfordult, viszont a tendenciózus hozzáállását magyarázza, hogy 1913-ban egy minden szempontból hatályos egyházmegyei zsinati munkálatot igyekezett a maga részéről előkészíteni.⁴ Ugyanakkor fontosnak tekinthető, hogy párhuzamosan az 1822-es egyházmegyei zsinatot jogerősnek ítélte meg,⁵ s mivel mindkét egyházmegyei zsinatot nagyon alaposan tanulmányozta, nagyon jól ismerte a 19. században folyamatosan visszatérő kérdéseket, tematikákat, az azokkal kapcsolatos javaslatokat, körleveleket. Az 1913-as egyházmegyei zsinat hosszas előkészítésekor a 19. századi munkálatok tanulságai alapján igyekezett kiküszöbölni minden olyan akadályt, amely a régóta várt egyházmegyei zsinat hatályosságát veszélyeztette volna.

Az 1913-as egyházmegyei zsinat szervezésekor a résztvevők számára pontosították a legfontosabb egyházbiztosági szabályozásokat:⁶ az egyházmegyei zsinat az egyházmegye papságának a gyűlése, amelyet a püspök az egyházbiztoság alapján hív össze, hogy a hatáskörébe tartozó dolgokról tanácskozzon. A résztvevők többségéhez a püspök csak a zsinati vizsgálók és a parochi consultores kinevezésében kell hogy alkalmazkodjon, a többség akarataról titkos szavazásból értesül a püspök. A kihirdetendő határozatokhoz már nem szükséges a zsinaton résztvevők hozzájárulása. A zsinat hatásköre nem lépheti túl a püspök hatáskörét. A zsinaton megjelenni kötelesek: székeskáptalan valóságos és címzetes kanonokai, esperesi kerületek jegyzői és tanfelügyelői, lelkészkedő papság képviselői, a Gyulafehérváron működő papság teljes létszámában, a püspöki főgimnáziumok hittanárjai és igazgatói (feltéve, ha felszentelt papok, ha az igazgató nem pap, akkor a gimnázium legidősebb paptanára van jelen), a püspöki kinevezés alapján plébániákon lelkészkedő vagy plébánosi szerepet ellátó szerzetesek. A felsoroltak kötelesek jelen lenni, ha nem tudnának elmenni, június 7-ig ezt jelezniük kell írásban. Senki sem küldhet maga helyett megbízottat. A felsoroltakon kívül bármely felszentelt egyházmegyei pap még jelen lehet, de szintén június 7-ig írásban kell, hogy ezt bejelentse.

Az utasításokban azt is megfogalmazzák, hogy mindenki hozzon karinget és bírói címet, amit a nyilvános gyűléseken viselni kell. A

³ FORSTER JÁNOS: A püspökmegyei zsinat. Gyulafehérvár 1907.

⁴ Az 1848-as munkálatokat bíráló megközelítése ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy az 1848-as munkálatok jogi érvényességét a szakirodalom megkérdőjelezze.

⁵ FORSTER, 1907. 10.

⁶ *Utasítások a Gyulafehérvári 1913. Július 7-10. tartandó egyházmegyei zsinaton résztvevők számára.* Nyomtatvány. Gyulafehérvár, püspöki nyomda, 1913.

dignitáriusok teljes egyházi díszben kötelesek megjelenni. A székes-egyházban tartó restaurálás miatt kevés oltár áll rendelkezésre, ezért csak azok misézhetnek, akiket erre különös ok kényszerít. Mindenki más csak közös szentáldozásban részesül. Mivel több szentbeszéd is lesz, a zsinaton résztvevők egyben eleget tesznek az évi lelkigyakorlati követelménynek.

A 19. századi előzmények esetében tetten érhető ezeknek a szabályoknak a nem maradéktalan teljesülése. Ezért is a formai szabályosság szempontjából értékelve szükséges előbb a 19. századi egyházmegyei zsinati és papi gyűlési munkálatokat elemezni. Úgy 1822-ben, mint 1848-ban egy-egy nemzeti zsinat előmunkálataihoz kapcsolódóan két viharos egyházmegyei zsinat megszervezésére került sor, amelyeket később több vád is ért. Csak az 1869-es papi gyűlés az, amelyet ilyen megbélyegzés nem illetett. A szakirodalom az 1822-es Statutát⁷ ismeri a legjobban, egyrészt Hermann Egyed feldolgozása,⁸ illetve a Magyar Katolikus Lexikon szócikke miatt is.⁹ Az 1848-as egyházmegyei zsinat első és alapos kritikáját Forster János közölte 1907-ben,¹⁰ a teljes jegyzőkönyvét Sávai János jelentette meg,¹¹ a tanulmány során a saját kutatási eredményeimet¹² felhasználva tárgyalom ennek helyzetét. Az 1869-es papi gyűlés hangsúlyosan ugyan nem jelenik meg a szakirodalomban, de Fogarasy Mihály megyéspüspök életrajzát megíró Éltés Károly kéziratának sajtó alá rendezésekor Marton József megjelentette magát a jegyzőkönyvet, néhány körlevéllel együtt.¹³

⁷ Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (továbbiakban GyÉFKL), Fond: Egyházmegyei Zsinatok (továbbiakban Ezs) – *Statuta Alma Diocesis Transilvanicae Anno 1822. die 17-ma Aprilis in Synodo Diocesana publicata, et Concordibus votis approbata*, Claudiopoli, Typ. Lycei Regii. (továbbiakban: Statuta)

⁸ HERMANN EGYED: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. Különlenyomat a bécsi gróf Klebensburg Kuno Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből. Bp. 1936.

⁹ Itt az erdélyi egyházmegyei zsinat címszó alatt ez az egyetlen egyházmegyei zsinat kerül csak bemutatásra. Szerzője, Marton József úgy egyházmegye-történet kézikönyveiben, mint szaktanulmányjaiban többször is kitér a Statuta és kora ismertetésére. Például MARTON JÓZSEF: Egyháztörténeti adalékok a gyulafehérvári egyházmegye történetéhez. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21. évf. (2009) 1-4. 167-180.

¹⁰ FORSTER, 1907.

¹¹ SÁVAI JÁNOS: Zsinat és forradalom. *Erdély, 1848/49*. Szeged 1999.

¹² Bizottsági jegyzőkönyvek, esperesi előkészítő jegyzőkönyvek, a javaslatok megfogalmazásában mérhető hatása a magyarországi püspöki karnak, a hivatalos és nem hivatalos alsópapsági kommunikációnak.

¹³ Marton József, Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága.

Az 1822-es egyházmegyei zsinatra a keretet a pozsonyi nemzeti zsinat terve jelentette. Rudnay Sándor hercegprímás szükségét látta egy átfogó belső reformnak, aminek kezdeményezésére 1819-ben történt esztergomi érseki kinevezése után lett lehetősége. A jozefinista papnevelés éreztette hatását, a lelkipásztorkodó papság fegyelme egyre több kívánnivalót hagyott maga után. Az általános egyházi állapotok romlása közepette hirdette meg a nemzeti zsinatot 1822-re Pozsonyba.¹⁴ A katolikus egyház államegyház jellege miatt a javasolt tárgyalási pontokba a király beleszólhatott, gyakorlatilag meghatározva a zsinati tematikát.¹⁵

1848-ban a pozsonyi törvénykezés egyházat érintő pontjai és a forradalmi hangulat tették szükségessé a nemzeti zsinat tervét. Mivel az 1848:20 tc. megszüntette a katolikus egyház államvallási jellegét, s ugyanakkor nem sikerült garanciákat szerezni a korábban gyakorlatban levő állami beavatkozás ellen, az egyházi önvédelmi törekvés volt az, ami elsősorban befolyásolta a megszövegezett zsinati tematikát. A magyar püspöki kar által kidolgozott javaslat-csomag öt csoportban mintegy 25 tárgyalási pontot tartalmazott,¹⁶ ezekben megtalálhatóak azok a reformpontok is, amelyeket részben az 1822-es pozsonyi zsinat tematikája is tartalmazott.

Az 1867-es kiegyezés sok szempontból az 1848-as változásokhoz hasonló helyzetet teremtett: Erdély és Magyarország uniójával a jogharmonizáció mellett jelentkezett az egyház és állam szétválasztásában a belső autonómia megoldásának problematikája. Hasonlóan, több korábbi, 1848-as tervezet kerül előtérbe. Fogarasy Mihály püspök ezek közül a sajtóapostolkodásra,¹⁷ az egyesületeket és a népnevelés témákban általa már 1848-ban megfogalmazott javaslatok kivitelezésére látott ekkor lehetőséget. Az 1869-es papi gyűlés véleményfelmérő szerepén túl a korszak nagy változásaira is próbált megoldást találni.¹⁸ A tanácskozás jellege miatt az igazi változásokat nem

Gyulafehérvár 2005.

¹⁴ HERMANN, 1936. 5.; Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története. Összeáll., bev. és jegyz. Fejérdy András. A zsinati dekrétumokat ford. Rihmer Zoltán. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források, 15.] 654.

¹⁵ SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története II, Bp. 1988, 400.

¹⁶ GyÉFKL, Fond: Püspöki Iratok (továbbiakban PI) – 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.

¹⁷ Fogarasy Mihály címzetes püspök, a jó és olcsó könyvkiadó társulat ideiglenes elnökének tudósítása. - *Religio és Nevelés*, 1848. május 4. V. 35. 285.

¹⁸ Nem véletlen, hogy a gyűlés egybehívása a pápai tévedhetetlenség vitatott egyetemes zsinati dogmatizációja idejében, az erdélyi Státus újraelakulása

a gyűlés határozatait, hanem az azokkal kapcsolatos (tanácskozást megelőző és az azt követő) püspöki körlevelek jelentik mind a három kiemelt tárgyalási témakörben: egyház és klérus, visszaélések, iskola.

A formai kérdések esetében azt látjuk, hogy az 1822-es, 1848-as nemzeti zsinatra való készület azonos forгатókönyvet tartalmazott: a nemzeti zsinatra kijelölt tárgyalási pontokat a megyéspüspököknek megküldik, kérve, hogy azok kapcsán az egyházmegye véleményét megfogalmazzák, s a nemzeti zsinatot előkészítő öt bizottságnak betérjesszék.¹⁹ Ezek a bizottságok voltak hivatottak arra, hogy a tárgyalat kérdéskörökről összegezve az egyházmegyéik véleményét, előzetesen megfogalmazzák a nemzeti zsinat határozatainak a szövegeit. Úgy Szepeszy Ignác 1822-ben, mint Csíktusnádi Kovács Miklós 1848-ban az esperes-kerületek koronagyűlésein megfogalmazott javaslatokat összegezi az egyházmegyei zsinat keretében. Jelentős különbség, hogy a megszóvegezett jegyzőkönyvet Szepeszy kész egyházmegyei törvénykönyvként kezeli, a nemzeti zsinat figyelmen kívül hagyásával,²⁰ miközben Kovács püspök a jegyzőkönyvet betérjeszti a nemzeti zsinatot előkészítő bizottságnak.²¹ Ennek ellenére mindkét esetben formai hibát jeleznek az eljárás kapcsán. Szepeszy 1822-es Statutája esetében ez teljesen nyilvánvaló,²² az 1848-as jegyzőkönyv esetében viszont nem ennyire egyértelmű. A kalocsai érsek, Nádasdy Ferenc, amikor megkapta Kovács Miklós erdélyi püspöktől az egyházmegyei zsinaton megfogalmazott jegyzőkönyvet, azonnal tisztázni szeretné, hogy „a.) valóságos megyei zsinatot tartott-e, minthogy a jegyzőkönyvben a zsinat, gyűlés és tanácskozmány kitételek vegyest használnak (...) b.) Szótöbbség, azaz szózatolás által történtek e a határozatok vagy sem? – mert ha igen (mit az első ülés 4-ik pontjából ki nem vehetni) akkor a püspökök isteni jogon nyugvó kormányhatósága aképp lenne mellőzve, hogy egyszersmind a kath. egyháznak a magyar országai püspökök által f. évi Június 4-én kelt körlevelükben is kimondott elvei 6-ik Pius pápa a pistoi zsinatra vonatkozó „Auctorem fidei” 1794-ik évi Augustus 25-én kelt bullájának²³ ide szolgáló kárhóztató

körüli jogi viták (világiak-klerikusok hatásköri vita 1868-tól) keretében, az egyházi iskolák szervezését behatároló 1868:38 tc. alkalmazási módszertának kidolgozásával egybeesően történt.

¹⁹ HERMANN, 1936. 5.; GyÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.*

²⁰ HERMANN, 1936. 7.

²¹ GyÉFKL EZS 1085/1848. – Kovács Miklós püspök átirata az egri érsekhez, a veszprémi, pécsi, besztercebányai, kassai püspökökhöz, ill. Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez. Kolozsvár 1848. szeptember 6.

²² HERMANN i.m. 19-21.

²³ VI. Piusz, „Auctorem fidei” bulla, In. DS 2626.

*ítéletével*²⁴ *egyetem elvetetett volna*”.²⁵ 1848 másik sajátossága, hogy az egyházmegyei zsinatot megelőző vegyes Státus-gyűlésen²⁶ az ott tárgyalható kérdésekről a papság szavazatilag igyekezett határozni.²⁷ A két fórumon jelenlevő klerikusok ugyanazok, a szavazásra a Szepesy által jegyzett zsinati demokratikus lehetőséget²⁸ legalább ott érvényesítették. Megpróbálták a zsinaton is,²⁹ de Kovács Miklós püspök kitérő válaszában a Trienti zsinat törvénykezésének alkalmazására utalva jelzi, hogy annak előírása szerinti egyházmegyei zsinat vette kezdetét. Az 1869-es papi gyűlés formai megítélése már nem is okoz problémát, jogi hiányosság vagy szabálytalanság esete nem áll fenn ebben az esetben.

Egyházzjogi szempontból az 1822-es és az 1848-as munkálatoknak a jogszerűségét problémássá teszi, hogy az egyházmegyei zsinat, ha nem önállóan, az egyházmegye szükségletei miatt került összehívásra, hanem a nemzeti zsinat szervezésének keretében, akkor időben a nemzeti zsinatot kellett volna követnie, nem azt megelőznie. A hatályos egyházzjogi szabályozás ugyanis egyértelműen pontosítja, hogy „*megyei zsinat (synodus diocesana)* az, melyen a püspök,³⁰ a megyebeli papsággal a megyét illető fegyelmi és főleg lelkipásztori ügyekre nézve tanácskozik.”³¹ A megyei zsinatot a megyés püspök hívja egybe, a „világi hatalom beleegyezésének kikérése nélkül”,

²⁴ Az egyházmegyei zsinaton jelenlevő papságnak döntési joga nincs.

²⁵ GyÉFKL PI – 389.d. 3.cs. 1357/1848. – *Nádasdy Ferencz kalocsai érsek levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz*. Kalocsa, 1848. Szent Mihály hó 25.

²⁶ Ennek jegyzőkönyvét ld.: VESZELY KÁROLY: *Az erdélyi róm[ai] kath[olikus] püspöki megye autonómiája, vagyis az 1711-től 1892-ig tartott erdélyi római katolikus Statusgyűlések nevezetesebb tárgyalásainak, határozatainak, felterjesztéseinek és más ezekre vonatkozó okmányoknak gyűjteménye (Az „Erdélyi egyháztörténeti adatok” – II. kötete)*, Gyulafehérvár 1893. 122–146.

²⁷ Ezt a Státus belső szabályzata lehetővé tette. - Marton József: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Gyulafehérvár, 1994, 75.

²⁸ Statuta 184-185. Pars II. Sectio XX. § 4., Hermann i.m. 14.

²⁹ A zsinati munkálatok első napján, 1848. szeptember 1-én az egyik résztvevő feltette a kérdést: „*vajon ezen gyűlés csak egyszerűen tanácskozmányi gyűlés leend, vagy pedig olyan, mely szótöbbséggel érvényes határozatokat hozhat? Mely kérdésnek megvitatása után elnöklő püspök úr ezen zsinatot oly erejűnek nyilvánítja, minőnek azt a Trienti zsinati köz-zsinat határozza?*” - GyÉFKL EZs, d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*. Első ülés, 4. pont.

³⁰ Vagy ennek különös megbízása folytán közhelyettese, széküresedés esetén pedig a káptalani helyettes.

³¹ SZEREDY JÓZSEF: *Egyházzjog*. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. I., Pécs, 1883³. 258. § 653-659.

kitűzve annak időpontját, helyszínét. Az egyházmegyei zsinat rendszeren három napig tart.³² „A zsinaton egyedül a püspök törvényhozó és bíró, az összes papság csak véleményező és tanácsadó, nem pedig határozó szavazattal bír.”³³ A megyei zsinat feladata: „a megyei zsinatot megelőző tartományi zsinat végzéseit, a római pápa rendeleteit, a római congregatiók határozatait kihirdetni és foganatosítani; a megye szükségleteihez képest új törvényeket hozni, a régi a jelen körülményekre nem alkalmazható törvényeket módosítani vagy végképp megszüntetni, a talán még ki nem hirdetett vagy feledékenységbe ment törvényeket, ha hasznos és szükségesnek látszik, kihirdetni, vagy felújítani; a megye állapotát, szükségleteit feltüntetni,³⁴ szóval tárgyalni: a megye javát illető mindazon kérdéseket és ügyeket, melyeket, amennyiben a megyei zsinatok körén túl nem terjeszkednek, a főpásztor akár önszántából, akár papjainak javaslatára tanácskozás alá kíván bocsátani.” „A zsinat határozatait rendszerint csak a püspök írja alá, de aláírhatják mások is. A zsinat végzéseire nézve az apostoli szent szék megerősítése nem szükséges; azért azokat a püspök a neki helyesnek látszó módon azonnal kihirdetheti; kihirdetésük után az egész megye területére kötelező erővel bírnak. A zsinat végzéseit a püspök értelmezi, neki van joga azoktól szükség esetén felmenteni is; ő örökdik a felett is, hogy azok a papság és hívek részéről pontosan teljesítenek.”³⁵ Mivel úgy 1822-ben, mint 1848-ban a nemzeti zsinat előtt került sor egyházmegyei zsinatra, az egyházi szabályozások alapján csak akkor tekinthető mindkét egyházmegyei zsinat jogerősnek, ha a nemzeti zsinati törekvésektől függetlenül, az

³² De a püspök belátása szerint ezen időt megrövidítheti, vagy ha a körülmények úgy kívánják, meg is hosszabbíthatja.

³³ A püspök ennél fogva nem köteles a többség véleményét követni, maga saját nevében hozza és hirdeti ki a határozatokat. Azért ámbár a püspök a zsinaton egybegyűlt papsághoz a határozatok felolvasása után ezen szavakat intézi: placet-ne vobis? Mire a papság placettel szokott felelni, e felelet nem úgy tekintendő, mint a zsinat részéről hozzájárulás vagy megerősítés; hanem ez által az Isten, püspök és társak előtt ünnepélyesen megígérik, hogy ezen határozatokat pontosan megtartandják. – SZEREDY, 1883. 258. § 653-659.

³⁴ Illetve még: az ifjúság vallás-erkölcsi neveléséről, hittani tankönyvekről, továbbá a hittanítási és fegyelemfenntartási célszerű módokról, azután a hívek között elterjedt különféle vallási visszaélések, ferdeszokások és kicsapongások megszüntetéséről gondoskodni: ájtatos társulatokat létesíteni, terjeszteni s kellően szabályozni; a misedíjakat megszüntetni; az ájtatos alapítványokat, ha a szükség és körülmények úgy kívánják, megváltoztatni (Conc. Trid. Sess. XXV. c. 4. de ref.); bizonyos eseteket a gyóntatószékben a püspöknek fenntartani; Hitbéli vagy vitás ügyek nem tartoznak körébe, valamint bármely bíráskodás sem; ez egyedül a püspök teendői közé tartozik.

³⁵ SZEREDY, 1883. 653–659.

egyházmegye belső szükségleteire választ adó fórumnak tekintjük azokat. Ebben az esetben ugyanis mindkét esetben érvényesült, hogy a megyéspüspök által egybehívott zsinat az egyházmegye fegyelmi és lelkipásztori kérdéseiről tárgyalt; az egyházmegye igényeihez képest új törvényeket fogalmazott meg, másokat megszüntetve vagy felújítva. Az egyházmegye állapotának felmérésére sor került. A határozatok kihirdetésének jogával mindkét megyéspüspök a maga módján élt, s a kánonjogot ebben az esetben nem sértette az sem, hogy az előzetes szentszéki jóváhagyás kérésének elmaradása nyilvánvaló az 1822-es Statuta esetében. Ebből a szempontból értékelve a megyéspüspök papjaival akár zsinati, akár csak papi gyűlési fórumon tárgyalva, tájékozódva az egyházmegye helyzetéről, a szükséges intézkedéseket meghozhatta. Ennek formája lehet akár egy belső törvénykönyv (pl. a Statuta), vagy akár körlevelekben közölt utasítás, vagy kazuisztikus intézkedés egy-egy kérdés megoldására, ha ezt a püspök, mint az egyházmegye egyedüli törvényhozója, teszi meg.

Más szempontból viszont nem elhanyagolható, hogy a püspök, mint egyedüli törvényhozó, nem emelhet törvényerőre olyan intézkedést, ami meghaladja hatáskörét, vagy ami ellentétes az egyetemes egyházi szabályozással. Ha a tárgyalt kérdéseket sorra elemezzük, akkor láthatjuk, hogy míg 1869-ben nem, 1848-ban csak vitathatóan, addig 1822-ben egyértelműen találunk egyházjogilag érvénytelen szövegrészeket a jegyzőkönyvekben. Mégis az 1822-es egyházmegyei zsinattól, mindenféle egyházjogi hiányossága ellenére, a szakirodalom sose vitatta el az *egyházmegyei zsinat* jelzöt,³⁶ miközben az 1848-as egyházmegyei zsinat ugyanúgy a *papi gyűlés* megnevezéssel³⁷ rögzült, ahogyan az 1869-es gyűlést is nevezzük.

³⁶ Sőt Forster János, amikor összehasonlítja az 1848-as egyházmegyei zsinattal, meg is jegyzi: „A Szepesi püspök 1822. évi zsinata rendesen elő volt készítve, a törvényes formák között folyt le s eredménye gyanánt megszületett az egyházmegyei Statuta. Ezen meglátszik még a jozefinizmus hatása, bár épen ezen hatás eltüntetése lett volna a tulajdonképpeni célja; továbbá megnyilvánul benne egyházi dologban az a szellem, amely az állam igazgatásában lábra kapott a bécsi kongresszus után s kegyetlenül boldogította az alattvalókat az 1825. évi országgyűlésig. Mert ez a *Statutum* a püspök, káptalan, papság és hívők kötelességeit oly aggságos atyai gondossággal és oly mérvben szabja meg, hogyha azt szóról-szóra át lehetne vinni az életbe, már itt ezen a világon minden teremtet lélek megkeserülne a jövődő mennyei üdvösséget. Egyházas szelleme lényegtelen dolgoktól eltekintve kifogástalan, de majdnem minden dolgot sive per excessum, sive per defectum dönt el s jóformán egyet sem azon legfőbb lelkipásztori regula szerint: *jugum meum sauve est et onus meum leve*.” Ezért tekintí az 1822-es zsinatot túlságosan vaskalaposnak. – FORSTER i.m. 10-11.

³⁷ A 20. század elején az egyházmegyei zsinati jelzöt még nem vitatták el.

Az 1913-as egyházmegyei zsinatot Mailáth püspök 158/1913. számú körlevelében 1913. július 7-re hívta össze, szabályszerűen a gyulafehérvári székesegyházba, amelyen 153 zsinati atya vett részt.³⁸ Az egyházmegyei zsinat ugyan egynapos zsinat volt,³⁹ viszont minden szempontból hosszas előkészületek előzték meg. Majláth püspök 1907. december 6-án küldte meg első értesítését, hogy egyházmegyei zsinatot készül összehívni. A javaslatokat minden plébánostól kérte leírni, s ezt az esperesi hivatalnak elküldeni. A tavaszi koronagyűlésen kerültek megbeszélésre a javaslatok, ahonnan a zsinatot előkészítő bizottsághoz kellett azokat felterjeszteni. A készülődés azonnal elkezdődött, maga a megyéspüspök is folyamatosan jelezte az új, aktuálissá váló témákat. Például 1908-ban a 150. számú körlevelében az egyházmegyei zsinat tervével kapcsolatban kérte az esperesi koronagyűléseken tárgyalni az esperes-kerületek beosztásának kérdését is. A változtatást a közlekedési viszonyok átalakulása s az arányosabb

Hivatalos egyházmegyei zsinatnak tekinti például Rass Károly (1872-1962) 1925-ben megjelent tanulmányában (Rass Károly: *Az 1848-iki átalakulás*, In. *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925. 218.). Ugyanakkor a zsinati munkálatokat nagyon keményen ostromozó Forster János szentszéki tanácsos is 1907-ben megjelent munkájában (Forster i.m.) is, több alkalommal pontosítva az egyházjogi kifogásait, magát a jelzöt nem vitatja. Igaz, megjegyzi: „nevezzük mi is *zsinatnak*, mert hiszen Kovács Miklós a saját kijelentése szerint annak szánta, jóllehet minden egyéb lehetett, csak törvényes alakban megtartott püspökmegyei zsinat nem volt.” Az egyházmegyei zsinat tér vissza az egyházi archontológiában is (Jakubinyi György, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Gyulafehérvár 2004.² 31). A papi gyűlésként való értelmezésre adott lehetőséget a félreértelmezhető meghívó szövege, amelyben a megyéspüspök 1848. július 18-án kelt, vegyes Státus-gyűlést és egyházmegyei zsinatot meghirdető körlevelében a 25 pontos zsinati tematika megvitatására egybehívja 1848. augusztus 27-re a Státus tagjait, záró rendelkezésként jelezve, hogy „*azután külön papi gyűlésben a zsinati pontok fognak tanácskozás alá vétetni.*” (GyÉFKL PI. – 945/1848. – Kolozsvár, 1848. július 18.: *Kovács Miklós püspök körlevele.*). Az egyházmegye történetét bemutató összegzésekbe már a papi gyűlés megnevezés került.

³⁸ A Közművelődésben megjelent tudósítás 158 zsinati atya nevét sorolja fel. *Egyházmegyei zsinat*. In: Közművelődés. Politikai, társadalmi és szépirodalmi katolikus hetilap, Gyulafehérvár, XXXVI évf. 28. szám, 1913. július 12. 7-9.

³⁹ A kánonjogi szabályozás az egyházmegyei zsinat esetében a három napos munkálatot írta elő. A tényleges zsinati ülések egy nap alatt kerültek sorra, de a liturgikus szertartásokkal együtt a formai szabály betartására került, hiszen valójában 3 napot tartott az egyházmegyei zsinat: július 7-én kezdődött, július 9-én ért véget.

beosztás miatt is szükségesnek látta. Ugyancsak ebben a körlevelében jelezte, hogy a zsinat egyik fontos tematikája a főesperesek ügykörére vonatkozó rendeletek módosítása is lenne, ugyanis az erre vonatkozó 1822-es rendeletek jelentősen elavultak. A tíz előkészítő bizottság által összegzett javaslatok témaköre egy olyan gazdag programot tartalmazott, amely felölelt minden kérdést, ami akkor az erdélyi egyházmegye életét érintette.⁴⁰ A tematikát tekintve jól érezhető a jelenléte a 19. századi kulcsproblémáknak (szemináriumok, plébánosok és káplánok, főesperesek, hitoktatás és prédikációk, istentiszteletek rendje, társulatok és sajtó), kiegészülve a részben új, de az iskola-kérdéssel szoros kapcsolatban álló kántortanítók helyzetének a rendezésével. Új tematikaként a szentségek és a sekrestyések kérdéskör azonosítható csak be.

A hosszas előkészületek után előkészített határozatok egyházmegyei zsinati elfogadása már csak formai részletet jelenthetett. Amint a szabályozásban olvashatjuk,⁴¹ „*a zsinaton kihirdetendő határozatokat tervezetben minden esperesi kerületnek megküldöttük, hogy a lelkeskedő papság a tavaszi koronagyűlés alkalmával tárgyalhassa és megtehesse reájuk észrevételeit. Legkésőbb két héttel e gyűlések után a főesperesek betérjesztik a gyűléseken felmerült kérdéseket és észrevételeket. Ezek alapján a kihirdetendő dekrétumokat újabb tárgyalás alá vesszük. Magán a zsinaton a papság csak a Procuratores cleri által terjeszthet elő panaszokat és jogos kívánásokat. A procuratores cleri bizottsághoz pedig aláírásokkal ellátott beadványokkal kell fordulni.*”

Az 1913-as egyházmegyei zsinaton résztvevők számára részletes utasításokat tartalmazó nyomtatványt is kiadtak,⁴² ahol az általános megjegyzések mellett a pontos napirendről is értesülhettek. Az utasítás rögzítette, hogy az egyházmegyei zsinaton háromféle gyűlésre kerül sor: „*a) Sessiones publicae (3): istentiszteleti ténykedésekkel és szertartásokkal összekötött teljes gyűlések az összes zsinati tagok részvételével. E gyűlések délelőttökként lesznek a Pontificale Romanum-ban foglalt előírások szerint. E gyűléseken publikálatnak a zsinati határozatok; b) a Congregationes generales (2): teljes délutáni gyűlések az összes tagok részvéte-*

⁴⁰ MARTON JÓZSEF: Az erdélyi egyházmegye a 20. század kezdetén. *Keresztény Szó*, 2008, XIX/6. 1-3.

⁴¹ GyÉFKL EZS – *Acta et Decreta Synodi Diocesanae Transilvaniensis diebus 7-10 mensis Julii anni MCMXIII. in Gyulafehérvár (Albae-Juliae) habitae*, Gyulafehérvár 1913. 6

⁴² *Utasítások a Gyulafehérvári 1913. Július 7-10. tartandó egyházmegyei zsinaton résztvevők számára*. Nyomtatvány. Gyulafehérvár, Püspöki Nyomda, 1913.

lével, mely alkalommal különböző ügyek kerülnek tárgyalás alá (zsinati határozatok felolvasása, választások, a papság kívánságai és panaszának előadása a procuratores cleri által stb.); c) Congregationes particulares: a főpásztortól kinevezendő két bizottságnak külön gyűlései, melyeken a beérkezett észrevételeket veszik tárgyalás alá, véglegesen megszövegezik a zsinati határozatokat. E gyűlésekről külön jegyzőkönyvet kell vezetni. A tanácskozások eredményéről a bizottsági elnökök tesznek jelentést a főpásztornak.” Az utasítás záró része jelezte az alapvető egyházzjogi szabályt: „a zsinati határozatok azonnal érvénybe lépnek, mihelyt a püspök által kihirdettetek.”

Az alapos előkészítése az 1913-as zsinatnak Forster János előkészítő munkálata, amely során a korábbi században is azonos egyházzjogi szabályok kapcsán megvizsgálta, hogy 1822-ben és 1848-ban miért léphettek fel szabálytalansági problémák, elvezettek ahhoz az eredményhez, ami az erdélyi egyházmegye évszázados szüksége volt: 1913-ban jogerős Statuta került kiadásra, s volt ezt követően érvényben szinte egy teljes újabb évszázadig.

„Holtában is beszél”

Mindszenty temetése az állambiztonsági iratok tükrében

Vörös Géza

Bevezetés

Kevés olyan egyházi személy van Magyarország 20. századi vérzivataros történetében, akinek annyi megpróbáltatást, szenvedést kellett kiállnia hitéért, egyházáért, híveiért; saját személyes sorsát rendelve alá az általa képviselt elvekért, mint a jelen tanulmány főszereplőjének. Az 1892-ben született Pehm Józsefet 1915-ben szentelték pappá, s lett a Szombathelyi Egyházmegye egyik lelkipásztora. Legitimista nézetei miatt az őszirózsás forradalom idején letartóztatták, majd a Tanácsköztársaság alatt kitoloncolták Zala vármegye területéről.¹ Mindszenty nem csak a kommunista eszméket utasította el, de szembehelyezkedett a fasiszta-náci nézetekkel is. Ezt juttatta kifejezésre, amikor hosszas tépelődés után, a második világháború forgatagában, 1942-ben német nevét Mindszentyre magyarosította. 1944-ben, immár veszprémi püspökként, a nyilas hatalomátvételt követően többször összeütközésbe került a helyi közigazgatás vezetőivel, és amikor a nyilas főispán 1944. november 27-én katonákat kívánt elszállásolni a püspöki palotában, a tiltakozó Mindszentyt letartóztatták.² A front közeledtével Sopronköhidán, majd Sopronban tartották fogságban.

A háborút követően a lassan kiépülő kommunista diktatúra ellen Mindszenty többször felemelte szavát. Az 1945-ben esztergomi érsekké, majd 1946-ban bíborossá történő kinevezése után is többször tiltakozott a németek kitelepítése, az egyházi iskolák államosítása, a hitélet ellehetetlenítése, az egyházak helyzetének szétzilálása ellen. Az egyházakkal leszámolni akaró pártállam egyik fő ellenségének tartotta a főpapot, ezért egy koncepciós per keretében 1949. február 8-án életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték.³ Bár az 1956-os forradalom idején rövid időre kiszabadult, de annak bukását követően a bevonuló szovjet csapatok elől november 4-én az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, ahol majd 15 évet töltött kény-

¹ KOVÁCS PÉTER: Mindszenty József és a Tanácsköztársaság. In: „Isten szolgálja”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007. 29–38.

² SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 67–69.

³ BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975) II. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 803–937.

szerű, belső száműzetésben, de az állambiztonság e falak között is igyekezett minden lépését figyelni.⁴ A Vatikán, az USA és a Magyar Népköztársaság között zajló politikai sakkjátszmának köszönhetően 1971. szeptember 28-án el kellett hagynia mind a követséget, mind az országot, otthonra a bécsi Pázmáneum épületében lelt.⁵ A bíboros az életéből hátralévő éveket a külföldön élő magyarok lelkipozíciójával, illetve emlékiratainak rendezésével töltötte.⁶ A pártállam irányítóinak utasítására a magyar kommunista titkosrendőrség Mindszenty egyház vezetői és lelkipásztori tevékenységét árgus szemmel követte, megfigyelését haláláig folytatta.⁷ Sőt, az állambiztonsági tisztek a főpap halálát követően, tartva a bíboros szellemiségének tovább élésétől, munkatársainak és híveinek tevékenységét továbbra is ellenőrzés alatt tartották.

A halálhír

„*Sum paratus*” vagyis „*Készen állok*”. Ezek volt Mindszenty József utolsó szavai 1975. május 6-án, mielőtt a bécsi Irgalmasok Kórházában végrehajtott andrológiai műtét során a bíboros megfáradt szíve felmondta a szolgálatot.⁸ Mindszenty halálhíre futótűzként terjedt szét a világban, még az osztrák főváros Szent István-dómjának nagyharangját is megkondították, jöllehet a végtisztesség ezen

⁴ SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 145–160., VÖRÖS GÉZA: „Nem kívánja elhagyni az országot...” (Mindszenty megfigyelése az amerikai követségen, 1956–1971). *Vasi Szemle*, 2015/5. szám. 859–876.

⁵ ADRIÁNYI GÁBOR: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Budapest, Kairosz Kiadó, 2004. 45–134.

⁶ Mindszenty 1971 és 1975 közötti életéhez lásd CSONKA EMIL: A száműzött bíboros. Budapest, Babits Kiadó, 1993., MSGR. MÉSZÁROS TIBOR: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárnak napi jegyzetei (1972–1975). Abaliget, Lámpás Kiadó, 2000.

⁷ CZENE-POLGÁR VIKTÓRIA: „*Dér*” elvtársék bevetésén – Mindszenty és a hírszerzés tisztjei. In: „*Szenteltessék meg a Te neved...*” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Szerk.: Soós Viktor Attila. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2012. 201–209.; VÖRÖS GÉZA: Mindszenty megfigyelése és az állambiztonság információszerző módszerei. In: Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés. Szerk.: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó, 2014. 397–408.

⁸ BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975). II. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 1379., KOVÁCS GERGELY: Mindszenty József a leghűségesebb pásztor. Budapest, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, 2014. 42. <https://issuu.com/mindszenty-alapitvany/docs/mindszenty-eletrajz> (utolsó letöltés ideje: 2021. június 2.)

megnyilvánulása csak a mindenkori bécsi érseknek jár.⁹ Május 7-én adták ki a gyászjelentést, amelyben a bíboros titkárának, Mészáros Tibornak a nyomatékos kérésére, a főpap neve alatt a „*bíboros, esztergomi érsek, Magyarország primása*” szerepelt, jelezve ezzel, hogy bármi is történt az utóbbi harminc évben, hívei továbbra is őt tartották a Magyar Katolikus Egyház fejének.¹⁰ A König bíboros által aláírt gyászjelentés magyar és német nyelvű példányát a bécsi érsekség megküldte a magyar követségre is,¹¹ ahol a diplomáciai fedésben dolgozó állambiztonsági tisztek hamar észrevették a két szöveg közötti különbséget: a német nyelvű szövegből hiányzott, hogy Mariazell csak ideiglenes nyughelye lesz a bíborosnak.¹² Valószínűleg nem tudtak arról, hogy Mindszenty a halálát megelőző napon, május 5-én újra kiegészítette végrendeletét, amely szerint „*ha számkivetésben halok meg, temessenek ideiglenesen a máriacelli kegytemplomban.*”¹³ Számukra ez annak ellenére új információ lehetett, amelyet igyekeztek minél hamarább a budapesti központ számára eljuttatni, hogy május 6-án „Bower” fedőnevű ügynök „*soron kívüli találkozáson jelentette a hírt, hogy Mindszentyt bevitték a bécsi irgalmasok kórházába és megoperálják.*”¹⁴ A jelentés alapján úgy tűnik, hogy „Bower” vagy nem jutott hozzá, vagy nem adta tovább ezt az információt az állambiztonság felé.

⁹ NAGY ALAJOS: „Ha Mária és Szent István országa felett lehull a moszkvai hitetlenség csillaga”. Mindszenty hamvainak hazahozatala. In „Isten szolgálja” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Összeáll.: Soós Viktor Attila. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007. 117.

¹⁰ MSGR. MÉSZÁROS TIBOR: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Abaliget, Lámpás Kiadó, 2000. 659.

¹¹ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 57, 57/1.

¹² ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 55. 1843. sz. bécsi távirat 1975. május 15.

¹³ MSGR. MÉSZÁROS TIBOR: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Abaliget, Lámpás Kiadó, 2000. 666. Mindszenty, még az amerikai követségen 1962-ben készített végrendeletét a későbbiek során kétszer is kiegészítette, először 1973-ban, majd közvetlenül halála előtt, 1975. május 5-én. Az 1973-as kiegészítésben írt arról, hogy a holttestét csak akkor vigyék az esztergomi bazilika sírboltjába, ha Magyarország visszanyeri függetlenségét a szovjet fennhatóság alól. 1975-ben rendelkezett úgy, hogy halála esetén testét ideiglenesen a mariazell-i kegytemplomban temessék el. Msgr. MÉSZÁROS TIBOR: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Abaliget, Lámpás Kiadó, 2000. 663–666.

¹⁴ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 53. 1748. sz. bécsi távirat 1975. május 8.

Mindszenty halálhírével kapcsolatban a hírszerzőtisztek a Bécsben megjelenő lapok alapján sajtószemléket készítettek, amelyek közül kiemelték, és külön táviratban továbbították, hogy a bécsi szabadelvű konzervatív polgárság újságja, Ausztria hivatalos közlönye, a Wiener Zeitung május 10-ei száma szerint „Kresky¹⁵ kancellár telefonon kondoleált Villot¹⁶ kardinálisnak Mindszenty halála alkalmából”.¹⁷ Érthető e hír fontossága magyar szemszögből, hiszen az osztrák kormányfő személyesen fejezte ki részvétét Mindszenty halála miatt a vatikáni diplomácia első számú vezetőjének.

Magyarországon a bíboros halálhíréről mindössze egy egymondatos, az AP amerikai hírügynökség jelentésére hivatkozó hír jelent meg a korabeli napilapok *Hírek* című rovatában. A Mindszenty haláláról szóló tudósítás szinte minden sajtóorgánumban lényegében ugyanazon szöveggel jelent meg: „Mindszenty József volt esztergomi érsek kedden 83 éves korában Bécsben meghalt.”¹⁸ Érdekesség, hogy az egyik legnépszerűbb napilapnak, az Esti Hírlapnak a hasábjain, ahol a legfrissebb hírek jutottak el mindenkire, semmilyen tudósítás sem jelent meg a bíboros halálával kapcsolatban. Természetesen az emigrációban élő magyar közösségek lapjai megemlékeztek Mindszenty haláláról.¹⁹

A gyászszertartás

A magyar pártállami vezetést nagyon érdekelte, hogy milyen reakciókat vált ki Mindszenty halála az osztrák politikai és egyházi vezetőkörökben, kik jelennek meg a bíboros gyázmiséjén, majd a temetésén, és milyen egyházpolitikai utalások hangzanak el a szertartásokon elmondott beszédekben. A hírszerzés vezetőinek utasítására a bécsi követségen diplomáciai fedéssel dolgozó állambiztonsági tisztek megpróbálták minél több információt összegyűjteni, így május 15-

¹⁵ Kreisky, Bruno (1911–1990) osztrák szocialista politikus. 1959–1966 között Ausztria külügyminisztere, 1970-től 1983-ig osztrák szövetségi kancellár.

¹⁶ Villot, Jean-Marie (1905–1979) francia főpap, bíboros, Lyon érseke. VI. Pál pápa 1967-ben a Papok Kongregációjának prefektusává, majd 1969-ben államtitkárrá nevezi ki. Ezt a tisztséget 1979-ig töltötte be.

¹⁷ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 55. 1843. sz. bécsi távirat 1975. május 15.

¹⁸ Népszabadság, 1975. május 7. Lényegében ezt a szöveget olvashatták a fővárosi és a megyei napilapok olvasói is. Lásd pl. Népszava, 1975. május 7., Veszprémi Napló, 1975. május 7., Zalai Hírlap, 1975. május 7.

¹⁹ Így például a Baltimore-i Magyar Egyesület lapja a Baltimore-i Értesítő 1975. június-július számát oldaltisztelt a bíboros halálhírénél. Baltimore-i Értesítő 1975. jún-júl. https://library.hungaricana.hu/en/view/AmerikaiMagyarUjsag_USAHUN_1975/?query=mindszenty&pg=68&layout=s (utolsó letöltés ideje: 2021. június 12.)

én elküldtek Budapestre egy háromoldalas jelentést, amelyben összegezték az addig megszerzett adatokat. A részben ügynöki jelentések, részben az osztrák média közlései alapján készített anyagban jelentős helyet kapott Mindszenty gyászmiséje.

Mindszenty koporsóját a Szent István-dómban ravatalozták fel, ahol május 10-én Franz König bíboros, bécsi érsek mondott érte gyászmisét. Ekkor hangzottak el az osztrák főpap később sokszor idézett szavai, hogy „*Obwohl er gestorben ist, spricht er noch zu uns. [...] Sein Mund ist stumm, aber weiter klingen die Worte des mit reisenden Redners, der – aus der Geschichte seiner Heimat schöpft – die Massen Seiner Zuhörer in seinem Heimatland begeisterte.*”²⁰ König beszédét, amely az osztrák katolikus sajtóügynökség, a Kathpress május 12-ei számában jelent meg, a hírszerzőtiszték lefordították magyarra és elküldték Budapestre. Azonban különösen fontosnak ítélték meg a bécsi bíboros azon kijelentését, miszerint „*Mindszenty rehabilitálása még mindig nyitott kérdés*”, ezért erről, még a jelentés elküldése előtt, táviratban tájékoztatták a budapesti központot.²¹

A gyászmisére a hírszerzőtiszték „*Cork*” fedőnevű ügynöküket küldték el, aki feladatának megfelelően végig fotózta a szertartást, így könnyen be lehetett azonosítani a megjelentek közül az állambiztonságot érdeklő személyeket. A jelentésből kiderül, hogy a gyászszertartáson, amelyet a bajor televízió egyenes adásban közvetített, jelen volt Habsburg Ottó, Lukas Beroldingen²², Kreisky kancellár protokollfőnöke és Kiss Mihály is, az ausztriai magyar cserkészek vezetője.²³ Az ügynök által adott képek olyan jó minőségűek voltak, hogy a jelentést készítő tiszt értékelése szerint azok „*alkalmasak további azonosításokra a jelenlévők közül*”.²⁴

A temetés

Végakarátának megfelelően május 15-én helyezték végső nyugalomra Közép-Európa egyik legismertebb Mária-kegyhely zárandokhelyén, a Mariazell-i bazilika Szent László kápolnájában. Bár a temetésről távolmaradt mind az osztrák politikai vezetés, mind Opilio Rossi apostoli nuncius, sőt az osztrák püspöki kar jó része is, azon-

²⁰ PALLAGI MÁRIA: „A Mindszenty név kiragyog a 20. század mártírjainak sorából”. Mindszenty és König bíboros. *Vasi Szemle*, 2015/5. szám. 889.

²¹ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 54. 314. sz. bécsi távirat 1975. május 14.

²² Beroldingen, Lukas (1921–1978) osztrák politikus. 1949-től az Osztrák Szövetségi Kancellárián dolgozott, ahol 1967-től a protokoll részleg vezetője lett.

²³ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 63. Mindszenty halálával és temetésével kapcsolatos információk, 1975. május 15.

²⁴ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 63. Mindszenty halálával és temetésével kapcsolatos információk, 1975. május 15.

ban a szertartáson az emigrációban élő magyar főnemesség mellett megjelent az európai hercegi családok jónéhány tagjai is, az osztrák televízió élő adásban közvetítette az eseményt.²⁵

A temetésre többezres tömeg jelent meg a városban, a gyászmisét König bíboros celebrálta,²⁶ és Ádám György müncheni magyar főlelkész mellett beszédet mondott Werenfried van Straaten, az Ostprieesterhilfe²⁷ vezetője is, aki kemény hangon bírálta a vatikáni vezetést Mindszentynek az érseki székből történő elmozdítása miatt. Kijelentette, hogy „*Krisztus engedelmes lett a kereszthalálig, tiszta értelemmel fel nem fogható. Mi azonban meghajlunk az előtt a bölcsesség előtt, melyben az értelem tűnik ostobaságnak. Kétkedés és félelem ellenére ezért elutasítjuk a pápa engedékenységét az ateistákkal szemben, akik a primás leváltását követelték. Ezt mi felelőtlenségnek nevezzük.*”²⁸

Az állambiztonság számára a temetés eseményének dokumentálása nem ígérkezett könnyű feladatnak. A bécsi magyar követségen dolgozó hírszerzőtisztek megint „Cork” fedőnevű ügynökökre bízta, hogy készítsen a bíboros végső búcsúztatásáról felvételeket. Azonban a budapesti központ valószínűleg ezt nem ítélte elégségesnek, az esemény fontossága okán mind a hírszerzés, mind a belső elhárítás szükségesnek tartotta, hogy egy-egy operatív tisztje is jelen legyen a szertartáson.

Az állambiztonság 1975. május 13. és 15. között, négy napra kiutaztatta szolgálati gépkocsival a Mindszenty mariazeelli temetésére Rajos Pál²⁹ rendőr alezredest, a hírszerzés kiemelt főoperatív tisztjét, és Bakonyi Imre³⁰ rendőr alezredest, az egyházi elhárítás egyik alosztályvezetőjét, hogy megfigyeljék és dokumentálják a temetést. A két főtiszt által jegyzett négyoldalas jelentés rendkívül részlete-

²⁵ BALOGH MARGIT: Mindszenty József (1892–1975). II. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 1380.

²⁶ PALLAGI MÁRIA: „A Mindszenty név kiragyog a 20. század mártírjainak sorából”. Mindszenty és König bíboros. *Vasi Szemle*, 2015/5. szám. 889.

²⁷ Werenfried van Straaten által 1947-ben alapított Nemzetközi katolikus segélyszolgálat, amely főként azokban az országokban tevékenykedett, ahol üldözték vagy akadályozták a katolikusokat hitük gyakorlásában. Kirche in Not/Ostprieesterhilfe. Magyar Katolikus Lexikon. http://lexikon.katolikus.hu/K/Kirche%20in%20Not_Ostprieesterhilfe.html (utolsó letöltés ideje: 2021. június 2.)

²⁸ NAGY ALAJOS: „Ha Mária és Szent István országa felett lehull a moszkvai hitetlenség csillaga.” Mindszenty hamvainak hazahozatala. In: „Isten szolgája” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2007. 120.

²⁹ ÁBTL 2.8.1. 17118. Rajos Pál.

³⁰ ÁBTL 2.8.1. 7445. Bakonyi Imre.

sen beszámol az 1975. május 15-én történt eseményről, a koporsónak a ravatalra helyezésétől egészen a templom Szent László kápolnájában való letételéig.³¹ Értékelésük szerint, mely nemcsak az emigráns szervezetekre terjedt ki, hanem a részt vevő egyházi személyekre is, „*figyelemre méltó jelenség, hogy nyílt uszító politikai demonstrációhoz olyan egyházi tényezők adták nevüket, mint Döpfner³² érsek, König bíboros, László³³ és Weber³⁴ püspökök, akik előre láthatták az emigrációs szervezetek törekvéseit, hogy nyílt antikommunista propaganda-akciót kívánnak kibontakoztatni*”.³⁵ A hírszerzés ügynöke, „Cork” is teljesítette a rábízott feladatot, vagyis sikerült fotókat készítenie a mariazell-i temetésről. Az ügynök ezeket a felvételeket május 19-én átadta tartótisztjének, aki még aznap személyesen vitte azokat az állambiztonság budapesti központjába.³⁶

Epilógus

Mindszenty József halála megoldott egy sor politikai, egyházpolitikai kérdést Magyarország, a Vatikán és Ausztria kapcsolatában, viszont ezzel mind a magyar politikai vezetés, mind az állambiztonság irányítói egy olyan ütőkártyát vesztek el, amelyet megfogalmazásuk szerint „*az elmúlt években gyakran tudtunk használni a vatikáni törekvések visszaszorításában.*”³⁷

A temetést követően az állambiztonsági tiszték úgy érezhették, hogy Mindszenty és a közöttük évtizedeken át zajló küzdelemből végül is ők kerültek ki győztesen. Azonban a szertartáson egy, a bíborostól a külföldi és hazai ifjúság nevében búcsúzó gimnazista diák szavai intő jelként figyelmeztették a politikai rendőrség tisztjeit, hogy Mindszenty szellemiségének lesznek továbbvivői. A diák így emlékezett a bíborosra: „*Mindszenty hercegprimás nem halt meg számunkra:*

³¹ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. 66–69. „Vecchio”. Mindszenty temetése, 1975. május 19.

³² Döpfner, Julius (1913–1976) bíboros, münchen-freisingi érsek. 1958-ban kreálta bíborossá XXIII. János pápa. 1961-től haláláig München-Freising érseke, 1965-től a Német Püspöki Konferencia elnöke volt.

³³ László István (1913–1995) eisenstadti püspök. 1956-tól haláláig Eisenstadt püspöke volt, 1992-ig a külföldi magyarok püspöki címét viselte.

³⁴ Weber, Johann (1927-) graz-seckau püspök. 1969-ben nevezte ki VI. Pál pápa Graz-Seckau egyházmegye püspökévé.

³⁵ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. 69. „Vecchio”. Mindszenty temetése, 1975. május 19.

³⁶ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. „Vecchio”. 63. Mindszenty halálával és temetésével kapcsolatos információk, 1975. május 15.

³⁷ ÁBTL 3.2.9. R-8-009/4. 93. „Vecchio”. Mindszenty tevékenysége, emlékiratai és halála, 1975. június 25.

itt él közöttünk, mint egyházának bátor hitvallója. Itt él közöttünk és lelkesít azzal az erkölcsi erővel, azzal a fenséges példaadással, amit életében mutatott nekünk. Felszólít minket, a magyar ifjúságot, de felszólítja a világ minden tájára szétszórt honfitársainkat is, hogy az ő küzdelmes élete nemzete szabadságáért és népe tiszta erkölcséért kell, hogy a mi sorsunk legyen! Szent testamentum ez a hősi élet: útmutatás a szabad és szebb magyar jövő felé... ”³⁸

³⁸ MÉSZÁROS ISTVÁN: Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története (1975–2005). Budapest, Kairosz Kiadó, 2005. 15.

Adalékok a Szociális Testvérek Társasága és az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszus történetéhez

Wirthné Diera Bernadett

A XIX. és a XX. század fordulójának egyik legnagyobb kérdése volt, hogy a katolikus egyház mivel tud hozzájárulni a kiszolgáltatott rétegek felemeléséhez. Az elméleti alapozást XIII. Leó pápa nyújtotta az 1891-ben kiadott Rerum Novarum kezdetű enciklikában. A dokumentum hitet tett amellett, hogy a szociális kérdés megoldásának létezik keresztény alternatívája. A világegyházban megindult keresésnek több vonulata alakult ki, ezen írás szempontjából most csak arra van lehetőségünk, hogy a Szociális Testvérek Társaságának születését a fenti szempontból röviden tárgyaljuk, majd rátérjünk a tanulmány szűkebb témájára, a Társaság és a 34. Eucharisztikus Kongresszus kapcsolatára. Az 1938-as budapesti kongresszus történetéről és eseményeiről néhány feldolgozás napvilágot látott,¹ most ehhez szeretnénk egy-két szemponttal hozzájárulni, és egyben Balogh Margitot köszönteni születésnapján, 2021-ben, az 52. budapesti Eucharisztikus Kongresszus évében.

A Társaság megalakulása

Slachta Margit² a XX. század kiemelkedő közéleti személyisége volt, az első női képviselő, aki különösen fontosnak tartotta a nő- és családvédelmet, valamint olyan szociálpolitikai elvek kidolgozását, amelyek hatékonyan segítették a szegényeket és a rászorulókat. Slachta Margit szenvedélyesen kereste az Istennek adottság és a szociális munka együttes végzésének lehetőségét, ezért hatott számára lenyűgöző erővel, amikor megismerkedett Farkas Edith-tel, akit hasonló ideálok vonzottak. 1908-ban született meg a Szociális Missziótársulat, ami teljesen új közösségi életet valósított meg az egyházban azzal, hogy lehetővé tette tagjai számára, hogy egyszerre legyenek elkötelezettek, ugyanakkor teljesen szabadok a rájuk bízott szociális munkában.³ A

¹ GERGELY JENŐ: Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938. Bp., 1988. Újabbán: „Vándorlásunk társa lett” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten. Szerk. Hegedűs András. Esztergom–Bp., 2020.

² Slachta Margit életéről lásd: MONA ILONA: Slachta Margit. Bp., 1997.; BALOGH MARGIT: Slachta Margit. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/slachta_margit; WIRTHNÉ DIERA BERNADETT: Slachta Margit a megtörhetetlen képviselő. In: Magyar Hősök. Elfeledett életutak a XX. századból. Szerk. Czókos Gergely – Kiss Réka – Máthé Áron – Szalai Zoltán. Bp., 2020. 374–381.

³ A tagok közösségben éltek és magánfogadalommal kötelezték el magukat, ezzel mintegy átmenetet képeztek a laikusok és a szerzetesek között.

formálódó közösség egyre több tagot tudhatott soraiban, az időközben bekövetkezett belső és külső változások arra ösztönözték Farkas Edith alapítót, hogy alakítsa át a Missziótársulatot szerzetes kongregációvá, a benedeki lelkiséget cserélje ignáci szellemiségre, és a korábban a szociális munka minden irányára nyitott tevékenységét szűkítse le a karitatív munkára.⁴ Az ötlet a nővérek egy részében heves ellenállást váltott ki, hiszen ezzel éppen azt a rugalmasságot veszítették volna el, ami lehetővé tette számukra a világban megélt apostolkodás teljes spektrumát. Slachta Margit is azok közé tartozott, akik nem tudták elfogadni a változást, hanem ragaszkodtak az eredeti karizmához, ezért néhány társával 1923. május 12-én új közösséget alapított, Szociális Testvérek Társasága néven. Az elválás nem volt fájdalommentes, de Slachta Margit nem felejtette el, mit köszönhet Farkas Edithnek, ezért még az alapító közgyűlésen jegyzőkönyvbe foglalták, hogy: „ha így főnöknő anyánkat nem is tekinthetjük alapítónknak, indítványozom, hogy örökítsük meg, hogy az ő gondolatait vettük át, ő adott eddig életlehetőséget, miért is mindig hálával és szeretettel fogunk róla megemlékezni, és napi közös imánkban érte kifejezetten imádkozni.”⁵ Ezt az ígéretét Slachta Margit és a Társaság egészen Farkas Edith 1942-ben bekövetkezett haláláig megtartotta,⁶ és kettejük „kiengesztelődése” Farkas Edith halála előtt megtörtént.⁷ Az alakuló ülésen a következőképpen fogalmazták meg új a szervezet célját: „A Társulat feladata, hogy hivatásos és képzett munkaerőket állítson be a modern élet által teremtett minden téren, ahol ezen munkára gyermek-, nő- és családvédelmi vonatkozásokban karitatív, szociális, valláserkölcsei, gazdasági, népegészségügyi, kulturális és állampolgári szempontból szükség van.”⁸ A testvérek működési területe valóban felölelte a társadalom minden szintjét, így megvalósította Slachta azon elgondolását, hogy a szociális kérdés nem csupán karitatív, hanem szervezői, döntéshozói és irányítói tevékenység is. Kiemelten fontosnak tartotta, hogy a döntéshozatali mechanizmusok minden szintjén legyenek olyan szociális testvérek, akik lelkületüket, tapasztalataikat érvényesítik a döntések során. A Társaság tudatosan döntött amellett, hogy nem tartanak fenn intézményeket, hanem már meglévő egyházi és állami intézmények számára adnak szakképzett munkatársakat. Ezzel egyrészt lekerült róluk az intézményfenntartás terhe, másrészt biztosította szabad mozgásukat. Slachta Margit így érvelt döntésük mellett: „Szabályzata egyenesen kizárja saját intéz-

⁴ MONA, 90.

⁵ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. Szerk. Berkecz Franciska. Bp., 2011. 16.

⁶ MONA, 91.

⁷ MONA, 93.

⁸ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 15.

mények létesítését, nehogy ettől a programjától az egyesületi önzés különböző címek köpenyege alatt valaha is elcsábítsa, vagy erejét, mellyel mások rendelkezésére kellene állnia, önérdékek kiszívják.”⁹

Tengerentúli alapítások

Részint kényszerből, részint előrelátásból úgy döntöttek a testvérek, hogy a működéshez szükséges anyagi alapot a külföldön (leginkább az Amerikai Egyesült Államokban) végzett munkával teremtik meg. Ezzel a Társaság nem sokkal alapítása után új munkaterületet talált magának, a külföldi magyarok segítségét. A kivándorlás lehetősége nem állt messze Slachta Margit gondolkodásától, hiszen családja hasonló lépésre kényszerült.¹⁰ Szülei és kisebb testvérei 1908-ban hagyták el Kassát, és általuk személyes tapasztalatot szerzett az emigráns lét nehézségeiről.

Az 1922-es év különösen mozgalmas volt Slachta Margit számára. Tavasszal egyértelművé vált, hogy Farkas Edith nem támogatja további politikai karrierjét, egyúttal megtiltotta neki, hogy a következő nemzetgyűlési választásokon induljon. A feszültség egyre erősödött kettejük között. A Missziótársulat vezetőjét ebben az időben kereste fel Joseph Schrembs, Cleveland-i püspök azért, hogy a nővérek amerikai letelepedését kérje. A részletekről való tárgyalás miatt Farkas Edith és Slachta Margit Münchenbe utaztak, mert Farkas Edith őt szerette volna az amerikai misszió vezetőjévé tenni.¹¹ A püspökkel való találkozás után Slachta Margit Londonba ment, hogy nyelvtudását gyarapítsa, és könnyebben elérhető helyen várja az utazásra alkalmas pillanatot. A Szociális Missziótársulat hivatása és egyházi státusza körüli – fentebb már bemutatott – viták a nyár folyamán erősödtek fel, ezért Slachta Margit októberben visszatért Budapestre, hogy személyesen járjon közbe a Társulat egységének megőrzéséért. Az amerikai misszió elindítója végül három missziós nővér (Albert Hildegard, Szendy Stefánia és – Slachta Margit helyett – Boér Judith) lett, akik Clevelandben telepedtek le.¹² A Társulaton belüli ellentétek megoldását Farkas Edith áthelyezésekkel próbálta elérni, ezért Rónai Paulát, Horváth Gertrúdot és Vozáry Hedviget szintén az Egyesült Államokba küldte, akik 1923 januárjában érkeztek meg.¹³ Amikor 1923 májusában bekövetkezett a szakadás,

⁹ SLACHTA MARGIT: A puszták rejtekéből az élet centrumába. Bp., 1928. 9.

¹⁰ MONA, 10–11.

¹¹ MONA, 84.

¹² UDVARDY TAMÁS: A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése eredeti forrásművek és folyóiratok tükrében. Doktori disszertáció. Bp., 2014. 204.

¹³ MONA, 101.

Rónai Paula, Horváth Gertrúd és Vozáry Hedvig a tengerentúlról csatlakoztak az újonnan alakult Társasághoz.¹⁴

A meglévő amerikai kapcsolatokat figyelembe véve fogalmazódott meg Slachta Margitban az a terv, hogy a testvéreket külföldre küldje dolgozni, a fiatalabbakat Franciaországba és Svájcba, az idősebbeket pedig az Amerikai Egyesült Államokba, illetve Kanadába. Miután elrendezte a rábízottak sorsát, maga is elutazott, és két éven keresztül (1924. november 4-től 1926. december 12-ig) járta az észak-amerikai kontinentst.¹⁵ A testvéreknek sikerült megtelepedniük Buffalóban, ahová Rónai Paula Szilágyi Oszkár bencés szerzetes, buffaloi plébános meghívására érkezett, majd a segítségére küldött testvérekkel (Kun Mechtild, Horváth Jolán, Mészáros Friderika) együtt leányotthont tartottak fenn. Rónai Paulához köthető a Társaság kanadai letelepedése is, hiszen ő ment először Stockholmba, hogy tájékozódjon a lehetőségekről, amit P. Soós István kármelita szerzetes ajánlott fel nekik. A feladatok végzésére, illetve a Társaság magyarországi részének megélhetése miatt Slachta Margit újabb három testvért küldött ki: Schwartz Mária vezetésével Horváth Idát, illetve Lampert Júliát. A kanadai Stockholmba végül Rónai Paula, Horváth Ida és Lampert Júlia került, akik kezdetben szombati magyar iskolát, asszony- és lányköröket szerveztek, illetve látogatták a környékbeli magyarokat. A buffaloi ház vezetését Schwartz Mária vette át, ahol a testvérek a magyar egyházközségben dolgoztak. Egy váratlan helyzet segítette elő a kaliforniai megtelepedést. Mészáros Friderika, aki korábban a buffaloi házat vezette, súlyosan megbetegedett, gyógyulás és pihenés céljából Vozáry Hedviggel Kaliforniába utaztak, ahol a Los Angeles-i püspök (John Joseph Cantwell) segítette őket és támogatta szociális munkájukat.¹⁶

Slachta Margit amerikai tartózkodása idején részt vett a 28. Eucharisztikus Kongresszuson, amit Chicagóban, 1926. június 20. és 24-e között rendeztek meg.¹⁷ A rendezvénynek első ízben adott otthont az Amerikai Egyesült Államok, és a korabeli beszámolókból úgy tűnik, hogy a kongresszus méreteiben felülmúlta az addigiakat. Scheffler János, a szatmári egyházmegye későbbi püspöke így írt élményeiről: „A chicagói kongresszus méreteivel felülmúlja mindegyiket. Itt már nem százazrekről beszélnek, mint az előző kongresszusoknál, hanem 2-3 millió volt a résztvevők, az imádók száma. Amerika

¹⁴ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 17.

¹⁵ MONA, 97.

¹⁶ Az amerikai letelepedés eseményeit Rónai Paula önéletrajza segítségével állítottuk össze: <https://szocialistestverek.hu/10002-nagyjaink/32-ronai-paula-testver>

¹⁷ A kongresszusról lásd: Meszlényi Zoltán: A chicagói eucharisztikus kongresszus. In: Magyar Katolikus Almanach, 1927. 1. évf., 538–572.

a nagy arányok országa. Amerikában azt tartják nagynak, szépnek és kedvesnek, ami hatalmas méreteivel tűnik ki. Ezért az amerikai katolikusok a legszebbet és legnagyobbat akarták adni, amikor eddig nem látott hatalmas tömegeket vezettek Jézus elé.”¹⁸ Az eseményre Csernoch János primás vezetésével érkezett zarándokcsoport tagja volt Hanauer Árpád István váci püspök, aki meglátogatta a kanadai és amerikai magyar közösségeket; többek között eljutott a kanadai Stockholmba, ahol a nehéz körülmények között elő helyi magyar lelkészt (Sántha Pál) támogatta.¹⁹ A primás Buffalóban találkozott Rónai Paulával, miközben megtekintette a Szociális Testvérek otthonát.²⁰ Slachta Margit számára is kiemelkedő jelentőséggel bírt az esemény, egy évvel később, 1927. október 30-án a következőképpen emlékezett meg a kongresszusról a Társasággal ismerkedő fiataloknak: „Mindenki megrendülten láthatta, hogy mennyire király az Úr Jézus, aki ott volt az [1926-os] Eucharisztikus Világkongresszuson. S aki filmen megnézi, az is megsejt belőle valamit. Az egész föld képviseletében [láthatja] a bíborosokat és főpapok, papok százait, láthatja a nagy térhódítást, amit Jézus elért húsz évszázad alatt a világon.”²¹

Slachta Margit a budapesti Eucharisztikus Kongresszus mot-tójáról

1926-ban, a chicagói Eucharisztikus Kongresszus évében vetette fel Battyhány-Strattmann László, hogy Budapest is vállalhatná a világesemény megrendezését. Az elképzelésnek külön súlyt adott, hogy Batthyány a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságának tagjaként tette javaslatát.²² Az ötletnek sikerült megnyerni Mikes János szombathelyi püspököt, illetve a püspöki kar tagjait. Az új primás (Serédi Jusztinián) is a kezdeményezés mellé állt, és 1929-ben hivatalos kérelmet nyújtott be az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus budapesti szervezésének jogáért. Az egyházi és világi oldalról is erős lobbitevékenység eredményeképpen 1936

¹⁸ Részlet a Scheffler János által írt útinaplóból, ami Szatmártól Chicagóig címmel jelent meg 1927-ben. A műből az idézet forrása az alábbi linken olvasható: <https://janosjakabpeter.wordpress.com/2019/09/27/az-eucharisztikus-kongresszusra-keszulve/>

¹⁹ LÉNÁR ANDOR: A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége (1919–1942) alatt. Doktori disszertáció. Bp., 2014. 71.

²⁰ <https://szocialistestverek.hu/10002-nagyjaink/32-ronai-paula-testver>

²¹ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 47.

²² FEJÉRDY ANDRÁS: A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottsága és a Szentszék szerepe a kongresszus szervezésében. In: „Vándorlásunk társa lett” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten. Szerk. Hegedűs András. Esztergom–Bp., 2020. 6–35., 8.

novemberében Magyarország kapta meg a rendezés lehetőségét.²³ 1938-ban nemcsak az Eucharisztikus Világkongresszust, hanem Szent István király halálának 900. évfordulóját is ünnepelte a magyar társadalom. A két esemény a nemzetközi figyelem középpontjába állította Magyarországot, a szervezők pedig mindent elkövettek annak érdekében, hogy méltó módon felkészüljenek.²⁴ A Szociális Testvérek Társasága is tudatosan álltak a rendezvény mellé, Slachta Margit a következő útmutatást adta a testvéreknek: „S most gondoljunk az eucharisztikus kongresszusra! A jegyes szeretetével aggódjunk sikeréért! A jegyes szeretetével, aggodalmával kétszeresen imádkozunk most, hogy a kongresszus áldásos legyen, és sok embernek hozzon kegyelmet! Ne legyen a kongresszus tőlünk távolálló, hanem érdekeljen minket nagyon közelről, mert hiszen a Jegyesünk lesz emberi módon exponálva!”²⁵

A kongresszus mottójának Bangha Béla jezsuita páter – az esemény egyik fő szervezője – az „Eucharisztia, a hit diadala” mondatot javasolta, a szervezőbizottság azonban egy Szent Ágostontól származó idézet mellett döntött, ami az Eucharisziát a szeretet kötelékeként határozta meg (Eucharistia, vinculum caritatis). A mottó elnyerte Thomas-Louis Heylen namuri püspök tetszését, aki a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságának elnökeként vett részt az előkészületekben. Heylen püspök a mottót alkalmas üzenetnek vélte a háború felé sodródó világnak, és az Eucharisziáról mint kapcsolatról, kötelékről beszélt Isten és ember, ember és ember, illetve a nemzetek vonatkozásában.²⁶ A kongresszus történelmi jelentőségével tisztában voltak a Vatikánban és Magyarországon²⁷ is, a készülő háború árnyékában ezért szóltak a szeretetről, a békéről és a testvériségről a népek között.

²³ FEJÉRDY, 10.

²⁴ A készület részleteiről lásd: CSOMBOR ERZSÉBET: A budapesti XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus előkészítése. In: „Vándorlásunk társa lett” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten. Szerk. Hegedüs András. Esztergom–Bp., 2020. 36–83.

²⁵ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 185.

²⁶ GIANONE ANDRÁS: „Nem látványosságra vagy mulatságra megyünk föl Budapestre, hanem világbúcsújárásra.” Az Actio Catholica szerepe a kongresszus előkészítésében. In: „Vándorlásunk társa lett” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten. Szerk. Hegedüs András. Esztergom–Bp., 2020. 84–115., 90.

²⁷ Slachta Margit a kongresszus kapcsán kitért arra, hogy az adott pillanatban (1938. május 25–29.) sokkal nagyobb szerepe van az egyének elkötelezettségének: „Várjuk, hogy az emberek lelkében mélyüljön a kapcsolat az Oltáriszentséggel. A mostani történelem-alakító hetekben még inkább vá-

Slachta Margit a lelki és a fizikai előkészületekből is kivette részét. Közössége számára minden évben – általában január 6-án²⁸ – valamilyen mottót adott, amit az adott évben különböző programokon, lelki-gyakorlaton, a Társaság tagjai számára szóló képzéseken fejtett ki. Az 1938-as év jelmondata az Eucharista, vinculum caritatis lett, és mind elméleti, mind gyakorlati szempontból a Testvérek szívére helyezte az Eucharishtiában jelen lévő Krisztus szeretetét: „Nekünk egészen bensőséges kapcsolatban kell lennünk az Úr Jézussal! Kell, hogy valóban ő legyen a mi életünk középpontja! S ha áll az, hogy aki nem szereti felebarátját, és azt állítja, hogy az Uristent szereti, az hazudik, ugyanúgy áll, hogy aki nem szereti a kenyérszínben valóságban közöttünk tartózkodó Krisztust – akinek nincs ideje, nincs figyelme, nincs szeretete, nincs gondja a legméltóságosabb Oltáriszentség számára, melyet lát, és minden nap fizikailag is magához vesz –, az hazudik, mikor azt mondja, hogy szereti Krisztust, a szellemi Krisztust, a második isteni személyt, az Istenembert.”²⁹ Különösen hangsúlyozta, hogy az Eucharisztia kapcsolat-jellegéből adódóan figyeljenek a testvérek arra, hogy szánjanak elég időt, energiát Urukra: „A meglevő szeretetet pedig ápoljuk, növeljük az Úr Jézusra való sok rá gondolással, sok betéréssel a kápolnába, figyelemmel, gonddal, mellyel az ő házát körül vesszük, sok lelkiáldozással!”³⁰

Az Eucharisztikus Kongresszus és a szociális testvérek

Az Eucharisztikus Kongresszus eseményei 1938. május 25-én, szerdán kezdődtek, és egészen vasárnapig, május 29-ig tartottak.³¹ A korabeli sajtóból, illetve a Társaság belső irataiból rekonstruálható, hogy milyen programok előkészítésében és lebonyolításában vettek részt a szociális testvérek. Az 1920-as évektől kialakult és az évek során

gyunk erre, mint eddig.” Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 182.

²⁸ Január 6-a Vízkereszt (Urunk megjelenésének) ünnepe, amikor a katolikus egyház arra emlékezik, hogy a napkeleti bölcsek meglátogatták és ajándékokkal járultak a megszületett Megváltó elé. Az ünnep kifejezi Jézus Krisztus egyetemes küldetését a világ felé, ahogy Isten megmutatja magát az egész emberiséget képviselő három királynak/bölcseknek. Slachta Margit tudatosan választotta ezt a napot a programhirdetés napjának, hiszen az általa megfogalmazott mottót sem csak a legközelebbi testvéreinek szánta, hanem – általában – az egész (magyar) társadalomnak.

²⁹ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 183.

³⁰ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 185.

³¹ Az események napi szinten bemutató írás: HEGEDŰS ANDRÁS: A budapesti Eucharisztikus Világkongresszus eseményei. In: „Vándorlásunk társa lett” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten. Szerk. Hegedűs András. Esztergom–Bp., 2020. 116–201.

elmélyülő amerikai kapcsolatoknak köszönhető,³² hogy a testvérek széles ismeretségi körrel rendelkeztek a Tengerentúl. John Cantwell Los Angeles-i püspök minden eszközzel támogatta az egyházmegyéjében élő szociális testvéreket, és amikor két amerikai jelentkezett, hogy a Társaság tagjai szeretnének lenni, akkor magyarországi tartózkodásukat és képzésüket saját költségén vállalta.³³ Az 1928-as évet noviciátusban Magyarországon töltő Joan és Lucile testvérek az 1938-as kongresszus alkalmával újra találkozhattak a magyar közösség tagjaival. A kongresszus miatt Budapestre érkező vendégek között tehát szép számmal voltak olyanok, akiknek személyes kapcsolatai és kötődései voltak Slachta Margithoz és a szociális testvérekhez. Május 25-én este számukra rendezett amerikai estélyt a Társaság, ahol Cantwell püspökön kívül Yu-Pin nankingi, Armstrong sacramento-i és Mikes János szombathelyi püspök is részt vett.³⁴ A kínai püspök jelentléte nem volt véletlen, a Társaság egy kínai misszió elindítását is tervezte.³⁵ A budapesti kongresszus egyik leglátványosabb eseménye a csütörtök (május 26.) este megrendezett eucharisztikus hajókörmenet volt. A Dunán úszó hajók látványa lenyűgözte az embereket. Az Oltáriszentség a pápai legátussal (Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Piusz pápa), bíborosokkal, érsekekkel és püspökökkel a Szent István hajón tette meg útját. A menetet több hajó kísérte, fedélzetükön magyar és külföldi vendégekkel. A Leányfalu nevű hajón kizárólag külföldről érkezett szerzetesnők utaztak, közöttük az amerikai kontinensről érkező szociális testvérek.³⁶ A kongresszus legnagyobb lelki hatást kiváltó eseménye minden bizonnyal a férfiak éjszakai szentségimádása volt, amit Csávossy Elemér jezsuita atya vezetett. Arról azonban kevesebb szó esik, hogy ugyanezen az estén (május 27-e, péntek) a nőknek is rendeztek „szent órákat” Budapest különböző templomaiban. A szentségimádásokat egy-egy ismert pap vagy szerzetes vezette, ugyanakkor az esemény megszervezését különböző női közösségek vállalták. A nőknek tizenhárom budapesti templomban volt lehetőségük bekapcsolódni az Oltáriszentség előtti adorációba. A kőbányai plébániatemplomban a Szociális Testvérek Társaság végezte a háttérmunkát, az elmélkedést Buttykay Antal ferences szerzetes vezette.³⁷ A vendégek fogadása, és a különböző események szervezése mellett jutott idő arra is, hogy a Társasághoz tartozó testvérek – akik a vi-

³² Slachta Margit 1938 előtt három alkalommal töltött hosszabb időt az amerikai kontinensen: 1924. november–1926. december; 1928. november–1929. április; 1936 szeptembere.

³³ MONA, 102.

³⁴ Nemzeti Újság, 1938. május 29. 20. évfolyam, 120. szám, 16.

³⁵ Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 188.

³⁶ HEGEDŰS, 145–146., illetve Slachta Margit lelki öröksége I. 1923–1939. 187.

³⁷ Nemzeti Újság, 1938. május 25. 20. évfolyam, 117. szám, 15.

lág különböző részeiről jöttek össze – megálljanak egy pillanatra és jobban megismerjék, megerősítsék egymást. A testvéri találkozón két tucat testvér intézett beszédet társaihoz, ezzel is demonstrálva, hogy a tagok képzett és felkészült előadók, akik hozzászórtak ahhoz, hogy nagy publikum előtt beszéljenek. Május 29-én ünnepélyes szentmisevel zárták le a kongresszust. XI. Piusz pápa a mise végén szózatot intézett a Hősök terén összegyűlt mintegy félmillió hívőnek, amit a Vatikáni Rádió közvetített. A pápa kiállt a béke és a népek közötti szolidaritás mellett: „És benneteket pedig, akik valamennyi nemzetből az Eucharisztikus Kongresszusra Budapestre jöttetek, atyai lélekkel megáldunk; [...] veletek együtt kérve könyörgünk Hozzá, hogy ezeket a vigasztalásokat, amelyeket bírunk és a jobb idők reményét, amit lelkünkben kívánunk, isteni erejével megtartsa, növelje, erősítse; és a lelkeknek megzavarását és elhomályosítását, amely miatt annyira szorong szívünk, – eloszlatván az ég felhőit, amelyekről úgy látszik, hogy új vihart jelentenek, – az Ő égi világosságának fényével és kegyelmének ajándékaival földeríteni és lecsillapítani kegyeskedjék.”³⁸

Slachta Margit lelkiségének központi eleme a Szentlélek iránti tisztelet, ezért hozta létre 1934-ben a Szentlélek Szövetséget azzal a céllal, hogy hozzájáruljon az egész nemzet újjászületéséhez. Tervei, álmai között szerepelt egy olyan templom építése, amit a Szentlélek tiszteletére szenteltek volna fel. Az eucharisztikus kongresszus során a Hősök terén felállított – Lechner Ödön által tervezett – oltárt azért vásárolta meg, hogy az épülendő templom oltáraként³⁹ örök emléket emeljen a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak, aminek Budapest adott otthont a világra váró legnehezebb időszak küszöbén.

³⁸ XI. Piusz pápa beszéde megjelent a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus Évkönyvében. 217–219. Az évkönyv elérhető a Szent István Társulat adatbázisában: <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/a-xxxiv-nemzetkozi-eucharisztikus-kongresszus-emlekkonyve-1938/?query=xxxiv%20eucharisztikus%20vil%C3%A1gkongresszus&pg=217&layout=s>

³⁹ MONA, 104.

The impact of the First World War on secondary education. The Catholic grammar schools of Szombathely and Kőszeg in the years of the Great War

Bakó, Balázs

The study seeks to answer the question of the impact of the war on education, the functioning of institutions and the extent to which it was present in everyday life. Can a specific impact be identified for ecclesiastical educational institutions? How did the schools cope with the difficulties they encountered, what role did they play in the war effort in the hinterland? The study compares the years of the war in two Catholic secondary schools in the Western Transdanubian region, far from the front, on the basis of school notices. Its main finding is that the war affected both schools in different but similar ways. First and foremost, it caused financial difficulties and made day-to-day running more difficult, as well as giving new tasks in charitable activities and the training of young soldiers.

The Role of Locality in the Formation of History. Pécs and the Paulines

Bánkuti, Gábor

Pécs is a place of special importance in the history of the Order of Saint Paul: the friary erected on Mount Jakab, the first recorded monastery of the order, is located in close vicinity to the city, and today Pécs is the Hungarian seat of the order. During their history, the Pauline Order had to leave the city several times, and thus, due to the lack of continuity of people, their relationship with Pécs was influenced by their memories related to the city. The place itself, as well as the forms of the use of space that had created a tradition and a community linked the order to Pécs, “homecoming” was the motivation behind the subsequent attempts to clutch. Showing the relationship between the monastic community and the city, the study reveals a unique segment of the history of the Pauline Order, and in the meantime, using a local focus, it also casts a new light on the connections of historical past.

The parish priest and the IKKA voucher - or what tree does the economic criminal create?

Czene-Polgár, Viktória

In the 1960s favorable economic changes brought a noticeable rise in living standards that increasingly enabled household savings in Hungary, while at the same time, social groups were treated as enemies by party-state dictatorship, such as members of churches, who did not perceive any of the positive economic effects. This undeserving, vulnerable financial situation sometimes forced them to use coercive solutions. The study shows - through the fate of a Catholic priest - how the use of the legal economic opportunities provided by the system could be used against members of these groups.

Supplements to Documents of Bishop Ottokár Prohászka's Public Activity

Fazekas, Csaba

Bishop Ottokár Prohászka (1858–1927) was one of the most important public figures of the interwar Hungary. He became not only an important politician, but he got a special position of the spiritual founders of the new 'Horthy regime' from 1919 autumn. After his death of 1927, Antal Schütz published Prohászka's speeches and articles in a monumental, 25 volumes series. Schütz did not collect every text, that's why a new monograph was published in 2019 with 150 unpublished articles, speeches and interviews of the bishop. This short article includes two new more articles from the contemporary text.

First is an interview given by Prohászka to a daily in November 1919. Prohászka wanted to give a complex social and political program for the Hungarian nation after crisis times caused by the World War I and the subsequent events: attempt for a democratic republic and the communist dictatorship of 1919. Prohászka as a representative of the 'Christian Nationalist' ideology strongly condemned the Liberalism and wanted to rebuild a new phenomenon of nation on the foundations of the countryside religious society. He hoped a new land reform could be the most important element of the building of a new and successful Hungary.

The second text is a religious contemplation for the 1920 Christmas. Prohászka repeated his thesis about the role of the peasantry in the successful future of the Hungarian state. Christmas times gave a good opportunity for proclaiming a political message for the New Year. In this case Prohászka wrote about the new hope about the stabilization about the state. He wanted to make a cooperative movement

among the peasantry and condemned the liberal market economy which is not available for the Hungarian circumstances according to him. Prohászka hoped the development of the Hungarian countryside including modernized school and health care system.

Modus vivendi with Moscow? The 1945 Flynn Mission and Pius XII's Eastern Politics

Fejérdy András

One of the open questions in the historiography of the Vatican-Kremlin relations after World War II, is whether bilateral dialogue and reaching an agreement was prevented by the caution and anti-communist principles of Pope Pius XII, or rather by the aloofness of the Soviet Union. Based on the newly opened Vatican sources, the paper examines the mission of Edward J. Flynn, an American Democrat politician, who in February-March of 1945 attempted to mediate between the two parties. After a brief review of the assessment of the Flynn mission in scholarly literature, the paper first outlines the course of events, then evaluates the goals and perspectives of the actors involved. It concludes that although Moscow sought to loosen relations between local churches and Rome, and the Holy See made the guarantee of religious freedom a condition of negotiations, Pius XII still sought contact and was ready to send an apostolic visitor to Soviet-occupied territories to gather information on the situation of the Catholic Church there.

End of socialism and Churches in Hungary – from a grass-root perspective

Gárdonyi, Máté

The change of political system 1989-1990 resulted in a favourable position of the religious communities in Hungary. The state ceased to practise a strict control and guidance over the Churches, new possibilities for social activities presented themselves and the traditional Churches regained most of their real estates confiscated by the communist state after the WW II. These changes were also perceptible at Siófok, in a relatively small town, a summer resort by Lake Balaton. Churches were built also in the final years of communism, demonstrating the evidently lacking benevolence of the state. At first a synagogue was built at Siófok for the guests from abroad, which was followed by a Lutheran Church built with the contribution of a partner-settlement in Finland. At the beginning of the new epoch, as a part

of the process of restitution, the Catholic and the Reformed Churches have got new buildings, later on Franciscan Sisters settled down in the town, and NGO-s – like Scout movement and the Hungarian Charity Service of the Order of Malta – started their activities bound to some of the Churches. This paper presents the process of a new ecclesial inculturation on the basis of the relevant documents preserved in the archives of the local religious communities.

The Catholic Church as depicted in the cinema newsreels of Communist Hungary

Gianone, András

The present article explores how the Hungarian Catholic Church was depicted in the newsreels shown in the cinemas during the period of Communist dictatorship. From the end of World War II to the change of regime in 1989, only 27 pieces of news specifically about the Catholic Church were presented to the Hungarian cinema-goers. Based on these as well as parts of other reports containing information about ecclesiastical matters the article analyses how the Communist state wished to depict the Catholic Church in Hungary.

Fight for freedom of conscience and religion

“Everything of our beautiful establishment, of our Order was blown away by the political, economic and wartime storm.” From the diaries of a Cistercian religious, Konstantin Horváth

Cúthné Gyóni, Eszter

Hungarian Church history after World War II contains a great deal of documents from the state authorities, especially from the State Security Authority, but possesses fewer ecclesiastical sources, so we may say: there is irregularity in the distribution of the historical sources. It is especially true relative to the case of a religious order suppressed in 1950, because the years of the dissolution did not pay attention to the issue or to preserve the documents. We know that the leadership of the Hungarian Cistercians had been prepared for the subsequent dissolution by the government; in anticipation and they had destroyed or hidden documents that could have contained compromised data about the members of the order. Even so we still have sufficient historical sources about the functioning of the dissolved order, and we have some fragmented printed remains produced by the members of the order. The latter group also contains the so called “ego-documents”, i.e.

letters and memories, but we have only one complete diary (which is rather a diary-series containing 22 volumes) preserved in the National Archives of Hungary of Veszprém County. That's why the diaries of Konstantin Horváth, the former prior the Cistercian Abbey of Zirc, are not only valuable, but also provide very unique sources of his biography, of the order's history and of the Hungarian Church history in the XXth century. This paper attempts to present this source material briefly, and – as far as possible – comprehensively.

Efforts of the Egervári movement in the first half of 1977 to achieve a settlement

Holló, Péter

This study is concerned with a turbulent phase of the history of the Hungarian Seventh-day Adventist Church. In 1975/76 there developed a protest movement within the church against the leadership in office that had spread to the whole of Hungary. The protesters accused the leaders of abusing fundamental Adventist faith principles and they soon found themselves disfellowshipped from the community as a consequence. There were many, too, who left voluntarily to make their stand manifest. The number of the movement's supporters had soon increased to a thousand, which, taken the total church membership of about five thousand, is quite significant. Having been pushed out of the church and forced to go underground, the protesters made several attempts to settle their case. One such step was that in 1977 they turned to Adventist leader Gáspár Lovas in Czechoslovakia so that they could join the Slovakian Union. The Hungarian Union leaders took action immediately to prevent this, so the group had their request for admission rejected. As a next step they appealed to party chief János Kádár against repeated harassment by the authorities. They quoted the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), in force from 1976, and argued that the Hungarian Nazarenes of Hungary ultimately gained state recognition as a denomination in 1977.

Nevertheless the case of the Egervári group had not been settled during the Kádár regime.

The Interpretations of a Peculiar Meeting. More Data to the László Pap Case

Kiss, Réka

In my study I am dealing with a microhistory episode of the church policy maneuvers of the socialist state in Hungary from the time of the retaliations after the 1956 revolution. In the centre the internationally acknowledged vice bishop and dean of the Budapest Reformed Theological Academy, László Pap stood. In the Kádár era he was unlawfully deprived of his offices and sentenced to inner exile because of his leading role in the Reform Movement of the Reformed Church. He had been a member of the resistance and participated in saving the persecuted during the Second World War. As a part of this activity he built out very close relations with the World Council of Churches. Thus his fate was followed by the attention of the international church diplomacy. Therefore it was a very sensitive problem for the communist party and church leaders at home to solve his situation.

In my study I compare the reports of independent sources about a secret meeting in 1961, which tried to settle Pap's unlawful situation. Among these there are an English summary that was sent in a conspiratorial way to Willem A. Visser't Hooft, the executive secretary of the World Council of Churches and also agent reports made for the Hungarian secret police. These documents let us look into the manipulations of the church policy of the one-party state, as well as into the different strategies of the resistance and adaptation.

From The Mother till the Ecclesiastical Struggle József Mindszenty (Pehm) and the Magyar Kultúra

Klestenitz, Tibor

József Mindszenty (Pehm) showed a well-documented interest towards the activity of the Catholic Press Movement led by the Jesuit Father Béla Bangha from the second half of the 1910s. This study explores the articles Pehm wrote for the periodical Magyar Kultúra, edited by Bangha. Pehm's writings, as well as the reviews on his publications, reflect the clergyman's worldview and his ideas on the history of Hungary.

Conflict between Jusztinián Serédi and Kunó Klebelsberg, as reflected in their 1928 speeches of greeting

Sarnyai, Csaba Máté

The period discussed in the present paper is often referred to in historiography as the era of Christian-national Hungary, derived from the ideological self-definition of the time. Based on this, one could suppose that the government's (particularly Klebelsberg's) relationship with the churches, especially the Catholic church, would be unproblematic.

However, in the following pages we argue this was not truly the case, as demonstrated by the complications around the appointment of the highest Catholic clerical office of the country. Then again, this series of conflicts also presents the major directions, aims, and powers in the Klebelsberg-ian ecclesiastic and cultural politics.

More Data to the Relation of József Mindszenty and Bertalan Badalik OP

Soós, Viktor Attila

My study is dealing with the relation of József Mindszenty the archbishop of Esztergom since 1945 and the Dominican prior provincial Bertalan Badalik, who was the house superior in Budapest since 1946.

From 1945 Bertalan Badalik and József Mindszenty tried to cooperate in several matters of the catholic church and the Hungarian public and political life to confirm the positions of the catholic church and to help the formation of a catholic party. Mindszenty asked Badalik, to be one of his counsellors in political matters. In public life, in politics but especially in the process of the formation of the catholic party Badalik became Mindszenty's aid. He consulted the politicians about the possible ways of organizing a catholic party and about how the church could support it. Since the settlement and the possibility of a joint party failed, Mindszenty and Badalik lost connections in political matters. Despite they had different views regarding political questions, Badalik's loyalty to Mindszenty in church matters and the activities of religious life did not change. In my study I am observing the major points of their relation. The image that can be drawn from the sources is very fragmentary. In spite of this I try to give some information about the relation of the cardinal and archbishop of Esztergom and the prior provincial of the Dominican Order.

„Kosice will not see our Mary’s flag any time soon.” A brave stand in 1968

Szabó, Csaba

The conflicts between the canons of Esztergom, István Városi and the ecclesiastical commissioner of András Lázár lasted from the mid-1950s to the end of the sixties. Not only the personalities and lives of two people can be learned from the story, but also the opposite of the (party)state and the Catholic Church. The atheist, arrogant authority, which used all possible means to abolish the churches in order to achieve its goals, essentially religiosity opposed to the oppressed church which was forced into the churches. The example of István Városi draws attention to the fact that it was possible to stand up for the truth for the believer even in a situation forced to his knees.

The formal regularity of the 1913 Transylvanian Roman Catholic Diocesan Synod. Comparative analysis based on 19th century antecedents.

Tamási, Zsolt

In the Roman Catholic Diocese of Transylvania, the synod negotiations took place in a special way. In the 19th century, there was also a diocesan council as a preparation for two national councils. In 1822 and 1848, but in both cases, we find formal errors. It was only in 1913 that the formal rules are fully complied. After that, there will be another diocesan council only in 2000.

This is why the present study analyzes the formalities that led to the only valid diocesan synod in Transylvania for two centuries.

„He’s talking dead.” Funeral of Mindszenty in light of state security records

Vörös, Géza

The news of Cardinal József Mindszenty’s died on May 6, 1975 spread like wildfire around the world. For Hungarian state security officers it meant another task. They had to document when and where the cardinal’s funeral would take place, who would attend and give a speech of mourning on behalf of the church. Also, what new challenges it brings to the leadership of the party state and the political police they control.

New details about the role of the Sisters of Social Service concerning the Eucharistic Congress of 1938 in Budapest

Wirthné Diera Bernadett

After Hungary received the right to organize the 34th Eucharistic Congress, a deep spiritual preparation begun. The country celebrated the 900th anniversary of the death of St. Stephen, the king who had founded Hungary. In the same year the organizers had the opportunity to remember not only of their nearly 1000-year-old Christian country (kingdom), but also to show Hungary to the whole world. The Sisters of Social Service was founded by Margit Slachta with an aim to send women who dedicate their lives to God to support different groups of society and proclaim the message of the Gospel. The Sisters of Social Service operated in a wide range of areas, and had such flexible lifestyles, that they participated in all levels of women's education and charity work with the poor. After the foundation of the Service, in order to build financial foundation, many of the members spent different periods of time on the American continent, where they built widespread connections within the church. During the Eucharistic Congress, these relationships formed the baseline for the American evening programme organized by the sisters, who also took part in leading the women's prayers.

E számunk szerzői

BAKÓ BALÁZS: egyetemi docens, ELTE BDPK Történelem
Tanszék
E-mail: bako.balazs@srpszkk.elte.hu

BÁNKUTI GÁBOR: egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi
Intézet Modernkori Történeti Tanszék
E-mail: bankuti.gabor@pte.hu

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: egyetemi adjunktus, ELTE BTK
E-mail: egyoni7@gmail.com

CZENE-POLGÁR VIKTÓRIA: jogász, történész. Egyetemi tanársegéd,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar,
Vám- és Pénzügyőri Tanszék
E-mail: cpviktorina@gmail.com

FAZEKAS CSABA: egyetemi docens, ME BTK Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézete
E-mail: fazekas@uni-miskolc.hu

FEJÉRDY ANDRÁS: BTK TTI, tudományos főmunkatárs,
igazgatóhelyettes; PPKE BTK, egyetemi docens
E-mail: afejerdy@gmail.com

GÁRDONYI MÁTÉ: egyháztörténész, tanszékvezető tanár, PPKE
HTK
E-mail: gardonyi.mate@htk.ppke.hu

GIANONE ANDRÁS: Budai Ciszterci Szent Imre Gimn. kutatótanár
E-mail: gianonea@sulid.hu

HOLLÓ PÉTER: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola,
doktorjelölt.
E-mail: hollo78@gmail.com

KISS RÉKA: egyetemi docens KRE HTK Egyháztörténeti tanszék;
elnök, NEB
E-mail: reka.kiss@neb.hu

KLESTENITZ TIBOR: tudományos munkatárs: NKE; MTA - OSZK
Res Libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és
Sajtótörténeti Műhely, ELKH
E-mail: klestibor@yahoo.com

SARNYAI CSABA MÁTÉ: egyetemi docens, KGRE
Művészettudományi és Szabaddölcésészeti Intézet,
Szabaddölcésészet Tanszék
E-mail: sarnyai.csaba.mate@gmail.com

SOÓS VIKTOR ATTILA: történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága
tagja
E-mail: white.crow.sva@gmail.com

SZABÓ CSABA: levéltáros, történész, MNL, főigazgató
E-mail: szabo.csaba@mnl.gov.hu

TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF: egyháztörténész, igazgató: marosvásárhelyi
II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Teológiai Líceum
E-mail: tamasizsolt@yahoo.com

VÁRSZEGI ASZTRIK: történész, em. pannonhalmi főapát
E-mail: asztrik@osb.hu

VÖRÖS GÉZA: történész, levéltáros. Főosztályvezető,
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Levéltári
Főosztály
E-mail: vgezav@gmail.com

WIRTHNÉ DIERA BERNADETT: történész, a Nemzeti Emlékezet
Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója
E-mail: bdiera@gmail.com